

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Тернопільський національний економічний університет
Юридичний факультет
Кафедра економічної безпеки та фінансових розслідувань

ЖЕЛАН Галина Василівна

Стратегічні орієнтири забезпечення продовольчої безпеки країни / Strategic targets of food security providing of the state

спеціальність: 073 - Менеджмент
магістерська програма – Управління фінансово-економічною безпекою

Магістерська робота

Виконала студентка групи
МФЕБзм-21
Г.В. Желан

Науковий керівник:
к.е.н., доцент О.І. Вівчар

Магістерську роботу допущено
до захисту:

« ____ » _____ 20__ р.

Завідувач кафедри

_____ **Н.Б. Москалюк**

ТЕРНОПІЛЬ - 2018

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇНИ В СУЧАСНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ УМОВАХ РОЗВИТКУ	8
1.1. Продовольча безпека в системі економічної безпеки держави	8
1.2. Теоретичні основи формування стійкої системи продовольчої безпеки	19
1.3. Методичні підходи специфіки функціонування продовольчої безпеки	30
Висновки до розділу 1	38
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ТА ОЦІНКА СУЧАСНОГО СТАНУ ФОРМУВАННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇНИ	39
2.1. Дослідження сучасного стану та особливості продовольчої безпеки України	39
2.2. Оцінювання продовольчої безпеки у сучасних трансформаційних умовах розвитку	51
2.3. Аналіз моніторингу продовольчої безпеки в умовах глобальної конкуренції	64
Висновки до розділу 2	78
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ В СУЧАСНИХ РИНКОВИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ	80
3.1. Основні проблемні аспекти та перспективи розвитку у процесі формування продовольчої безпеки країни	80
3.2. Формування стратегічних орієнтирів забезпечення продовольчої безпеки	87
3.3. Механізми державного регулювання системи продовольчої безпеки	106
Висновки до розділу 3	119
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ	120
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	123

ВСТУП

Актуальність теми. Продовольча безпека є системоутворювальною віссю економічної безпеки держави, оскільки найважливішими наскрізними процесами в економіці будь-якої країни є виробництво, обмін і споживання продовольства. Погіршення цих процесів невідворотно призводить до важких наслідків, масштаб яких може бути різним – від зниження продуктивності праці до втрати економічної незалежності країни. Перманентне зростання роздрібних цін на продовольство унеможливує повноцінне харчування окремих категорій громадян у різних регіонах України. Суттєві зміни доступності продовольства навіть в окремому регіоні можуть дестабілізувати продовольчий ринок країни в цілому та спричинити масштабну загрозу її продовольчій безпеці.

Проблема продовольчої безпеки України в період трансформації її економічної системи та соціального устрою на засадах ринкових відносин є тією сферою суспільного буття, що не втрачає актуальності на будь-яких стадіях трансформаційного періоду її розвитку. Наявність як позитивних, так і негативних тенденцій у сфері виробництва і рівня споживання продовольства мають безпосередній вплив на стан добробуту і рівня життя всього населення України.

Вітчизняними та зарубіжними науковцями проведено ґрунтовні дослідження продовольчої безпеки держави. Результати комплексного оцінювання продовольчої безпеки мають стати основою для вдосконалення державного регулювання щодо забезпечення населення країни продовольством, поглибити наукові уявлення про його продовольчу безпеку, сприяти розроблянню шляхів і способів подолання загроз продовольчій безпеці.

Питаннями вирішення продовольчої безпеки досліджували вітчизняні науковці, які внесли вагомий вклад у розробку теоретико-методичних основ та прикладних аспектів цієї проблеми, серед яких можна виділити П. П. Борщевського, О. І. Вівчар, О. Д. Гудзинського, О. І. Гойчук, Б. М. Данилишина, М. І. Долішнього, С. І. Дорогунцова, Р. А. Івануха, А. С. Лисецького, І. І. Лукінова, М. М. Паламарчука, М. Д. Пістуна, Д. К. Прейгера, П. Т. Саблука, М. Й. Хорунжого,

О. М. Шпичака, Л. Г. Чернюк, М. Г. Чумаченко, В. В. Юрчишина та інших. Серед зарубіжних науковців слід відзначити В. Агаєва, Л. Абалкіна, І. Богданова, А. Богомолова, З. Іл'їну, Б. Кумахова та інших. Проте дослідження проблем продовольчої безпеки України, а саме аспектів аналізу сучасного стану та шляхів покращення, у контексті виведення даної проблеми на рівень світових стандартів, зокрема у нових економічних умовах, не можна назвати вичерпаними.

Мета і задачі дослідження. Метою магістерської роботи є розробка теоретико-методичних та практичних засад формування продовольчої безпеки країни на основі розвитку та покращення організації виробництва основних складових продовольчого комплексу нашої держави з урахуванням економічних, соціально-демографічних та інших чинників.

Досягнення поставленої мети зумовило вирішення таких найважливіших задач:

- узагальнення теоретичних і методологічних підходів стосовно проблеми формування продовольчої безпеки України;
- вивчення сучасного стану, чинників, тенденцій та закономірностей продовольчої безпеки у ретроспективі, дослідження структурних процесів в різних формах господарювання аграрного сектору;
- розробка методичних та практичних засад формування продовольчої безпеки в умовах трансформації економіки;
- обґрунтування системи критеріїв оцінки продовольчої безпеки, показників трансформування економіки України, оцінки напрямів структуризації продуктивних сил сільського господарства;
- розробка прогнозу продовольчої безпеки на перспективу з урахуванням демографічних, соціально-економічних та екологічних чинників;
- обґрунтування системи пріоритетних підходів і відповідних стратегій розвитку регіонів України в межах формування і реалізації комплексної стратегії забезпеченні продовольчої безпеки на національному рівні.

Об'єктом дослідження є продовольча безпека як складова економічної безпеки держави.

Предметом дослідження є теоретичні, методичні та практичні аспекти формування продовольчої безпеки країни.

Методи дослідження. Поставлені у магістерській роботі задачі вирішувалися з використанням методів: діалектичного – при вивченні теоретико-методологічних підходів щодо формування продовольчої безпеки; економіко-статистичного – при оцінці стану розвитку формування продовольчої безпеки України; моделювання і порівняльного аналізу – при оцінці процесів підготовки рішень у сфері державної політики; системного підходу – при вивченні процесів формування продовольчої безпеки України; експерименту – при перевірці правильності теоретичних положень та розробок стратегії формування продовольчої безпеки; логіко-структурний підхід – при розроблянні комплексного оцінювання продовольчої безпеки регіону; монографічний метод – при вивченні літературних джерел, нормативно-правових актів щодо продовольчої безпеки; графічний метод – при аналізі тенденцій продовольчої безпеки регіонів України; табличний метод – для представлення розрахунків і конкретних результатів дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в розробці стратегічних орієнтирів забезпечення продовольчої безпеки країни в умовах нестабільного макроекономічного середовища.

Апробація результатів магістерської роботи. Основні положення і результати дослідження обговорено і схвалено на I Міжнародній студентській науковій конференції [“Правова система України в умовах Європейської інтеграції: погляд студентської молоді”] – Тернопіль, ЮФ ТНЕУ 3-4 квітня 2017. – С. 112–113. – “Специфіка особливостей продовольчої безпеки в системі економічної безпеки держави”.

Структура і обсяг роботи. Магістерська робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел із 75 найменувань. Загальний обсяг магістерської роботи 130 сторінок, включаючи 16 таблиць, 14 рисунків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇНИ В СУЧАСНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ УМОВАХ РОЗВИТКУ

1.1. Продовольча безпека в системі економічної безпеки держави

Проблематика безпеки стосується насамперед людини та її життєдіяльності. Через велику кількість та інтенсивність загроз, притаманних сучасному світу, докорінна потреба людини – перебувати в безпеці – сьогодні у фокусі, оскільки за таких умов реалізація інших потреб, більш високого рівня, практично унеможлиблюється. Об'єктивно безпека – це відсутність загрози основним цінностям та потребам людини, серед яких базовими є ті, що пов'язані із харчуванням. Саме тому в сучасних умовах суттєво зростають вимоги як до забезпечення національної безпеки різних країн світу в цілому, так і до системи їхньої економічної безпеки зокрема, що, загалом, напряду стосується питання забезпечення продовольчої безпеки країн. Продовольча безпека виступає основою національної безпеки будь-якої країни світу, причому дедалі посилюється вплив продовольчої безпеки на безпекотворення не лише найбільш небезпечних, але і розвинених країн світу. Такий стан речей зумовлений причинно-наслідковими зв'язками системотворення безпеки.

Система безпеки – це єдність, яка складається із взаємозалежних частин, кожна з яких приносить щось конкретне в систему безпеки, а це дозволяє набути універсальні характеристики цілого. Всі елементи безпеки, що перебувають у відносинах і зв'язках один з одним, утворюють систему безпеки з більш високими якостями [25, С. 49-52]. Водночас така система є поліструктурною і включає декілька складових, які мають морфологічні відмінності на кожному рівні ієрархії. Послідовно розглянемо такі елементи системи безпеки, як національна, економічна та продовольча.

Офіційні державні документи нашої країни визначають національну безпеку України аналогічно до поширеного серед українських науковців визначення

політичної безпеки. Концепція (основи державної політики) національної безпеки України, яка діяла з 1996 до 2003 рр., визначала національну безпеку України як “стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз” [48]. Чинний із липня 2003 р. Закон України “Про основи національної безпеки України” визначає національну безпеку як “захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам” [49, С. 3]. У цій статті Закону продовольча безпека не є імпліцитною, проте сутність поняття національної безпеки в цілому спирається на захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, серед яких одним із базових є забезпеченість продовольством.

Фундаментальним міжнародним актом, який регулює питання забезпечення продовольчої безпеки, можна вважати прийняту в 1996 р. Римську декларацію “Про всесвітню продовольчу безпеку”, положення якої визначають шляхи міжнародної політики в боротьбі з голодом, комплексну стратегію подолання світової продовольчої кризи на глобальному та регіональному рівнях. Римська декларація 1996 р. визначає продовольчу безпеку як стан економіки держави, за якого населенню країни у цілому та кожному громадянину зокрема гарантується забезпечення доступу до продуктів харчування, питної води та інших харчових продуктів у якості, асортименті та обсягах, які необхідні та достатні для фізичного й соціального розвитку особистості, забезпечення здоров’я населення. У грудні 1974 р. Генеральна Асамблея ООН схвалила розроблені Продовольчою і сільськогосподарською організацією ООН (ФАО) “Міжнародні зобов’язання по забезпеченню продовольчої безпеки в світі”.

На думку Р. Гумерова [32], який розглядав національну продовольчу безпеку як невід’ємну складову національної безпеки, продовольча безпека характеризує економічну стійкість та політичну незалежність існуючої системи, її здатність забезпечувати елементарні, первинні потреби своїх громадян без завдання шкоди національно-державним інтересам.

Забезпечення продовольчої безпеки передбачає сукупність заходів держави, які проводяться з метою недопущення продовольчої кризи, виявів голоду, запровадження повноцінного харчування населення. Відповідальними за забезпечення продовольчої безпеки є уряди країн. Наприклад, Росія позбулася продовольчої небезпеки, імпортуючи більше 40% продовольства, а межа продовольчої безпеки знаходиться на рівні імпорту 18-25% потреб. Отже, маючи істотний природний потенціал, Росія потрапила в явну залежність за такими продуктами, як м'ясо, цукор, кормове зерно, молочні продукти і рослинне масло. На ввезення імпортного продовольства уряд щорічно витрачає близько \$22-26 млрд. Такий масштаб імпорту означає втрату продовольчої самозабезпеченості [19].

Структура Закону “Про продовольчу безпеку” складається з чотирьох частин:

- підтримка найважливіших товарних груп, до яких належать: пшениця, грубе зерно, молоко й молочні продукти, рис, бавовна, соя-боби, земляний горіх, цукор;
- здійснення структурної політики, а саме: скорочення посівів окремих культур, страхування сільськогосподарської діяльності, консервація еродованих земель, інвестування численних державних програм з розвитку сільськогосподарських наук, дослідних станцій і сільськогосподарських коледжів, фінансування сертифікаційних заходів, розвиток фермерських сховищ зерна, забезпечення національної системи сільськогосподарської інформації, включаючи її міжнародну мережу тощо;
- фінансове оздоровлення галузі, як-от: безповоротні дотації фермерам для підтримки рівня їхніх доходів, кредити й пільгові відсотки за ними, гарантоване забезпечення рідким паливом, підтримка розвитку безприбуткових фінансових корпорацій, введення продовольчих талонів (купонів), списання й перенос платежів за приватними кредитами (для фермерів) тощо;
- субсидування сільськогосподарського експорту й поставок продовольства як складова частина програм продовольчої “допомоги”, що переслідують явно політичні цілі.

З 1 вересня 2005 р. Міжнародною організацією зі стандартизації запроваджено стандарт ISO 22000, який об'єднує принципи аналізу небезпечних факторів і визначає

положення системи менеджменту харчової безпеки – вимоги до світових виробників продуктів харчування. Метою запровадження стандарту ISO 22000 є виготовлення безпечних продуктів харчування в системі “від лану – до столу”, починаючи від заготівельників кормів, первинної обробки сировини, безпосередніх виробників харчових продуктів, включаючи підприємства-виробники пакувальних матеріалів, харчових добавок тощо. Потребою запровадження відповідного стандарту якості стало збільшення випадків захворювань унаслідок харчових отруєнь серед населення. У країнах ЄС цей стандарт обов’язковий для учасників харчового ринку. На жаль, в Україні стандарт ISO 22000 не є обов’язковим для виконання підприємствами агропромислового комплексу (АПК) та харчової промисловості. Зазначимо, що на підставі наказу Держспоживстандарту України від 2 квітня 2007 р. № 72 в Україні з 1 серпня 2007 р. запроваджено Національний стандарт України ДСТУ ISO 22000:2007 [28].

Основними показниками забезпечення міжнародної продовольчої безпеки вважається розмір перехідних запасів зерна у світі й середній рівень виробництва зерна на душу населення. Якщо рівень перехідних запасів зерна дорівнює 17% від усього споживання за рік (що відповідає 60 дням світового споживання зерна), то продовольче становище у світі вважається стійким і є гарантії на випадок надзвичайних обставин (стихійні лиха, неврожаї, війни й т.п.). Падіння запасів нижче за цей рівень свідчить про критичний стан світової продовольчої безпеки, тому що при цьому починається різке зростання міжнародних цін на зерно й воно стає недоступним для багатьох слаборозвинених країн. Інший показник стану продовольчої безпеки – це виробництво зерна в середньому на душу в динаміці, що характеризує тенденції розвитку світового продовольчого стану [16, С. 87].

Система економічної безпеки України має будуватися з огляду на світовий науковий і практичний досвід. Проте Україна, економіка якої є транзитивною і має свої особливості, не може покладатися на автоматичне розв’язання проблем економічної безпеки через механізми, напрацьовані розвиненими країнами. Досвід свідчить, що декларовані цілі міжнародного співробітництва часто не підкріплені реальними діями. Це виявляється в надмірній диференціації економічних показників

розвинених і транзитивних країн, дискримінації останніх у зовнішній торгівлі і міжнародному інвестуванні. Так, ООН декларує такі благородні цілі людства, як подолання бідності, поширення загальної освіти, розвиток глобального партнерства. За рішеннями конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку (Ріо-де-Жанейро) і Всесвітнього саміту зі сталого розвитку (Йоганнесбург) проголошено перехід людства до етапу сталого розвитку, щоб спрямувати зусилля світового співтовариства на системну нейтралізацію соціальних, економічних та екологічних диспропорцій [16].

Сутність економічної безпеки визначається складним і багатоплановим суспільним явищем, яке характеризується різними сутнісними ознаками та формами прояву і нерозривно пов'язане з такими поняттями, як: інтереси – національні, державні, суспільні, корпоративні, індивідуальні; стійкість – національної економіки, економічного розвитку, соціально-економічної системи; незалежність – економіки від зовнішніх ринків, вироблення національної економічної стратегії без зовнішнього впливу; відтворення – головним життєво-важливим інтересам в економічній сфері для суб'єкта будь-якого рівня – від особи до держави.

Серед більшості закордонних експертів, які займаються проблемами національної продовольчої безпеки, переважає точка зору, що конкретна держава має прагнути забезпечити споживання продовольства в країні на рівні 70-75% за рахунок виробництва основних життєво важливих продуктів харчування на базі власного національного агропромислового комплексу.

Переважна більшість дослідників розглядає продовольчу безпеку стосовно всього людства (світу), окремих регіонів, країн, груп населення, родин і окремої людини. В [50] продовольча безпека розглядається на таких рівнях: держава, регіон, соціальна група, домогосподарство. На користь глибокого взаємозв'язку між економічною та продовольчою безпекою свідчить така поширена думка, коли під продовольчою безпекою у світі розуміють такий стан економіки, при якому гарантується забезпечення доступності продовольства для всіх жителів і в будь-який час у кількості, необхідній для активного здорового життя. При цьому продовольча незабезпеченість може бути хронічною, коли споживання їжі постійно протягом

року виявляється недостатнім через неможливість придбати (брак грошових доходів) або виробити необхідну кількість продовольства. Тимчасова продовольча незабезпеченість виникає періодично при порушеннях стабільності доступності продовольства через зростання цін на продовольчі товари, неврожай або падіння рівня доходів. Також розглядають потенційну продовольчу небезпеку, коли держава залишається вразливою до можливих зовнішніх кризових явищ і потрясінь, таких як міжнародні економічні кризи, торгові війни світових конкурентів та інші кризи. Продовольча незабезпеченість у цих випадках може з потенційної перетворитися на тимчасову або хронічну.

Оскільки будь-яка соціально-економічна система є відкритою, то на результати її діяльності мають вплив суб'єкти зовнішнього оточення. Причому взаємовпливовими та взаємозалежними є процеси, які відбуваються в інтервалі ланцюжка “глобальна ↔ міжнародна ↔ національна ↔ регіональна ↔ локальна ↔ індивідуальна економічна безпека” (рис. 1.1).

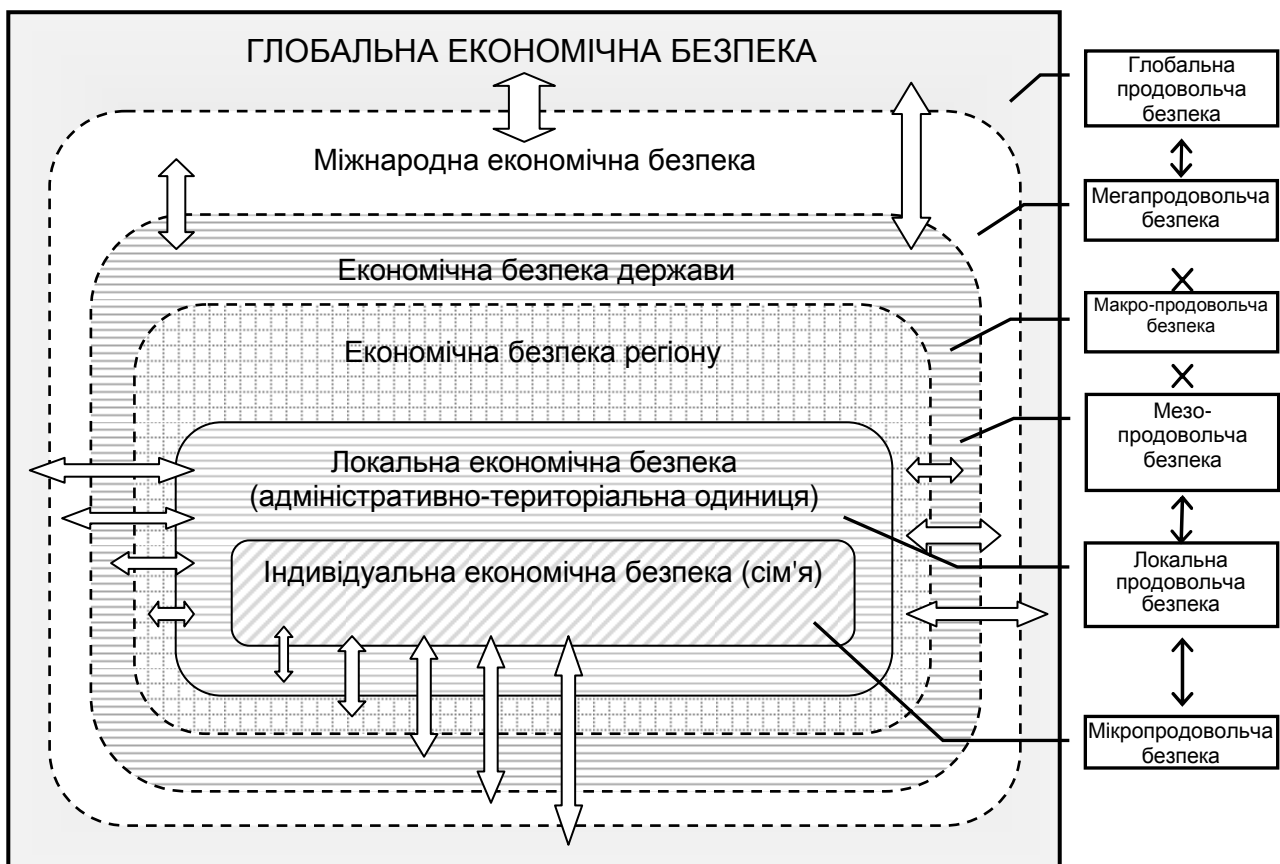

Рис. 1.1. Продовольча безпека в системі економічної безпеки

Як бачимо з рис. 1.1, кожна економічна безпека певного рівня є структурним складовим компонентом економічної безпеки вищого рівня і опосередковано впливає на формування умов, у яких цій системі доведеться функціонувати. Так, економіка окремого регіону країни є елементом загальної національної економіки і функціонує в умовах, які існують на національному рівні, оскільки регіональна внутрішньодержавна соціально-економічна система опосередковано впливає на характер і рівень цих умов у загальному контексті. Тому процеси, які відбуваються у комплексі соціально-економічних систем, мають взаємонаправлений та взаємовпливовий характер, через що практично неможливо визначити першооснову соціально-економічних процесів. Проблемним є питання визначення напрямів впливу та підпорядкованості цих процесів, пріоритетності та напряду впливу між рівнями соціально-економічних систем.

Відмітною рисою наведеної на рис. 1.1 графічної інтерпретації продовольчої безпеки в системі економічної безпеки є наявність локальної економічної безпеки у вигляді адміністративно-територіальної одиниці. Традиційно це місце в ієрархії економічної безпеки посідає підприємство, проте позиціонування продовольчої безпеки в системі економічної безпеки дещо зміщує акцент з об'єктно-орієнтованої на територіальну прив'язку.

Основним критерієм досягнення продовольчої безпеки є рівень самозабезпеченості тієї чи іншої соціально-економічної системи продуктами харчування. Суть його полягає у здатності держави задовольнити потреби населення продуктами харчування, питною водою та іншими харчовими продуктами незалежно від зовнішніх і внутрішніх загроз. При цьому їх обсяг, якість і асортимент мають бути необхідними і достатніми для нормального фізичного й соціального розвитку особи. І як наслідок – забезпечення здоров'я і розширеного відтворення народонаселення.

Наразі Україна посідає 44 рядок рейтингу країн за доступністю для населення і якістю харчових продуктів. Рейтинг складений The Economist Intelligence Unit. Усього в рейтингу досліджено 105 країн. Для ранжирування експерти вибрали індекс “упевненості в їжі”: тобто, коли люди у будь-який час мають фізичний, соціальний і

економічний доступ до достатньої і поживної їжі, що відповідає їх дієтичним потребам для здорового й активного життя. Основними показниками індексу “упевненості в їжі” стали: доступність (витрати сім’ї на споживання їжі в порівнянні з іншими витратами), наявність (достатня пропозиція, постачання їжі в середньому на день), якість і безпека продуктів (дотримання харчових стандартів). Оцінку здійснювали за шкалою в 100 балів. Найвищі показники за доступністю і безпекою продуктів зафіксовані в США (89,5). Другий і третій шаблі посіли Данія (88,1) і Норвегія (88,0). На четвертому місці опинилася Франція (86,8), а на п’ятому – Нідерланди (86,7). До десятки кращих увійшли також Австрія, Швейцарія, Канада, Фінляндія і Німеччина. Україна в рейтингу посіла 44-й рядок, отримавши 58,4 балів. Таким чином, за безпекою і наявністю продовольства Україна випередила лише Таїланд, Болгарію, Перу, Казахстан, Азербайджан, Таджикистан [17].

В умовах глобалізації відбувається взаємопроникнення процесів та взаємний вплив глобальної, міжнародної, національної, регіональної економік та економіки окремої адміністративно-територіальної одиниці. Разом з отриманням позитивного результату глобалізації відбувається постійний процес міграції загроз між соціально-економічними системами різних рівнів. Саме тому при визначенні перспектив та умов діяльності окремих соціально-економічних систем постає питання врахування загроз продовольчій безпеці усіх рівнів.

Міжнародна команда розробників створила нову систему реєстрації продовольчих небезпек. Країни, що виробляють продукти харчування з порушенням технології і продукти, які містять шкідливі бактерії і токсини, можуть бути виявлені завдяки використанню нової комп’ютерної системи, що збирає і систематизує всі сигнали про продовольчі загрози. До такого висновку прийшли учені-аналітики з університету Кінгстона. Керівник дослідницької групи, професор Деклайн Найтон, оцінив перспективи нової системи як надзвичайно позитивні для глобального продовольчого ринку.

Щорічно у світі реєструють десятки тисяч продовольчих загроз, велика частина яких надходять з країн, що розвиваються. Проте, до сьогодні не існує єдиної системи, яка могла б урахувати всі ці загрози. Метою професора Найтона було

створення прототипу системи, здатної представити аналітикам повну картину стану світового продовольчого ринку. І такий прототип був представлений на щорічній британській конференції, присвяченій проблемам безпеки продуктів харчування.

Головними перевагами нової системи є простота і висока автоматизація. Програма також може бути впроваджена в наявні системи обміну важливою інформацією, зокрема на науковому й урядовому рівнях. За останні п'ять років у світі вже склалася п'ятірка країн, які мають найбільше проблем продовольчої безпеки і часто потрапляють у зведення. Це Китай, Іран, Туреччина, США і Іспанія [13].

Відповідно до, економічна безпека – це такий стан національної економіки, який дає можливість зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз і здатен задовольняти потреби особи, сім'ї, суспільства та держави. Зважаючи на це, складовими системи економічної безпеки є: макроекономічна, зовнішньоекономічна, інвестиційна, фінансова, науково-технологічна, енергетична, виробнича, демографічна, соціальна, продовольча безпека (рис. 1.2). З усього цього можна зробити два висновки. По-перше, економічна безпека країни повинна забезпечуватися, насамперед, ефективністю самої економіки, тобто поряд із захисними заходами, здійснюваними державою, вона має “захищати” інтереси громадян, перед усім, не допускаючи фізичного й морального виснаження тих з них, від продуктивності праці котрих та якості виробленої продукції така ефективність, власне, і залежить. По-друге, хоча забезпечення економічної безпеки країни і не є прерогативою якогось одного державного відомства чи служби (вона має підтримуватися всією системою державних органів, усіма ланками і структурами економіки), проте вирішенню питань щодо забезпечення продовольчої безпеки відповідними органами має бути приділено особливу увагу.

Однією із засадничих складових економічної безпеки України є продовольча безпека. Сьогодні в Україні найактуальнішою стає вимога підвищення рівня продовольчої безпеки, оскільки, переживши підрип такої безпеки ще в 90-ті рр. ХХ ст., країна не вийшла з віражу продовольчої небезпеки дотепер.

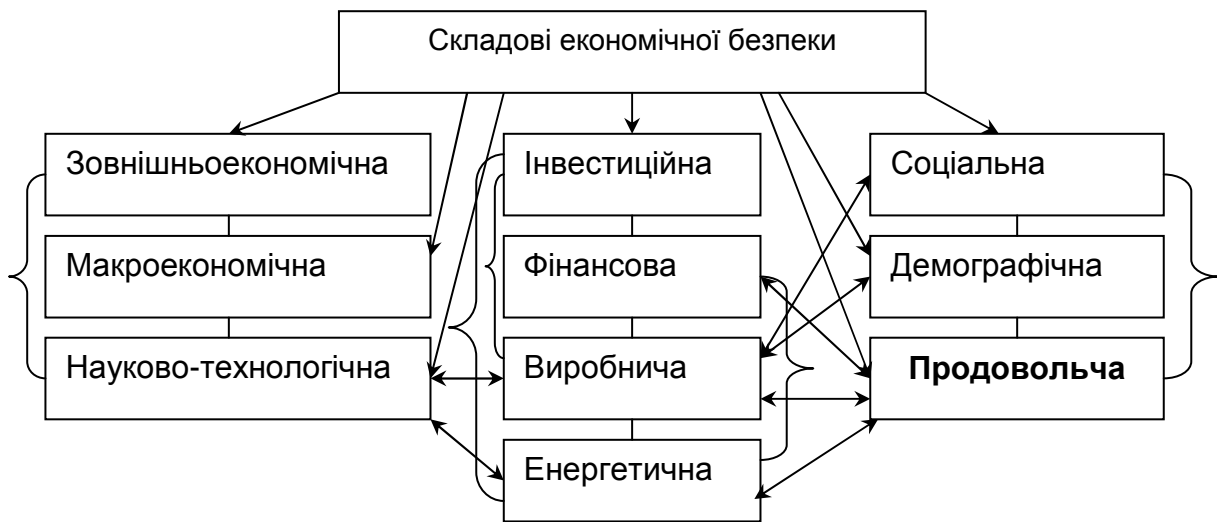

Рис. 1.2. Складові системи економічної безпеки та їхній взаємозв'язок

Навпаки, ситуацію можна вважати такою, що погіршилась як за кількісними, так і за якісними ознаками. Якщо першопричиною втрати продовольчої безпеки понад 20 років тому була неспроможність власного сільськогосподарського виробництва забезпечити населення продуктами харчування та нестача державних коштів для закупівлі продовольства в необхідній кількості, то наразі ситуація стала ще скрутнішою через суттєве погіршення якості продовольства, спровоковане здебільшого глобалізаційним натиском.

Так, на думку А.Б. Осканова [11], для вирішення завдання вибору заходів державного регулювання з метою забезпечення продовольчої безпеки може бути використана адаптована для даної проблематики базова макроекономічна модель АПК. При цьому послідовно мають бути вирішені такі завдання:

– на основі моделі попиту населення на продукти харчування визначити співвідношення рівня доходів і цін, достатнє для забезпечення доступу населення до продуктів харчування за медично обґрунтованими нормами в умовах ринкових рівноважних цін;

– на основі моделей блоку функціонування АПК визначити собівартість виробництва основних продуктів рослинництва, тваринництва та переробки й мінімально припустимі ціни реалізації для рентабельної роботи галузей АПК;

– на основі моделі імпорту продуктів харчування блоку зовнішньоекономічних систем визначити систему митних тарифів і квот, що забезпечують, з одного боку, раціональний рівень аграрного протекціонізму, а з іншого, достатню конкурентоспроможність імпортової продукції;

– на основі моделей блоку державного регулювання й моделі загальної рівноваги аграрного ринку розробити стратегію державної підтримки агропромислового виробництва, що включає систему дотацій, субсидій, субвенцій і т.д., що забезпечують рівновагу попиту та пропозиції в припустимій зоні гарантованої продовольчої безпеки при мінімальній сумі державних витрат.

Проте, дане завдання може і не мати вирішення. У цьому разі можна опинитися в надзвичайній продовольчій ситуації та бути змушеними відмовитися від заходів щодо ринкового регулювання з переходом до нормативного розподілу продовольства.

Стосовно продовольчої безпеки, то на її рівень впливають численні чинники, серед яких потужність та здатність національного АПК адекватно реагувати на кон'юнктуру продовольчого ринку, надійність ресурсного забезпечення та кооперативних зв'язків АПК, наявність необхідних обсягів перехідних запасів; платоспроможність населення і доступність продовольства для всіх громадян; ступінь захищеності вітчизняних виробників продовольчих товарів від імпортних інтервенцій тощо. Проблема підвищення рівня продовольчої безпеки України вимагає від держави вживання енергійних заходів у двох головних напрямках: стимулювання інвестицій у розвиток сільського господарства, переробних підприємств та інфраструктури АПК і раціональне поєднання ринкових та позаринкових механізмів розвитку АПК. Оскільки сучасні можливості інвестування обмежені, необхідно щоб державна аграрна політика ґрунтувалася на результатах земельної реформи і реорганізації сільськогосподарських підприємств. Основні важелі цієї політики мають бути спрямовані на захист сільського господарства і харчової промисловості від стихії ринку [14].

1.2. Теоретичні основи формування стійкої системи продовольчої безпеки

Розглядаючи методологічні аспекти вирішення проблеми формування продовольчої безпеки, необхідно виходити з визначення сутності проблеми як складного теоретичного і практичного питання, що потребує вивчення і адекватної теорії для її вирішення.

При розв'язанні поставленої проблеми виділяють чотири етапи [32]:

- зрозуміти суть проблеми і вірно її сформулювати;
- дослідити все, що має відношення до вирішення проблеми;
- сконструювати і створити комплекс методів і засобів для вирішення проблеми;
- організувати ефективне використання системи і управління нею.

В якості методології дослідження такого складного системного формування як продовольча безпека, на нашу думку, доцільно застосовувати теорію економічних систем. Хоча нині в сучасній науці відсутнє єдине визначення поняття “система”, однак існує універсальне, найзагальніше визначення, відповідно до якого під системою, як правило, розуміється деяка множина пов'язаних між собою елементів, що являє собою відповідну цілісність [16], яка базується на таких методологічних принципах, як залежність кожного елемента від його місця та функцій у системі, враховуючи при цьому те, що властивості цілого – нетотожні сумі властивостей його складових; зумовленість поведінки системи властивостями її структури та особливостями її окремих елементів; механізм взаємодії системи й середовища; ієрархічність даної системи; всебічна багатовимірність її відображення тощо. До наведених ознак системи доцільно додати її динамічність, тобто функціонування в часі, що забезпечує цілеспрямований характер процесів, які протікають і визначають загальний розвиток системи.

Специфіка версії системного підходу, що використана в даному дослідженні, базується на наступних вихідних положеннях:

- продовольча безпека як економічна категорія має надзвичайно складну багаторівневу системну структуру. Вона відноситься до класу економічних систем,

які прийнято називати великими і складними. Згідно з теорією систем, їх ієрархія базується на тому, що система елементів сама може виступати в якості елемента або частини іншої, більш широкої, системи, яка, в свою чергу, є елементом (або частиною) ще більш широкої системи і т.д. При цьому на кожному із цих рівнів система отримує нові якості, які не мають її складові, кожна з яких також має свою структуру і логіку розвитку;

– система продовольчої безпеки формується як комплекс підсистем, необхідних і достатніх для забезпечення цільового призначення цієї системи – захист від загроз базисному інтересу держави і безперервному кількісному і якісному забезпеченню її населення продовольством;

– важливою методологічною стороною визначення продовольчої безпеки як категорії є означення її стійкості, як однієї з характеристик економічної системи.

Згідно з етимологічним чи смисловим значенням термін “стійкість” означає “який не піддається коливанням, змінам; постійний, незмінний” [33, С.25]. Часто синонімом “стійкості” вважається “стабільність”. Останнє походить від латинського “stabilis”, тобто “міцний, стійкий, постійний, сталий”.

Виходячи із загальної суті системного підходу, передбачалося в процесі дослідження підійти до теоретичної побудови системи продовольчої безпеки, яка буде вихідною точкою модифікованого підходу до аналізу продовольчої безпеки.

Концептуально, на нашу думку, формування системи продовольчої безпеки може бути представлено у вигляді логічної моделі (рис. 1.3).

Система формування продовольчої безпеки складається з підсистем: забезпечення, функціональної, цільової, контролюючої і регулюючої. Пропонується розглядати продовольчу безпеку як стійкість продовольчої системи, що динамічно розвивається і складається з функціональної і цільової підсистем. Функціональна підсистема охоплює виробництво продовольства, формування і розподіл продовольчих ресурсів. Цільова підсистема реалізує головну ціль продовольчої безпеки – споживання продуктів харчування. Продовольча система пов’язана із підсистемами фінансового, матеріально-технічного, інформаційного, кадрового та наукового забезпечення

Рис. 1.3. Модель формування системи національної продовольчої безпеки

Система індикаторів продовольчої безпеки є контролюючою підсистемою в системі формування національної продовольчої безпеки. Підсистема управління охоплює як ринкові механізми регулювання системи, так і заходи державного управління, які коригують дію ринкових регуляторів відповідно до стану продовольчої безпеки і згідно з показниками контролюючої підсистеми.

Стан продовольчої системи є визначальним у формуванні продовольчої безпеки і фіксується індикаторами продовольчої безпеки. Інші підсистеми забезпечують реалізацію цілей цієї системи. Стійкість системи під дією внутрішніх і зовнішніх загроз залежить від стійкості кожної з її підсистем, які мають свої критерії безпеки. Однак кінцевою фазою функціонування економічної системи є споживання. Тому критерії стану безпеки підсистеми споживання продуктів харчування в першу чергу характеризують стійкість продовольчої системи, тобто продовольчу безпеку

Принципами об'єднання підсистем і елементів системи продовольчої безпеки є:

– ресурсний принцип – підсистеми у процесі виконання своїх цільових функцій зв'язані між собою ресурсними потоками для забезпечення всіма необхідним ресурсами з метою реалізації генеральної цілі – забезпечення продовольчої безпеки;

– інформаційний принцип – підсистеми зв'язані між собою інформаційними потоками в процесі забезпечення стійкості як окремих підсистем, так і системи продовольчої безпеки в цілому;

– організаційний принцип – підсистеми організаційно підпорядковані одна одній так, щоб найкращим чином забезпечити реалізацію генеральної мети;

– технологічний принцип – підсистеми зв'язані технологічно в процесі перетворення ресурсів, необхідних для досягнення поставлених цілей продовольчого забезпечення;

– функціонально-цільовий принцип, – підсистеми, маючи свої цільові функції, забезпечують реалізацію генеральної цілі системи – забезпечення продовольчої безпеки.

Підсистема виробництва охоплює: виробництво сільськогосподарської продукції на підприємствах усіх форм власності, в особистих підсобних господарствах населення та на дачних ділянках; переробку сільськогосподарської сировини та виробництво харчових продуктів; забезпечення країни, регіонів, областей, домогосподарств продовольством. Рівень і темпи розвитку сільського господарства та інших галузей АПК, створення умов їх розширеного відтворення визначають можливості формування продовольчих ресурсів країни та здатність її забезпечувати себе продовольством. Ця підсистема характеризується показниками, які визначають об'єм виробництва сільськогосподарської продукції в розрахунку на душу населення в порівнянні з нормами споживання як в цілому по країні, так і в регіонах.

Підсистема формування і розподілу продовольчих ресурсів охоплює функціонування ринків сільськогосподарської продукції і продовольчих товарів; формування державних продовольчих фондів і резервів; експорт та імпорт продовольчих товарів; забезпечення державних спецспоживачів продовольством. Формування продовольчих ресурсів відбувається за рахунок сільськогосподарської сировини і продовольства, виробленого вітчизняним АПК, та імпорту продуктів харчування, які не виробляються вітчизняними товаровиробниками. Частина сировини і продовольства йде на експорт.

Елементом цієї підсистеми є продовольчі резерви. Вони бувають оперативні і стратегічні. Оперативні фонди продовольчого резерву використовуються для стабілізації продовольчого ринку, тобто в торгівлі, громадському харчуванні, спеціальних суспільних фондах продовольства і покликані вирішувати завдання, пов'язані з сезонністю виробництва сільгосппродукції, безперебійним забезпеченням продуктами харчування населення. Стратегічні фонди продовольчого резерву формуються на

довготривалій основі, їх використання є прерогативою органів держави, тому вони виступають самостійним елементом в системі продовольчої безпеки.

Підсистему формування і розподілу продовольчих ресурсів характеризують такі показники, як обсяг і асортимент продовольства, що надходить у місця споживання, в порівнянні з потребами населення; обсяг і структура продуктів харчування, що придбані населенням різних соціальних груп, в порівнянні з нормативами; питома вага імпорту та експорту в загальному обсяг продовольчих ресурсів; обсяг державних продовольчих фондів та резервів у порівнянні з нормативами; обсяг поставок продовольства для спецспоживачів у порівнянні з нормативами тощо. Соціально-економічним критерієм стану продовольчої безпеки виступає співвідношення пропозиції і платоспроможного попиту на продовольчі товари, що змінюється під впливом сукупності цілого ряду факторів. Вище вказані показники доцільно розглядати з урахуванням територіальної доступності, в тому числі порівнюючи роздрібні ціни на однакові товари в різних регіонах країни.

Кінцевою фазою функціонування продовольчої системи є споживання. *Підсистема споживання* продовольства повинна забезпечити калорійність харчування людини, що відповідає затратам організму, збалансованість між білками, жирами та вуглеводами, достатню кількість тваринних білків – джерела незамінних амінокислот, які не синтезуються в організмі, а також рослинних жирів. Поруч з цим, необхідно витримати оптимальну екологічну чистоту продуктів та їх насиченість мінеральними речовинами з урахуванням вимог, що висуваються фізіологією людини. Організація підсистеми споживання продовольства враховує кліматичні умови проживання, статеву структуру населення і особливості праці, фізіологічні потреби, пов'язані з вище вказаними характеристиками.

Критерії стану підсистеми споживання продуктів харчування є визначальними в оцінці стану продовольчої безпеки. Вони повинні базуватися на принципах достатнього і збалансованого харчування, що враховують фізіологічні норми харчування, вік, професію, місце проживання, національні

традиції. Кількісна оцінка харчової цінності раціону людини при різних рівнях споживання дозволяє робити висновки про життєдіяльність населення як в цілому в державі, так і в окремих регіонах, соціальних групах, домогосподарствах, і визначати цілеспрямовані дії на підтримку продовольчої безпеки. До показників, що характеризують рівень споживання продовольчих товарів, відносяться: фактичне споживання продуктів харчування в порівнянні з нормативами; енергетична цінність раціону і його структури у відповідності з раціональною; споживна цінність раціону харчування за вмістом білків, жирів, вуглеводів у порівнянні з нормативами, в тому числі білків тваринного походження; вміст шкідливих речовин у порівнянні з допустимими нормами тощо.

Визначення сутності продовольчої безпеки, на нашу думку, слід пов'язувати із забезпеченням нормальної життєдіяльності людини, що визначається станом її здоров'я. Тому певне уявлення про реальну продовольчу ситуацію в країні можна отримати, порівнюючи існуюче споживання з рівнями споживання, представленими в класифікації, що побудована за принципом відповідності продовольчого забезпечення завданням відтворення населення, збереження здоров'я і активної життєдіяльності людини, удосконалення її природи і досягнення максимально можливої в сучасних умовах середньої тривалості життя. На основі проведених досліджень можна виділити сім рівнів:

I рівень – катастрофічний – передбачає добове споживання на одну особу 1500–2000 ккал, що характеризує хронічне недоїдання (за даними ФАО при добовому споживанні менше 1520 ккал. настає голод). Раціон прожиткового мінімуму в Україні для непрацездатного населення становить 2008,9 ккал.

II рівень – критичний – середньодобове споживання в межах 2000–2500 ккал на душу населення достатнє для подолання хронічного недоїдання, існування на межі виживання і забезпечення простого відтворення народонаселення.

III рівень – мінімальний (пороговий) – середньодобове забезпечення в межах 2500–2800 ккал на душу населення передбачає наявність обсягів

продовольчих ресурсів, які виключають можливість появи голоду і забезпечують зростання народонаселення. II і III рівні слід розглядати також при плануванні забезпечення населення продовольством у надзвичайних (кризових) умовах.

V рівень – достатній – середньодобове споживання знаходиться в межах 2800-3600 ккал. на одну людину, однак воно не збалансоване за елементами харчування, тобто продовольчих ресурсів достатньо для стабільного споживання, але воно не забезпечує здоровий спосіб життя і збільшення його тривалості.

V рівень – раціональний (нормативний) – середньодобове споживання знаходиться в межах 3200-3600 ккал на одну особу при обов'язковому збалансуванні раціону за білками, вітамінами та іншими важливими компонентами. Нормативні показники такого харчування слід використовувати в якості бази для усіх соціально-економічних розрахунків на державному рівні в нормальних умовах.

VI рівень – оптимальний – середньодушове споживання, що відповідає V рівню, не лише збалансоване за найважливішими харчовими компонентами, але й передбачає споживання екологічно чистих продуктів харчування, що підвищує якість життя населення, покращує його здоров'я і збільшує середню по країні тривалість життя.

VII рівень – перспективний – досягнення такого продовольчого забезпечення для усіх соціальних груп населення, яке дозволить удосконалювати природу людини і максимально продовжувати її активну життєдіяльність, розширюючи межі сучасної природної тривалості життя.

Для визначення критеріїв продовольчої безпеки необхідно ввести державну систему норм харчування, яка повинна в першу чергу регламентувати два основних нормативних рівні харчування населення: раціональний (нормативний), який використовується для соціально-економічних розрахунків, і мінімально необхідний – для гарантованого забезпечення населення продуктами харчування в надзвичайних ситуаціях. Система базових

параметрів-індикаторів дозволяє оцінити рівень продовольчої безпеки, що є основною функцією *контролюючої підсистеми*.

Забезпечення ефективного функціонування системи продовольчої безпеки безпосередньо залежить від стійкості підсистеми забезпечення, від структурних змін в АПК, інвестиційної політики, формування підсистеми матеріально-технічного забезпечення, удосконалення податкового законодавства, організації банківського обслуговування, створення товарних запасів матеріально-технічних засобів, дійової системи страхування урожаїв і майна підприємств АПК, науково-інформаційного забезпечення.

Функції *підсистеми управління* базуються на загальних принципах управління економічною системою, яка має свої закони розвитку. Продовольчу безпеку як економічну систему у відповідності з теорією систем [6, С. 115], на нашу думку, можна подати й у формалізованому вигляді:

$$F_S = [\{a_i\}, \{c_j\}], \quad a_i \in A, \quad c_j \in C, \quad (1.1)$$

де система F_S – характеризується множиною елементів a_i , які визначають продовольчу безпеку як економічну систему, і множиною взаємозв'язків c_j , в яких знаходяться ці елементи, тобто A – це множина елементів системи продовольчої безпеки, C – це множина взаємозв'язків між елементами продовольчої безпеки. Саме ці зв'язки визначають емерджентні (від лат. *emergo* – з'являюся) властивості системи, а значить і функції системи на різних етапах її розвитку.

Система функціонує у тісній взаємодії із зовнішнім середовищем, тому доцільно говорити про поведінку системи як множини станів системи, коли перехід із одного стану до іншого визначається певною функцією. В даному випадку вона має такий вигляд:

$$F_S = [\{x\}, f: (x, y) \rightarrow X, D], \quad x \in X, \quad (1.2)$$

де $x = (x_1, \dots, x_n) \in X$ – множина поточних станів системи; $y = (y_1, \dots, y_m) \in Y$ – множина поточних станів зовнішнього середовища; $f : (X, Y) \rightarrow X$ – функція переходу від одного стану системи до наступного в залежності від внутрішніх параметрів і впливу зовнішніх факторів; $D \subseteq Y$ – множина допустимих станів системи або обмежень на них.

Такий підхід дозволяє нам враховувати двоїстий характер продовольчої безпеки: з одного боку, як системи, що має власну структуру, яка характеризується внутрішньою будовою її складових, з іншого – як системи, що розвивається за певними законами як єдине ціле. Якщо під розвитком системи розглядати процес переходу в новий стан, який за рахунок додатково отриманих можливостей набуває кращих параметрів, то це означає, що взаємозв'язки між елементами системи почали забезпечувати більш ефективну реалізацію останніх. У відповідності із системною логікою отриманий розвиток системи повинен розглядатися як результат єдності іманентних і емерджентних її властивостей. Цілеспрямоване формування останніх належить до прерогатив економічної політики держави, яка, базуючись на продовольчій стратегії, направлена на досягнення комплексу політичних, економічних, соціальних та інших параметрів, що визначають найбільш повне забезпечення потреб населення в продовольстві.

Системний підхід, застосований нами у дослідженні продовольчої безпеки та її управління, завбачає врахування ряду аспектів розвитку системи:

– поведінка системи не може бути передбачена на основі спостереження за її ізольованими частинами; відносно продовольчої безпеки це означає, що про її рівень не можна говорити лише базуючись на показниках продовольчого забезпечення населення, не враховуючи можливих джерел забезпечення продуктами харчування, тобто чи це продукція вироблена національним АПК, чи це в значною мірою імпортовані продукти харчування, що відповідно змінює рівень впливу внутрішніх і зовнішніх факторів на стійкість даної системи і зумовлює меншу ймовірність передбачення можливих змін системи;

– стабілізація системи можлива, якщо збурювання знаходяться в межах корегуючих дій. Це означає, що для корегування змін у такій складній системі, як продовольча безпека остання повинна завжди бути в полі зору органів державного управління і виділятися як окремий об'єкт постійної уваги на різних рівнях управління, які забезпечують ефективне функціонування тих чи інших її складових при постійному контролі за виконанням управлінських рішень;

– здатність системи удосконалюватися – детермінована рівнем її готовності до змін і ускладнень, у результаті чого виникає стан системи, більш стійкий до збурювання, ніж попередній; існуючий рівень продовольчого забезпечення повинен накопичувати потенціал до переходу в якісно новий стан, а досягнення кожного наступного рівня продовольчої безпеки означає її меншу залежність від впливу внутрішніх і зовнішніх чинників, а значить – і більшу стійкість;

– відносини підпорядкування виникають із визнання системою своєї приналежності до системи більш вищого рівня; ця приналежність, виходячи із сутності продовольчої безпеки, визначає її складовою економічної безпеки країни, як системи вищого порядку, тобто вона розглядається не лише як продовольча безпека в системі глобальної продовольчої безпеки, а як національна продовольча безпека, і тому підпорядковується відповідним законам розвитку.

З позицій системності національна продовольча безпека – це стійка система продовольчого забезпечення населення країни, що гарантує на принципах самозабезпечення базовими продуктами та їх економічної і фізичної доступності, незалежно від зовнішніх і внутрішніх умов, задоволення потреби населення продуктами харчування в необхідних обсягах, асортименті і якості на рівні, що забезпечує здоров'я та розвиток кожної людини.

Дослідження системи продовольчої безпеки та механізмів її забезпечення в рамках загальної економічної теорії. Вони ґрунтуються на принципах системного підходу і необхідності просування як від фактів до теорії, так і від

теорії до фактів, у чому полягають загальнотеоретичні методи індукції та дедукції. Індукція – це виведення теоретичних положень із фактів, котрі нагромаджуються і аналізуються таким чином, щоб можна було зробити узагальнення, обґрунтувати принципи або закони. Взаємодоповнює індукцію дедуктивний метод, коли дослідження починається з рівня теорії, а перевірка висновків здійснюється фактами. Таким чином, індукційний метод передбачає шлях від фактів до теорії, від часткового до загального, а дедуктивний метод – від теорії до фактів, від загального до часткового.

Для дослідження системи продовольчої безпеки широко застосовуються також інші загальноприйняті методи наукових досліджень економічних процесів та явищ, такі як абстрактно-логічний, монографічний, розрахунково-конструктивний, порівняльного аналізу, експертних оцінок, соціологічного опитування та інші економіко-статистичні методи.

В якості інформаційного забезпечення використовувались дані Держкомстату України, Міністерства аграрної політики, Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції, інформаційно-аналітична інформація наукових установ, дані міжнародних організацій тощо.

Загальнонаукові та спеціальні методи використовуються у системній послідовності в процесі дослідження розвитку системи продовольчої безпеки.

1.3. Методичні підходи специфіки функціонування продовольчої безпеки

Стійкість функціонування системи продовольчого забезпечення, як показують дослідження, має специфічні риси, що пов'язані з особливостями продукції, якою є продовольчі товари:

– значна залежність від стану сільськогосподарського виробництва порівняно з іншими підсистемами продовольчої безпеки, оскільки переважна частина продовольчих товарів виробляється із сільськогосподарської сировини;

– стійкість забезпечення населення продовольством залежить значною мірою не тільки від кількості виробленої продукції, а й своєчасної її переробки і реалізації, бо продукти харчування мають короткий термін зберігання;

– стійкість задоволення потреб населення в продуктах харчування не може бути забезпечена в довготерміновому і середньотерміновому періоді за рахунок резервних фондів продовольства, оскільки чимало видів продовольчих товарів швидко псуються;

– економічне, соціальне, політичне значення стійкості виробництва продовольства – вище, ніж виробництво непродовольчих товарів;

– надійність ринкового саморегулювання менша, ніж в інших галузях економіки, внаслідок меншого рівня еластичності між цінами, доходами і попитом на продовольчі товари, динамікою цін та пропозицією на товари тощо.

Забезпечення продуктів харчування залежить від багатьох факторів. На деякі з них людина зовсім або частково не може вплинути. Це – погодні умови, повені, землетруси, селі, інші стихійні лиха тощо. У разі несприятливого розвитку подій, в умовах скорочення стратегічних запасів продовольства і виникнення транспортних проблем, ситуація у країні може вийти з-під контролю.

Надзвичайна продовольча ситуація – це “ситуація, що виникає в результаті незадовільного забезпечення значної частини населення продуктами харчування за причинами його відсутності чи неплатоспроможності населення, а також споживання неякісних продуктів, що супроводжується фактами недоїдання (голоду і іншими негативними соціальними явищами, які тягнуть за собою порушення цілісної системи життєзабезпечення суспільства” [28].

Одним із важливих критеріїв стійкості продовольчого забезпечення країни є здатність продовольчого комплексу функціонувати в режимі розширеного відтворення як в звичайних, так і екстремальних умовах.

Сільське господарство, як основний виробник сировини для продовольчих товарів, є однією з найбільш ризикованих, капіталомістких і енергоємних галузей в системі народного господарства, тому вона найменш

приваблива для інвесторів, перелив капіталу в неї із інших галузей народного господарства утруднений, що об'єктивно вимагає для підтримки стійкості системи продовольчої безпеки державного регулювання.

Управління системою продовольчого забезпечення охоплює як ринкові механізми, так і заходи державного управління. Останнє обумовлене, на нашу думку, в першу чергу тим, що продовольча безпека, як безпечний стан агропродовольчої системи, є суспільним благом, забезпечення якого має бути завданням держави. І, як і за отримання будь-якого блага, суспільство несе певні вимушені витрати, поява яких обумовлена регулюючим впливом держави на ринкові механізми, що лежать в основі функціонування агропродовольчих ринків.

Державне регулювання – це вплив держави на економічні процеси з метою забезпечення нормального функціонування ринкового механізму, забезпечення вирішення суспільно-важливих проблем, що не підлягають регулюванню ринковим механізмом, до яких відносяться екологічні, соціальні проблеми, питання безпеки [27].

Основою продовольчого забезпечення населення є ефективно працюючий агропромисловий комплекс. Необхідність його регулювання державою обумовлено місцем і значенням цього сектора економіки в народному господарстві та особливостями його функціонування:

а) Рівень розвитку агропромислового комплексу безпосередньо впливає на продовольчу безпеку країни, соціально-економічну стабільність держави, її економічну та політичну незалежність.

б) Особливості функціонування агропродовольчих ринків:

– вплив природно-кліматичних факторів обумовлює великі ризики сільськогосподарського виробництва;

– тривалий період обороту капіталу;

– низький рівень пристосованості до ринкових умов, що швидко змінюються;

- нееластичність попиту на агропродовольчу продукцію викликає нестабільність цін на сільськогосподарську продукцію та доходи її виробників;

- залежність аграрного сектору від монополізму інших галузей економіки;

- відсутністю розвитку на необхідному рівні соціальної та виробничої інфраструктури;

- висока капіталоємність галузі, технологічна відсталість, низька віддача інвестицій і великі терміни їх окупності;

- низька привабливість та мотивація сільськогосподарської праці;

- вимоги екологізації сільськогосподарського виробництва тощо.

в) Структурні та фінансові деформації галузі, що вимагають регулювання з боку держави:

- диспаритет цін на продукцію сільського господарства та промисловості;

- проблеми збуту сільськогосподарської продукції, обумовлені низьким рівнем платоспроможності населення;

- відсутність розвинутої ринкової інфраструктури тощо.

В підсистемі управління продовольчою безпекою перехід до регульованих ринкових відносин пов'язаний з трансформацією відносин власності. Це передбачає конкуренцію різних форм власності і господарювання, використання оптових продовольчих ринків, розвиток маркетингу, формування ринків засобів виробництва, товарів і послуг. Важливим елементом проведення державою агропродовольчої політики є регулювання продовольчих ринків шляхом закупівлі продукції і продовольчих інтервенцій. Важелями державного регулювання в підсистемі управління є податки, кредити, субсидії, а метод програмно-цільового планування – переважаючим у вирішенні пріоритетних проблем продовольчої безпеки країни.

Ціноутворення на ринку агропродовольчої продукції підпорядковується закону попиту та пропозиції, однак держава для забезпечення продовольчої безпеки в певних межах втручається в цей процес, використовуючи різні інструменти державного впливу: податки; субсидії, в тому числі прямі виплати

товаровиробникам в розрахунку на одиницю площі або голову худоби, за одиницю продукції чи спожитого ресурсу; державні закупівлі надлишків сільськогосподарської продукції; фіксовані ціни на агропродовольчу продукцію; квотування обсягів виробництва, посівних площ, поголів'я худоби; пільгове кредитування; страхування врожаю; митне регулювання; дольова участь держави у інвестиціях тощо.

Вибір методів державного регулювання має базуватися на тому, що найбільш ефективними є ті інструменти економічної політики, які найсуттєвіше наближають до джерел порушення функціонування системи, в даному випадку причин дисгармонії приватних і суспільних інтересів.

На нашу думку, необхідно розширити традиційний підхід до розгляду впливу деяких інструментів державного регулювання на функціонування ринку, розглядаючи їх з позицій плати суспільства за отримання суспільного блага в якості продовольчої безпеки.

За таких умов, коли ціна рівноваги (p_0) на агропродовольчу продукцію занадто низька, щоб забезпечити хоча б помірний прибуток сільгосптоваровиробникам, держава встановлює ціну (p_1) на вищому за рівновагу рівні (рис. 1.4). Держава встановлює ціну, що стимулює зростання пропозиції на величину $(a+b+d)$, при цьому попит зменшується на $(a+b)$. Утворений надлишок пропозиції над попитом в розмірі $(b+d+c+e+h+f)$ держава закуповує, а потім продає на світовому ринку. Частина продукції може йти на поповнення державних резервів. Така політика держави обумовлена її

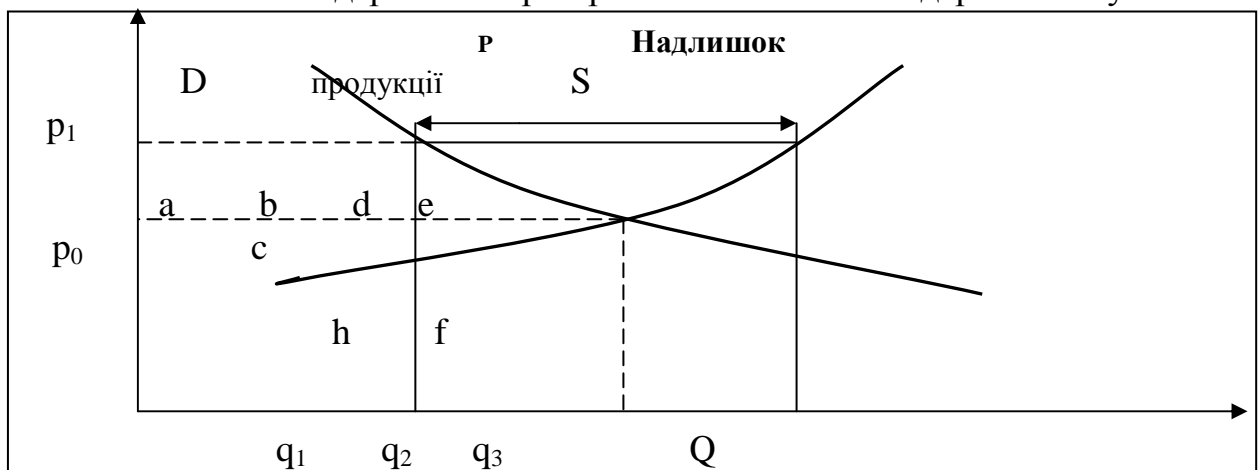
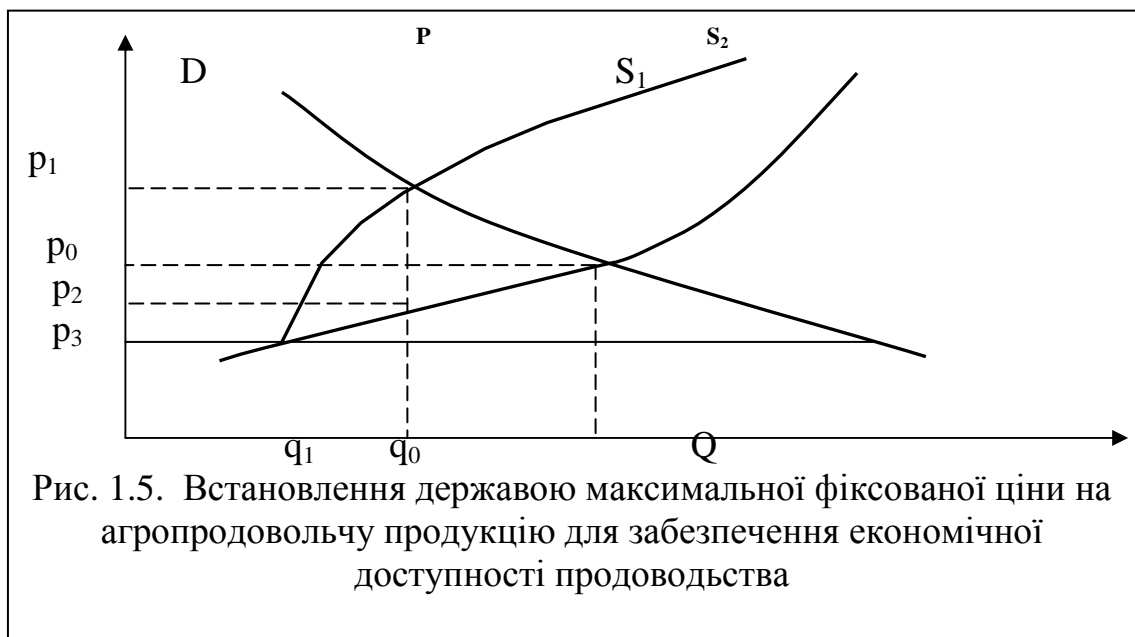

Рис. 1.4. Встановлення державою мінімальної фіксованої ціни на агропродовольчу продукцію для підтримки рівня самозабезпечення у відповідності з критеріями продовольчої безпеки

прагненням до самозабезпечення, рівень якого визначається з позицій продовольчої безпеки держави. Забезпечення безпеки – соціальне благо, за яке суспільство несе певні витрати, що визначаються величиною $(b+c+e+h+f)$.

Забезпечуючи економічну доступність продовольства, як одного з критеріїв продовольчої безпеки, держава може на певний період встановлювати на продукти харчування ціну нижче рівноваги (рис. 1.5). Однак цей захід повинен використовуватися з іншими інструментами державної політики, що направлені на мотивацію зниження собівартості продукції як основи ціни, створення конкурентного середовища на ринку, формування інфраструктури ринку тощо. Без цих заходів при тривалому фіксуванні ціни на даному рівні може виникнути дефіцит товарів та формування “чорного ринку”, де продовольчі товари будуть продаватися за цінами, більшими на $(p_1 - p_2)$, що є платою за ризик.

Дослідження критеріальних показників продовольчої дозволили виділити наступні:

– рівень задоволення фізіологічних потреб населення в енергії та харчових речовинах відповідно до вимог збалансованого раціону харчування людини та мінімізації в продуктах харчування шкідливих для здоров'я речовин.

В якості мінімально допустимого (порогового) рівня харчування населення за кількістю та асортиментом продуктів харчування, вмістом в них поживних речовин та їх енергетичної достатності приймаються норми споживання, що закладені в мінімальний споживчий кошик. Відсутність у продуктах харчування шкідливих для здоров'я людини речовин або їх вміст має не перевищувати гранично допустимі рівні концентрації, що встановлені нормативними документами;

– рівень фізичної та економічної доступності продуктів харчування різних соціальних груп населення на основі підвищення доходів та стабільності цін на продовольчому ринку. Стійкість вітчизняного ринку продовольства визначається обсягами і запасами сільськогосподарської продукції і продуктів харчування, рівнем закупівельних та роздрібних цін на них;

– рівень і темпи розв'язку АПК на основі розширеного відтворення, підвищення конкурентоспроможності виробленої продукції та реалізація його експортного потенціалу;

– розміри стратегічного продовольчого резерву держави та оперативних продовольчих резервів. Достатність стратегічного продовольчого резерву визначається можливістю забезпечення населення продуктами харчування в розмірах мінімального споживчого кошика при надзвичайних ситуаціях. Оперативні державні та регіональні продовольчі резерви створюються для підтримки балансу попиту та пропозиції та кон'юнктури цін на продовольчому ринку.

– рівень незалежності забезпечення громадян продуктами харчування і ресурсного забезпечення АПК від імпорту. Допустима частка імпорту продовольчих товарів та матеріально-технічних ресурсів для їх виробництва має бути диференційована залежно від можливостей їх виробництва в Україні.

Рівень стійкості системи продовольчої безпеки характеризують міцність її елементів, надійність вертикальних, горизонтальних та інших зв'язків в середині системи, що обумовлює її можливість витримати внутрішні і зовнішні

навантаження. Безпека – це той стан системи, коли вона здатна до виживання і розвитку в умовах внутрішніх і зовнішніх загроз, в умовах дії факторів, що є непередбачуваними і які важко прогнозуються. Чим більш життєздатний сектор економіки, який визначає рівень продовольчого забезпечення населення, тим більш стійка система продовольчої безпеки. Досягнення продовольчої безпеки в будь-якій економічній системі забезпечується лише на основі комплексного вирішення проблем виробництва, збереження, переробки і реалізації сільськогосподарської продукції. Порушення пропорцій і зв'язків між різними компонентами системи призводить до її дестабілізації і є сигналом переходу продовольчого забезпечення зі стану безпечного – в критичний.

Сьогодні немає жодної держави, яка б не переймалася питаннями продовольчої безпеки. Це стосується виробництва продовольчих товарів, їх розподілу, імпорту–експорту продовольства, споживання продуктів харчування тощо. Однак кожна країна має свої завдання в покращенні продовольчого забезпечення свого населення – в залежності від досягнутого рівня у вирішенні цієї проблеми. Такими завданнями для конкретної країни можуть бути: подолання голоду і недоїдання шляхом нарощування власного виробництва сільськогосподарських і продовольчих товарів; відновлення і регулювання балансу попиту і пропозиції; забезпечення доступу продовольства до всіх соціальних груп через удосконалення системи розподілу; підвищення збалансованості харчування; покращення якості продуктів харчування тощо. Таким чином, продовольча безпека має національний характер, їй притаманні комплексність і перманентність. В залежності від особливостей національної продовольчої системи, періоду її розвитку, від того, яка складова продовольчої проблеми буде набирати на тому чи іншому етапі пріоритетного значення, завдання її забезпечення модифікуються разом зі змінами внутрішніх і зовнішніх загроз. Тому на сучасному етапі важливо визначити стратегію продовольчої безпеки і механізми її забезпечення, виходячи в першу чергу з позицій національних інтересів з урахуванням глобальних проблем продовольчої безпеки.

Висновки до розділу 1

Продовольча безпека виступає основою національної безпеки будь-якої країни світу, причому дедалі посилюється вплив продовольчої безпеки на безпекотворення не лише найбідніших, але й розвинених країн світу. Такий стан речей зумовлений причинно-наслідковими зв'язками системотворення безпеки.

Глобальна фінансово-економічна криза виявила глибинні вади загальноприйнятих моделей державного регулювання економікою та сприяла усвідомленню необхідності системних змін світового економічного і соціального порядку. Зважаючи на посилення загроз і зростання нестабільності у світі, постають нові виклики національній безпеці у сировинній, енергетичній, фінансовій, інформаційній, екологічній та продовольчій сферах. В таких умовах забезпечення продовольчої безпеки є одним із головних завдань державної політики на будь-якому територіальному рівні: держава, регіон, адміністративно-територіальна одиниця, домогосподарство.

Під поняттям “продовольча безпека”, під яким, на відміну від наявних, визначено захищеність життєво важливих інтересів місцевого населення внаслідок створення в регіоні достатніх соціально-економічних умов щодо забезпечення фізичної, економічної та соціальної доступності продовольства. Продовольча безпека є важливою складовою економічної безпеки і має кілька рівнів: глобальний, національний, на рівні соціальних груп, сімей, окремої особи.

Понятійно-категоріальний апарат безпекознавства дістав подальшого розвитку в галузі продовольчої безпеки шляхом поглиблення розуміння доступності продовольства, яке традиційного спиралося на дуалістичний підхід до фізичної (наявність продовольства) та економічної (купівельна спроможність населення щодо продовольства) складових такої доступності, завдяки використанню тринітарного підходу до визначення доступності продовольства доповнено соціальною складовою.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ТА ОЦІНКА СУЧАСНОГО СТАНУ ФОРМУВАННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇНИ

2.1. Дослідження сучасного стану та особливості продовольчої безпеки України

Глобальна фінансово-економічна криза виявила глибинні вади загальноприйнятих моделей державного регулювання економікою та сприяла усвідомленню необхідності системних змін світового економічного і соціального порядку. На тлі посилення загроз і зростання нестабільності у світі постають нові виклики національній безпеці у сировинній, енергетичній, фінансовій, інформаційній, екологічній та продовольчій сферах. В таких умовах забезпечення продовольчої безпеки є одним із головних завдань державної політики на будь-якому територіальному рівні: держава, регіон, адміністративно-територіальна одиниця, домогосподарство.

Основні положення концепції продовольчої безпеки, як невід'ємної складової національної безпеки, знайшли відображення у вітчизняній нормативно-правовій базі. Аналіз норм Конституції України в контексті вивчення правових аспектів забезпечення продовольчої безпеки, проведений у межах досліджень вітчизняних науковців, дав можливість дійти висновку, що на момент її прийняття наукова думка ще не виробила системного підходу до розуміння національної безпеки. Про це свідчить Стаття 92 Конституції України, що визначає коло питань суспільного життя, які можуть регулюватися виключно законами України та ставить в один ряд з національною безпекою одну з її складових – продовольчу безпеку.

Закон України “Про безпечність та якість харчових продуктів” встановлює, що безпечним є харчовий продукт, який не має шкідливого впливу на здоров'я людини безпосередньо чи опосередковано за умов його виробництва та обігу з дотриманням вимог санітарних заходів та споживання за

призначенням. Окремі актуальні питання безпеки харчових продуктів сформульовані у вигляді норм Законів України “Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, зниження або подальше використання неякісної та небезпечної продукції” і “Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів” [46].

Стаття 2 Закону України “Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року” передбачає забезпечення продовольчої безпеки шляхом створення сприятливих економічних, політичних, організаційних, а також правових умов здійснення сільськогосподарського виробництва, а аналіз Закону України “Про основи національної безпеки України” свідчить, що на момент його прийняття законодавець виходить з позиції віднесення продовольчої безпеки до складу економічної безпеки держави. Відповідно до цього, суб’єкти системи державного управління продовольчою безпекою України також можуть бути визначені цим Законом.

До таких суб’єктів потрібно, насамперед, віднести Президента України, функції якого полягають у загальному керівництві сферою продовольчої безпеки, насамперед, через здійснення кадрових призначень у керівному складі органів виконавчої влади, діяльність яких безпосередньо впливає на забезпечення продовольчої безпеки країни. До таких органів варто віднести Кабінет Міністрів України, Раду національної безпеки та оборони України, профільні міністерства (передусім, Міністерство аграрної політики та продовольства), інші центральні органи виконавчої влади, місцеві державні адміністрації тощо. Верховна Рада виконує законодавчу функцію та функцію парламентського контролю за діяльністю виконавчої влади, у т.ч. – з різних аспектів забезпечення продовольчої безпеки країни. Також до суб’єктів забезпечення національної безпеки можна віднести судові органи та органи місцевого самоврядування.

Концепція продовольчої безпеки знайшла своє відображення й у національних програмних документах. Зокрема, у тексті Комплексної програми

підтримки розвитку українського села на період до 2015 року одним з головних її завдань було названо гарантування продовольчої безпеки країни [55]. Затверджена нещодавно Стратегія національної безпеки “Україна у світі, що змінюється” серед ключових завдань політики національної безпеки у внутрішній сфері визначає такі пріоритетні напрями забезпечення продовольчої безпеки:

- урегулювання земельних відносин і раціонального землекористування, формування ринку земель сільськогосподарського призначення, юридичне та технічне оформлення права власності й користування землею, забезпечення гарантій захисту прав власників земельних часток (паїв);

- розвиток аграрного ринку, створення умов для розкриття потенціалу аграрного сектора для забезпечення потреб населення України у доступному, якісному і безпечному продовольстві, утвердження її ролі як важливого експортера аграрної продукції;

- захист внутрішнього ринку від постачання неякісної та небезпечної продовольчої продукції.

Незважаючи на те, що Стратегія визнає необхідність забезпечення продовольчої безпеки України й акцентує увагу на забезпеченні населення країни безпечним та якісним продовольством, виробленим вітчизняним аграрним сектором, вона залишає поза увагою питання економічної доступності продовольства для найбільш вразливих верств населення. Разом із тим, згідно з найбільш фундаментальним міжнародним актом, що регулює питання забезпечення продовольчої безпеки – Римською декларацією “Про всесвітню продовольчу безпеку” (була прийнята під час Всесвітньої зустрічі на вищому рівні з проблем продовольства 13 листопада 1996 р. у Римі) [18]. Цей міжнародний документ визначає продовольчу безпеку як стан економіки держави, за якого населенню країни в цілому та кожному громадянину гарантується забезпечення доступу до продуктів харчування, питної води та інших харчових продуктів у якості, асортименті та обсягах, які необхідні та достатні для фізичного й соціального розвитку особистості, забезпечення здоров’я населення. Однак він не затверджує перелік індикаторів такого стану,

не розкриває критерії продовольчої безпеки, тобто, граничні (порогові) рівні кожного індикатора, що є межею, поза якою продовольча ситуація у країні (регіоні) вважається небезпечною. Ці питання залишаються у межах дискусійного поля для експертів з питань продовольчої безпеки.

Таким чином, головним нормативно-правовим актом, що регламентує офіційне визначення стану продовольчої безпеки України, залишається Методика визначення основних індикаторів продовольчої безпеки, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2007 р. № 1379. Вона передбачає оцінювання продовольчої безпеки за такими індикаторами: добова енергетична цінність раціону харчування людини, забезпечення раціону людини основними видами продуктів, достатність запасів зерна у державних ресурсах, економічна доступність продуктів харчування, диференціація вартості харчування за соціальними групами, ємність внутрішнього ринку окремих продуктів, а також продовольча незалежність за окремими продуктами.

Одними з узагальнювальних критеріїв оцінювання продовольчої безпеки є обсяги та структура раціону населення. Вони дозволяють охарактеризувати і фізичну, і економічну доступність продовольства. Досвід розвитку країн, створених на пострадянському просторі, дає приклади небезпечного перетинання межі порогового значення калорійності раціону населення внаслідок невдалих соціально-економічних реформ.

В Україні оцінку потреб у продовольстві в масштабах країни традиційно проводять з використанням норм раціонального харчування, які розробляються УкрНДІ гігієни харчування з урахуванням вимог Всесвітньої організації охорони здоров'я. Мінімальний фізіологічний норматив енергетичної насиченості раціону однієї людини становить 2928 ккал на добу за умови, що раціон є збалансованим за групами продуктів харчування, мінеральним та вітамінним складом. Зазначимо, що в радянський період за середніми показниками населення країни виходило на цей рівень.

Разом із тим, добова потреба дорослого населення у білках, жирах, вуглеводах та енергії визначається окремо для різних категорій населення з урахуванням груп за інтенсивністю праці. Вона коливається в межах від 2000 до 3500 ккал [11]. Тобто, граничне значення критерію на рівні 2500 ккал та, навіть, 3000 ккал на добу, не може бути прийнятним, оскільки не враховує випадків, коли потреба у споживанні продуктів є об'єктивно більшою через інтенсивність праці. Оптимальною вважається ситуація, коли фактичне споживання продуктів харчування особою впродовж року відповідає раціональній нормі, тобто коефіцієнт співвідношення між фактичним і раціональним споживанням (індикатор достатності споживання) дорівнює одиниці (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Забезпечення раціону населення України

основними видами продуктів харчування (однією особою, кг на рік)

Групи продуктів харчування	Раціональна норма	Фактичне споживання			Індикатор достатності споживання		
		2015 р.	2016 р.	відхилення	2015 р.	2016 р.	відхилення
Хліб і хлібопродукти (у перерахунку на борошно)	101,0	111,3	110,4	-0,9	1,10	1,09	-0,01
М'ясо та м'ясопродукти	80,0	52,0	51,2	-0,8	0,65	0,64	-0,01
Молоко та молокопродукти	380,0	206,4	204,9	-1,5	0,54	0,54	0,00
Риба та рибопродукти	20,0	14,5	13,4	-1,1	0,73	0,67	-0,05
Яйця, шт.	290	290	310	20	1,00	1,07	0,07
Овочі та баштанні	161,0	143,5	162,8	19,3	0,89	1,01	0,12
Плоди, ягоди та виноград	90,0	48,0	52,6	4,6	0,53	0,58	0,05
Картопля	124,0	128,9	139,3	10,4	1,04	1,12	0,08
Цукор	38,0	37,1	38,5	1,4	0,98	1,01	0,03
Олія рослинна всіх видів	13,0	14,8	13,7	-1,1	1,14	1,05	-0,09

У 2016 р. в Україні за більшістю основних видів продовольства фактичне споживання знаходилося вище раціональних норм. Найбільше, порівняно з

попереднім роком, зросло споживання населенням овочевої продукції (на 13,4%), яке досягло свого раціонального рівня. Це пов'язано із високим минулорічним врожаєм цих культур (у 2016 р. зібрано 10,6 млн. т, що на 19% вище у порівнянні із 2015 р.). Також спостерігалось вагоме зростання обсягів виробництва продукції птахівництва. Як і в попередні роки, зберігається недостатнє споживання молока і молокопродуктів – на 46%, плодів, фруктів – на 42%, м'яса і м'ясопродуктів – на 36%, риби та рибодуктів – на 33%.

Оскільки продукти переробки зерна відіграють імперативну роль у формуванні раціону харчування українців (хлібні продукти є основою раціону населення, а фуражне зерно – невід'ємною складовою раціонів сільськогосподарських тварин та птиці), одним з важливих критеріїв оцінювання продовольчої безпеки є достатність запасів зерна у державних ресурсах.

Зауважимо, що аналіз запасів та обсягів виробництва зерна у контексті оцінювання продовольчої безпеки країн та їх окремих регіонів є загальноприйнятою світовою практикою. Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (FAO) оцінює стан продовольчої безпеки держави за допомогою таких двох показників: залишків зерна, що зберігаються до врожаю майбутнього року, та обсягів виробництва зерна на душу населення [9, С. 19]. Для першого показника нормативне значення, зазвичай, визначається на рівні 17%, що відповідає двомісячній потребі. Нормативне значення для другого показника є більш дискусійним. Одні дослідження доводять, що достатній рівень продовольчої безпеки досягається за умови щорічного виробництва 800 кг зерна в розрахунку на кожного жителя країни. Інші автори наводять більш високе порогове значення цього критерію – 1 т.

Крім того, у процесі розробки стратегічних та тактичних підходів до вирішення продовольчої проблеми FAO використовує такі індикатори продовольчої безпеки: відношення світових запасів зерна до світового споживання – цей критерій дозволяє визначити рівень продовольчої безпеки і гарантій на випадок надзвичайних ситуацій; відношення пропозиції експортерів

до загальної необхідності в зерні; тенденції виробництва зерна (щорічний приріст у відсотках за останнє десятиріччя і до попереднього року); середньорічні експортні ціни на зерно за видами [39, С. 69].

За даними Звіту Міністерства економічного розвитку та торгівлі України “Про стан продовольчої безпеки України у 2016 році” [55], на початок 2016 р. у державному інтервенційному фонді України нараховувалося 1558 тис. т зерна. Це вище за рівень попередніх років. Наприклад, на початок 2010 р. в державному інтервенційному фонді знаходилося 1536 тис. т продовольчого зерна. І це при тому, що обсяг середньорічного внутрішнього споживання населенням хліба і хлібопродуктів у перерахунку на зерно, за даними статистики, у 2015 р. становив 6730 тис. т, а у 2010 р. – 6860 тис. т. Виходячи з цього, індикатор достатності запасів зерна у 2016 р. склав 23%, що відповідає Закону України “Про державну підтримку сільського господарства України”, статтею 9 якого визначено, що державний інтервенційний фонд має бути сформованим у обсязі не менше 20% від внутрішнього споживання (методика розрахунку індикатора не враховує обсягів зерна, яке знаходиться у державному матеріальному резерві, зважаючи на те, що така інформація є державною таємницею).

Офіційна методика визначення індикаторів продовольчої безпеки називає критичним значення даного показника в обсягах 60%. Проте у світовій практиці прийнято визначати рівень життя як низький, коли витрати домогосподарства на придбання продуктів харчування перевищують 50%. За даними Держкомстату, у 2016 р. сукупні витрати домогосподарств становили 3456 грн на місяць, що на 12,5% більше за рівень попереднього року. Із загальної суми домогосподарства витрачали на харчування 1836,69 грн на місяць проти 1639,92 грн у 2015 р.

У загальній структурі витрат на харчування у 2016 р. найбільшу питому вагу займали витрати на м'ясні продукти – 23%, хлібопродукти – 13%, молочні продукти – 13%, овочі – 10%. Індикатор економічної доступності продуктів харчування у 2016 р. становив 53,4%, що на 0,3% вище порівняно із попереднім

роком, однак значно нижче за рівень розвинених країн. Одночасно варто відзначити значну диференціацію даного показника у розрізі окремих регіонів країни (рис. 2.1).

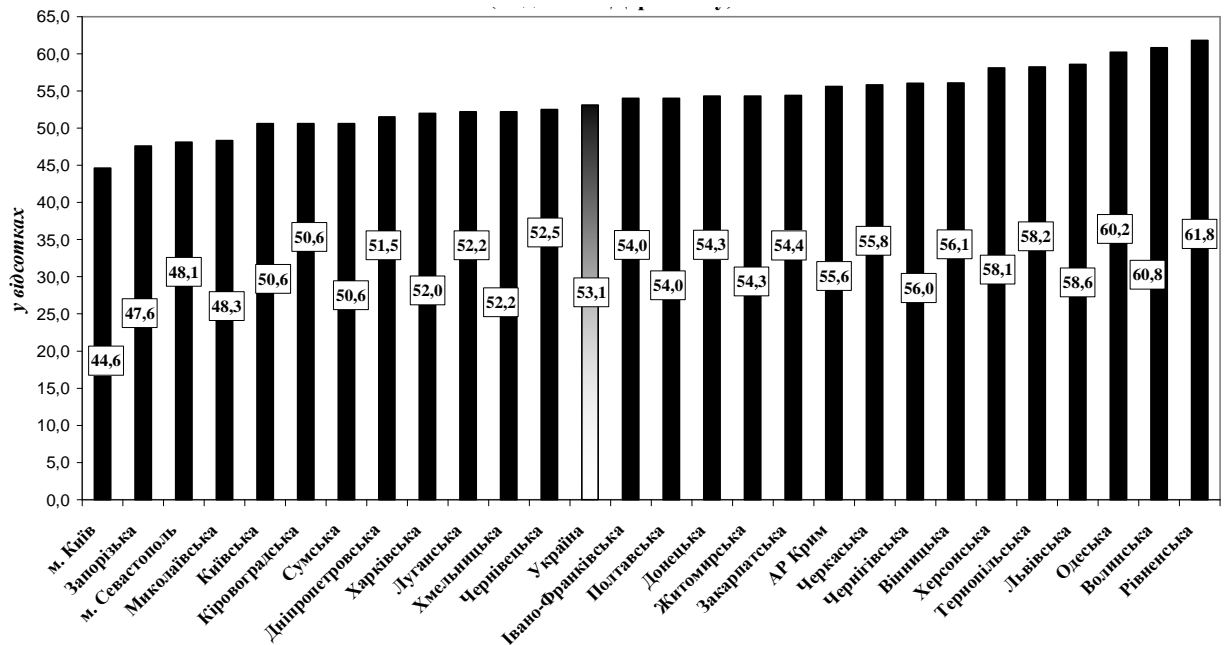

Рис. 2.1. Питома вага витрат на харчування в структурі сукупних витрат домогосподарств у 2016 р.

Найменшу частину сукупних витрат на придбання продуктів харчування витрачали жителі Києва (44,6%), а також Запорізької (47,6%) та Миколаївської (48,3%) областей. Водночас у трьох регіонах України: Волинській, Рівненській та Одеській областях частка витрат на харчування перевищувала навіть встановлений граничний критерій для цього індикатора. Це свідчить про необхідність детального оцінювання загроз продовольчій безпеці саме цих регіонів, оскільки за умови навіть незначного підвищення цін на продовольство, вагома частина населення таких регіонів втратить можливість придбання необхідної для нормального харчування кількості продуктів.

Така значна регіональна диференціація економічної доступності продовольства стала наслідком значної регіональної диференціації обсягів споживання окремих груп продуктів харчування (табл. 2.2).

Споживання основних груп продуктів харчування у 2016 р.
у розрізі регіонів України, кг на одну особу

Регіони	Групи продуктів харчування									
	хліб і хлібопродукти	м'ясо та м'ясопродукти	молоко і молокопродукти	яйця, шт.	риба і рибопродукти	овочі і баштанні	олії рослинні	цукор	плоди, ягоди та виноград	картопля
Україна	110,4	51,2	204,9	310	13,4	162,8	13,7	38,5	52,6	139,3
Вінницька обл.	121,7	49,7	210,7	320	15,4	177,7	15,2	43,8	54,6	172,1
Волинська обл.	127,6	50,3	240,9	270	11,8	157,2	12,9	37,5	42,7	183,8
Дніпропетровська обл.	105,3	56,6	170,6	326	13,7	165,0	13,9	37,5	62,4	106,4
Житомирська обл.	114,3	45,8	233,1	321	12,9	138,5	13,9	37,1	41,9	199,7
Закарпатська обл.	121,0	47,0	242,4	275	7,8	148,8	12,9	40,4	45,9	132,3
Запорізька обл.	106,6	51,9	178,0	304	14,3	165,8	13,2	40,6	46,4	108,0
Івано-Франківська обл.	116,3	40,2	260,1	265	8,3	117,5	12,5	39,0	38,3	184,0
Київська обл.	84,0	63,7	199,9	342	16,9	162,5	13,9	35,0	74,4	116,5
Кіровоградська обл.	112,7	48,3	192,7	314	10,7	174,3	12,3	35,3	42,9	146,7
Львівська обл.	105,9	45,4	207,6	287	10,8	147,8	14,7	36,4	45,9	177,8
Миколаївська обл.	120,1	46,2	212,2	301	15,5	195,8	16,0	43,3	49,1	101,2
Одеська обл.	115,6	44,4	180,0	302	18,5	174,8	14,7	39,6	66,7	108,3
Полтавська обл.	117,6	52,4	222,5	347	13,3	198,9	12,3	37,3	52,3	139,2
Рівненська обл.	116,1	47,9	239,0	308	10,5	148,0	12,1	40,2	42,4	173,0
Сумська обл.	114,6	44,7	210,7	304	9,9	162,0	12,3	38,4	40,1	185,0
Тернопільська обл.	114,9	45,2	234,6	285	9,3	149,1	14,2	35,0	38,3	176,7
Харківська обл.	109,0	54,2	217,7	298	10,7	163,4	12,3	32,7	50,4	113,5
Херсонська обл.	129,4	46,4	184,6	304	15,0	194,9	13,5	46,3	51,6	139,8
Хмельницька обл.	106,8	43,5	242,1	319	9,8	144,1	13,1	35,4	50,5	197,2
Черкаська обл.	125,8	53,1	218,1	304	17,6	188,0	14,5	44,4	49,2	154,7
Чернівецька обл.	118,7	41,7	243,9	303	10,6	167,2	13,0	38,4	54,3	143,7
Чернігівська обл.	122,2	44,2	241,5	290	13,8	174,5	13,4	45,9	44,1	175,7

Наведена інформація наочно демонструє залежність між економічною доступністю продовольства та обсягами споживання окремих продуктів харчування. У регіонах з високим рівнем економічної доступності продовольства спостерігаються найбільші обсяги споживання відносно дорогих

продуктів харчування тваринного походження, а у регіонах з низьким рівнем економічної доступності мають місце найнижчі обсяги споживання хлібних виробів. Наприклад, Київська область у 2016 р. була лідером з обсягів середньодушового споживання м'яса та м'ясних продуктів. Одночасно у цьому регіоні спостерігалися найнижчі в Україні обсяги споживання хлібних продуктів.

Однією з важливих умов забезпечення продовольчої безпеки є задоволення потреб населення основними продуктами харчування за рахунок власного виробництва, тобто, самозабезпечення продовольством. У цьому контексті важливе значення мають показники співвідношення обсягів виробництва і споживання основних продуктів на душу населення. Рівень самозабезпечення країни продовольством визначається як процентне відношення валового виробництва певного продукту до його споживання. Однак в умовах низького рівня життя населення може мати місце ситуація, коли обсяги попиту на продукти харчування будуть нижчими за науково обґрунтовані норми споживання продовольства. У такій ситуації рівень самозабезпечення продовольством визначається не повнотою задоволення зниженого попиту населення на продукти харчування, а рівнем задоволення нормативної потреби споживання основних продуктів харчування.

Висновки щодо самозабезпечення продовольством дозволяє зробити також розрахунок таких показників, як ємність внутрішнього ринку та рівень імпортозалежності. Перший показник є важливою складовою балансів попиту та пропозиції за окремими продуктами харчування. Він розраховується як добуток річного споживання певного продукту (у середньому на душу населення) та середньорічної чисельності населення. Наприклад, у 2016 р. відбулося зростання ємності внутрішнього ринку, порівняно із минулим роком, за такими групами продовольства: “овочі та баштанні” – на 13%, “плоди, ягоди та виноград” – на 9,2%, “картопля” – на 7,7%, “яйця” – на 6,7%, “цукор” – на 3,2% (табл. 2.3) [36].

Таблиця 2.3

Оцінка ємності внутрішнього продовольчого ринку України

Групи продуктів харчування	Ємність внутрішнього ринку, тис. т		2016 р. у відсотках до 2015 р.
	2015 р.	2016 р.	
Хліб і хлібопродукти (у перерахунку на борошно)	5105,9	5046,8	98,8
М'ясо та м'ясопродукти	2384,0	2339,4	98,1
Молоко та молокопродукти	9469,8	9363,0	98,9
Риба та рибодукти	667,0	614,3	92,1
Яйця, млн. шт.	13279,6	14165,0	106,7
Овочі та баштанні	6581,3	7440,0	113,0
Плоди, ягоди та виноград	2203,2	2405,0	109,2
Картопля	5913,8	6368,3	107,7
Цукор	1704,0	1758,3	103,2
Олія рослинна	680,0	625,3	92,0

Одночасно спостерігалось зменшення споживання у середньому на душу населення та ємності внутрішнього ринку за такими групами продовольства: “хліб і хлібопродукти”, “м'ясо та м'ясопродукти”, “молоко та молокопродукти”, “риба та рибодукти” та “олія рослинна”. Негативною тенденцією минулого року є зменшення в раціоні українців тих видів продовольства, споживання яких найбільше відстає від раціональних норм: м'ясні, молочні та рибні продукти.

Таким чином, запропонований офіційною методикою набір основних індикаторів продовольчої безпеки дозволяє кількісно охарактеризувати стан продовольчої безпеки країни. Втім, некоректно стверджувати, що розрахунок даних індикаторів дасть змогу здійснити повну та реальну оцінку стану продовольчої безпеки. Адже продовольча безпека залишається однією з найбільш складних характеристик соціально-економічного розвитку країни та кон'юнктури його продовольчого ринку. Представлений в офіційній методиці набір індикаторів не розкриває можливі загрози продовольчій безпеці через низький рівень рентабельності виробництва вітчизняної сільськогосподарської продукції, через порушення принципів сталого землеробства та відповідну катастрофічну деградацію земельних ресурсів, через невідповідність

прожиткового мінімуму та гарантованих державою мінімальних соціальних виплат (пенсії, стипендії, виплат, пов'язаних із втратою працездатності, безробіттям тощо).

Суттєвим недоліком офіційної методики є також обмежене використання індикаторів, що характеризують продовольчу безпеку на регіональному рівні. Враховуючи значну регіональну диференціацію обсягів виробництва та споживання сільськогосподарської продукції, а також рівня життя місцевого населення, цілком імовірною є ситуація виникнення загроз продовольчій безпеці на рівні окремих регіонів країни при збереженні задовільного рівня індикаторів продовольчої безпеки, розрахованих на національному рівні.

У контексті проведенх для систематизації індикаторів можна скористатися двома критеріями, що увійшли до “комплексного” визначення стану продовольчої безпеки: “наявність на ринку продовольства достатньої кількості продовольства” та “доступність цих продуктів для усіх верств населення”. Виходячи з цього, стан продовольчої безпеки можна оцінити за двома кількісними критеріями, які за своєю сутністю є параметрами пропозиції та попиту продовольчого ринку: рівноважна ринкова кількість продовольства повинна перевищувати мінімальну потребу у продуктах харчування усього населення; вартість нормативного раціону за ринковими цінами повинна бути нижчою за доходи усіх верств населення. Отже, стан продовольчої безпеки мають безпосередньо відображати три групи показників:

- показники відповідності рівноважної ринкової кількості продовольства до мінімальних потреб населення;
- показники відповідності рівноважної ринкової ціни мінімального раціону до розміру доходів усіх верств населення;
- показники, що характеризують виконання обох головних кількісних критеріїв стану продовольчої безпеки.

Це дозволить систематизувати всі поширені критерії продовольчої безпеки та створити їх багаторівневу ієрархічну структуру, найвищим рівнем якої є три групи критеріїв продовольчої безпеки світу, а нижчими рівнями –

критерії продовольчої безпеки країни, регіону та окремих домогосподарств (по три групи на кожному рівні). Все це є свідченням актуальності оцінювання продовольчої безпеки. Передусім необхідність такого оцінювання актуальна для тих регіонів України, які мають незадовільні значення за окремими індикаторами їхньої продовольчої безпеки.

2.2. Оцінювання продовольчої безпеки у сучасних трансформаційних умовах розвитку

Історично склалося так, що проблема продовольчої безпеки існувала для людства завжди. Продовольство є базисним елементом життєзабезпечення людства. Продовольча безпека є необхідною матеріальною умовою життя індивіда, будь-якої групи людей і суспільства в цілому, яка забезпечує його функції і можливості розвитку – демографічні, економічні, політичні, культурні, інтелектуальні та інші. Продовольство – це найважливіший стратегічний товар. Тому проблема продовольчої безпеки укр. актуальна і заслуговує на детальне вивчення.

Виходячи з того, що предметом виконуваного дослідження є логіка, принципи та послідовність оцінювання продовольчої безпеки, та спираючись на висновки, зроблені за результатами попередніх досліджень, маємо виявити передумови такого оцінювання. Найпершою з таких передумов є наявність чисельних загроз продовольчій безпеці регіону, про які йдеться у переважній більшості публікацій, присвяченій цій тематиці [7].

Перш за все, маємо визначитись термінологічно. Поняття “загроза” є активно використовуваним як в когнітивній сфері, так і в практичній діяльності. Слід зазначити, що на одному полюсі знаходиться тлумачення загрози як сукупності умов й чинників, які спричиняють небезпеку життєво важливим інтересам особистості, суспільства й держави, що суттєво спрощує її розуміння. На іншому полюсі – активне тлумачення: свідомі наміри або такі

негативні дії, що обов'язково мають здійснитися, призводячи до нанесення шкоди та отримання втрат. Відправною точкою з числа наведених на рис. 2.4 тлумачень для пояснення загрози продовольчій безпеці будемо вважати будь-яку небезпеку зниження або тимчасового унеможливлення фізичної, економічної та соціальної доступності продовольства у державі.

Таблиця 2.4

Систематизація загроз продовольчій безпеці

Критерій систематизації	Види загроз	Деталізовані за:
Стосовно регіону	Мега- та макрорівневі (зовнішні) Мезорівневі (внутрішні)	джерелом виникнення специфікою впливу сутнісною ознакою за масштабом впливу за ступенем прояву за мірою комплексності
Термін прояву загрози	Короткострокові Середньострокові Довгострокові	

Зовнішні загрози впливають на продовольчу безпеку регіону, але вони виникають, умовно кажучи, у зовнішньому середовищі регіону і здебільшого їхнє виникнення є неконтрольованим для органів регіональної влади. Зовнішніми також є ті загрози, що виникають внаслідок зміни тих чи інших природних умов. Здебільшого ці загрози є найсуттєвішими для первинної ланки забезпечення продовольчої безпеки регіону – агропромислового комплексу. Техногенні та макроекономічні загрози також слід віднести до числа зовнішніх загроз.

Найсуттєвішими на мегарівні наразі є загрози, пов'язані з глобалізацією, зі зміною кон'юнктури світового ринку, а також політичні загрози національного і світового масштабу. Так, глобалізацією спровоковано зростання частки імпорту у споживанні навіть традиційних для вітчизняного виробництва продуктів (у 2016 р. на імпорتنі м'ясопродукти припадало 23,5% їх внутрішнього споживання, імпорт персиків збільшився у 4,4 рази, груш – у 2,2 рази, яблук – в 1,3 рази). З іншого боку, розширився попит на продукти, які не виготовляються в Україні (цитрусові, банани, тропічні олії тощо). Серед причин стрімкого зростання імпорту – лібералізація внутрішнього ринку внаслідок вступу до СОТ,

неспроможність деяких галузей власного АПК забезпечити розширення платоспроможного попиту, яке тривало до початку економічної кризи 2008 р.

В основному позиції втрачаються там, де імпорт обходиться дешевше вітчизняного виробництва. Але вірогідність здешевлення продукції для споживача незначна у зв'язку з олігополістичною структурою регіональних ринків. До того ж імпортна експансія відбувається в умовах стійкого підвищення світових цін на продовольство.

На окрему увагу заслуговують загрози продовольчій безпеці країни, пов'язані зі зміною кон'юнктури світового ринку технічних культур. Запроваджені в Європейському Союзі програми з виробництва альтернативних джерел палива створюють додатковий попит на сировинні культури з України. Як наслідок, у вітчизняному АПК закріплюється несприятлива спеціалізація: сільськогосподарські підприємства переорієнтуються на виробництво біопалива, що призводить до скорочення продовольчого виробництва, обсягів вирощування фуражного зерна, екологічної деградації ґрунтів. Посівні площі під технічними культурами розширюються за рахунок кормових культур, зумовлюючи недостатність кормової бази у тваринництві та її подорожчання, низьку рентабельність цієї галузі, зменшення поголів'я великої рогатої худоби.

Критерій терміну прояви загрози відображає період часу, у якому вона може реалізуватися. Тому можна вирізнити короткострокові та довгострокові загрози.

До довгострокових чинників прояви загрози продовольчій безпеці регіону належать: групи населення, що живуть за межею бідності і не мають достатнього доходу для придбання мінімального набору продуктів харчування; населення територій, продовольче постачання яких не забезпечується ринковими механізмами через зовнішні чинники (наприклад, транспортну недоступність); незбалансованість харчування з певних складових, що призводить до втрати здоров'я нації або окремих груп населення; низький контроль над безпекою продуктів харчування, через що продовольство стає загрозою життю і здоров'ю нації; виснаження природного потенціалу аграрного

виробництва в країні призводить до зниження рівня продовольчого забезпечення нації; низький матеріально-технічний, фінансовий, науково-технологічний потенціал сталого відтворення сфер АПК.

До чинників короткострокового характеру, які несуть потенційну загрозу продовольчої безпеки регіону, належать: нестабільність аграрного виробництва і можливість природних катаклізмів, що знижують продовольче забезпечення в окремі періоди; велика залежність продовольчого забезпечення регіону від зовнішніх джерел на фоні нестабільної кон'юнктури національного та світових ринків і валютних надходжень від імпорту; нестабільне зовнішньополітичне становище країни у світі може призвести до торгового ембарго та інших подібних санкцій.

Дотепер через нерозвиненість наукового передбачення забезпечувати продовольчу безпеку регіону намагалися виключно реактивно, тобто за фактом реалізації внутрішніх або зовнішніх загроз. Проте передувати такому оцінюванню мають спеціальні дослідження, супроводжувані використанням спеціальних методів, серед яких: структурний та функціональний аналіз, методи математичної статистики, прогнозування, оптимізаційні методи, ситуаційний аналіз та ін. Кожен з методів має свою галузь застосування.

Однією з основних проблем практично всіх методів обробки експертних знань та оцінок є проблема коректного виявлення відношень між поняттями предметної області, вирішення якої припускає наявність механізму виявлення, що забезпечує адекватне перенесення знань від експертів до математичних абстракцій, які використовуються. Частково усунути такі проблеми можна, використовуючи метод парних порівнянь з наступним приведенням розподілення оцінок до міри можливості; метод безпосередньої побудови нечіткої міри.

Залежно від характерних особливостей задачі можна використовувати той чи інший метод. Однак слід урахувати, що метод парних порівнянь дозволяє отримати лише ймовірнісні міри або міри можливості, котрі, як

показує практика й підтверджують теоретичні дослідження, можуть адекватно використовуватися тільки в достатньо добре структурованих, узгоджених задачах малої розмірності, що не потребують відображення складних семантичних відтінків. В інших випадках доцільно використовувати метод безпосередньої побудови нечіткої міри, що, однак, потребує певних знань її властивостей по відображенню різної семантики експертних оцінок. В Україні недостовірність результатів експертних оцінок може бути наслідком політичної заангажованості експертів, які проводять такі дослідження.

Слід також пам'ятати, що для оцінки продовольчої безпеки важливі не лише абсолютні величини індикаторів, але і їхні порогові або критичні значення, тобто граничні величини, недотримання яких зумовлює дестабілізацію економічної безпеки країни у цілому. Крім того, не усі індикатори є детермінованими і кількісними ознаками, а отримати по них вірогідну інформацію може бути доволі проблематично через різні як суб'єктивні, так і об'єктивні причини. Встановлення як абсолютних, так і порогових значень таких індикаторів потребує спеціальних досліджень та розробки відповідних способів. Основні індикатори продовольчої безпеки подані у табл.2.5

Розглядаючи передумови оцінювання продовольчої безпеки, неможна не зважити на те, що для такої безпеки характерні певні принципи, докладно розглянуті в [16]. Стрижневим є принцип соціальної орієнтації, який передбачає цільову спрямованість цієї системи та кожної її складової на максимально повне та раціональне задоволення потреб людини у якісних продуктах харчування. Другим важливим принципом є комплексність, що означає всебічний підхід до вирішення економічних, соціальних, екологічних та інших аспектів проблеми продовольчої безпеки на мезорівні.

Наступний принцип – системність, передбачає, що продовольча безпека розглядається як єдиний цілісний об'єкт і, водночас, як сукупність відносно самостійних елементів її забезпечення, встановлення зв'язків між якими, дозволяє максимально ефективно досягати інтегративної мети системи продовольчої безпеки регіону.

Таблиця 2.5

Індикатори продовольчої безпеки, затверджені офіційною методикою

Показники	Порядок розрахунку показників	Граничний (пороговий) рівень
1. Добова енергетична цінність раціону людини	Сума добутоків одиниці маси окремих видів продуктів, які споживаються людиною протягом доби, та їх енергетичної цінності	2500 ккал на добу
2. Забезпечення раціону людини основними видами продуктів	Співвідношення між фактичним споживанням окремого продукту та його раціональною нормою	1,00
3. Достатність запасів зерна у державних ресурсах	Співвідношення між обсягами продовольчого зерна у державному резерві та обсягами внутрішнього споживання населенням хлібопродуктів у перерахунку на зерно	17%, що відповідає 60 дням споживання
4. Економічна доступність продуктів	Частка сукупних витрат на харчування у загальному підсумку сукупних витрат домогосподарств	60%
5. Диференціація вартості харчування за соціальними групами	Співвідношення між вартістю харчування 20% домогосподарств з найбільшими доходами та вартістю харчування 20% домогосподарств з найменшими доходами	-
6. Ємність внутрішнього ринку окремих продуктів	Визначається у натуральному вираженні як добуток споживання певного продукту та середньорічної чисельності населення	-
7. Продовольча незалежність за окремим продуктом	Співвідношення між обсягом імпорту окремого продукту в натуральному вираженні та ємністю його внутрішнього ринку	30%

Наступний принцип – стійкість системи, тобто обов’язкове дотримання вищевказаних принципів соціальності, комплексності, системності незалежно від зміни чинників внутрішнього та зовнішнього середовища.

Окрім іншого, при вирішенні питань забезпечення продовольчої безпеки регіону, необхідно враховувати дуалізм проблеми: забезпечення ефективного виробництва та платоспроможного раціонального попиту, тобто принцип узгодженості, оскільки важливим є балансування виробництва, попиту в раціональних масштабах, цінових параметрів ринку продуктів харчування та доходів населення. Дотримання вказаних принципів у процесі визначення рівня продовольчої безпеки регіону дозволить найбільш повно та коректно визначити систему критеріїв оцінки рівня продовольчої безпеки [62].

Розглянемо, як відрізняються між собою регіони України і чому саме за регіонами доцільно створювати систему моніторингу рівня продовольчої безпеки. Наведемо загальні результати рейтингової оцінки регіонів України за рівнем життя (табл. 2.6). Згідно з загальною інтегральною оцінкою, що враховує показники демографічного розвитку, рівня доходів і стану ринку праці, регіони України можна розділити на три групи. До першої групи з найвищим рейтингом увійшли Київська, Дніпропетровська, Запорізька і Одеська області. У найгіршому становищі перебуває Тернопільська, Черкаська, Херсонська і Житомирська області.

Таблиця 2.6

Оцінка рейтингу регіонів України за якістю життя

Місце	Загальний рейтинг регіонів за якістю життя	Рейтинг за рівнем демографічного розвитку	Рейтинг за ситуацією на ринку праці	Рейтинг за рівнем доходів населення
	2	3	4	5
1	м. Київ	Закарпатська обл.	м. Київ	м. Київ
2	Дніпропетровська обл.	м. Київ	Донецька обл.	Запорізька обл.
3	Київська обл.	Волинська обл.	Дніпропетровська обл.	Київська обл.
4	Одеська обл.	Львівська обл.	Київська обл.	Полтавська обл.
5	Закарпатська обл.	Тернопільська обл.	Харківська обл.	Харківська обл.
6	Харківська обл.	м. Севастополь	Запорізька обл.	Одеська обл.
7	Миколаївська обл.	Херсонська обл.	Хмельницька обл.	Рівненська обл.
8	Львівська обл.	Хмельницька обл.	Полтавська обл.	Черкаська обл.
9	Полтавська обл.	Вінницька обл.	Чернігівська обл.	Чернігівська обл.
10	Волинська обл.	Миколаївська обл.	Закарпатська обл.	Івано-Франківська обл.
11	Рівненська обл.	Житомирська обл.	Сумська обл.	Львівська обл.
12	Чернігівська обл.	Запорізька обл.	Львівська обл.	Республіка Крим
13	Хмельницька обл.	Дніпропетровська обл.	Кіровоградська обл.	Кіровоградська обл.
14	Кіровоградська обл.	Київська обл.	Вінницька обл.	Сумська обл.
15	Сумська обл.	Харківська обл.	Волинська обл.	Волинська обл.
16	Чернівецька обл.	Кіровоградська обл.	Житомирська обл.	Закарпатська обл.
17	Івано-Франківська обл.	Черкаська обл.	Херсонська обл.	Чернівецька обл.
18	Житомирська обл.	Полтавська обл.	Рівненська обл.	Вінницька обл.
19	Черкаська обл.	Сумська обл.	Черкаська обл.	Тернопільська обл.
20	Тернопільська обл.	Чернігівська обл.	Тернопільська обл.	Хмельницька обл.

Проведений аналіз свідчить, що в Україні існують значні розбіжності в рівнях соціально-економічного розвитку регіонів, і процес диференціації неухильно поглиблюється. Іншими словами, в країні не існує механізмів підтримки соціальних стандартів життя для кожного громадянина незалежно від його місця проживання. Основне завдання регулювання розвитку регіонів не вичерпується забезпеченням умов для орієнтації економіки на структурну перебудову і поступове зростання виробництва, досягнення соціального й екологічного благополуччя і прогресу. Згладжування відмінностей у регіональному розвитку може бути досягнуто виключно за рахунок динамічнішого розвитку слабких регіонів [17].

Агрегований рейтинг бізнес-середовища регіонів України також свідчить про суттєві диспропорції у розвитку регіонів (табл. 2.7). Агрегований рейтинг бізнес-середовища регіонів, що розраховується як середнє геометричне рейтингів за такими показниками – зростання промислового виробництва; зростання у будівництві; зростання інвестицій в основний капітал; приріст прямих іноземних інвестицій.

Таблиця 2.7

Агрегований рейтинг бізнес-середовища регіонів України
(27 балів = найкращі результати, 1 бал = найгірші результати)

Позиція в рейтингу	Назва регіону	Кількість балів
1	Волинська обл.	23,2
2	Чернівецька обл.	20,2
3	Хмельницька обл.	19,8
4	Харківська обл.	19,5
5	Київська обл.	18,5
6	Тернопільська обл.	16,1
7	Рівненська обл.	15,8
8	Львівська обл.	15,7
9	Дніпропетровська обл.	14,7
10	Закарпатська обл.	13,3
11	Миколаївська обл.	12,0
12	Вінницька обл.	11,3
13	м. Київ	10,7
14	Запорізька обл.	9,3
15	Черкаська обл.	8,5
16	Івано-Франківська обл.	8,4
17	Полтавська обл.	7,2

18	Одеська обл.	7,1
19	Кіровоградська обл.	5,9
20	Житомирська обл.	5,3
21	Чернігівська обл.	4,7
22	Херсонська обл.	4,5
23	Сумська обл.	3,2

Найбільш популярними серед дослідників є показники оцінки продовольчої безпеки:

- рівень споживання основних видів продовольства за групами дослідження;

- стан купівельної спроможності усіх груп населення регіонів;

- виробництво в даному регіоні сільськогосподарської продукції, сировини та продовольства, його динаміка;

- динаміка цін на продовольчому ринку у сусідніх регіонах на вітчизняну та імпорту продукцію;

- обсяг поставок сільськогосподарської продукції та продовольства з інших регіонів;

- стан інфраструктури продовольчого ринку та розміри реалізації продукції за різними каналами;

- міжрегіональні зв'язки із ввозу та вивозу сільськогосподарської продукції;

- наявність та діяльність інтегрованих об'єднань з виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції;

- якість сільськогосподарського продовольства та діяльність організацій, що забезпечують за цим контроль;

- наявність виробничого потенціалу сфер АПК, достатнього для виробництва основних (життєво важливих) продуктів харчування в обсязі й асортименті, який дає змогу виконати вимогу попереднього пункту при безпечному рівні регіонального експорту-імпорту продовольства;

- відповідність рівня і структури кінцевого споживання продуктів харчування раціональним фізіологічним нормам здорового харчування;

– відповідність обсягів і структури експорту-імпорту продовольства безпечному для даного регіону рівню, що визначається можливостями економічно доцільного виробництва основних (життєво важливих) продуктів харчування в регіоні;

– відповідність якості і безпеки продовольства вимогам санітарно-гігієнічних екологічних і епідеміологічних стандартів здорового харчування;

– рівень і динаміка споживання основних продуктів харчування на душу населення;

– відповідність обсягів фактичного споживання раціональним фізіологічним нормам;

– самозабезпеченість регіону основними продуктами харчування, що розраховується як відношення споживання до обсягів виробництва;

– рівень диспаритету цін на аграрну продукцію й сукупність ресурсів для сільськогосподарського виробництва;

– сальдо зовнішньоторговельного балансу;

– питома вага імпорту в загальному обсязі споживання продовольства;

– питома вага експорту в загальному обсязі виробництва продовольства;

– рівень інфляції на продовольство, що розраховується як співвідношення індексу цін на продовольство до загального індексу інфляції.

Узагальнивши результати досліджень, проведених, можна дійти висновку, що оцінювання продовольчої безпеки наразі є надмірною і несистематизованою. Отже, передумови оцінювання продовольчої безпеки може бути згруповано в такий спосіб (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Групування передумов оцінювання продовольчої безпеки

Назва групи передумов	Передумови оцінювання продовольчої безпеки
1	2
Загальнодержавні	диференціація вартості харчування за соціальними групами; посилення імпортозалежності внаслідок глобалізації; відсутність єдиного центру оцінювання продовольчої безпеки на державному і регіональному рівнях

Продовження табл. 2.8

1	2
Інерційні	прогнозування глобальних змін природного середовища й міри адаптації до них для забезпечення продовольчої безпеки; посилення впливу природно-кліматичних чинників на продовольче забезпечення у регіоні
Економічні	зменшення фізичної доступності продовольства; зменшення економічної доступності продовольства; небезпечність сільськогосподарської сировини і харчових продуктів; посилення контролю якості імпортованих і вітчизняних продовольчих товарів
Соціальні	зростання межі бідності; збільшення соціально незахищених верств населення; зростання соціальних виплат населенню; зменшення якості продуктів харчування
Політичні	зовнішньоторговельна політика в забезпеченні продовольчої безпеки; основні напрями бюджетної підтримки сільського господарства й товаровиробників за кордоном; особливості реформування АПК і забезпечення продовольчої безпеки в країнах СНД; пріоритети науково-інноваційної політики забезпечення здорового й безпечного харчування населення; регіональне розмежування за політичною ознакою керівництва регіону; викривлення інформації через політичну заангажованість експертів
Інституційні	правова нерозв'язаність питань забезпечення продовольчої безпеки; тінізація економіки; неврегульованість взаємин регіонів із центральними органами виконавчої влади; низька професійна компетенція управлінських кадрів регіональних органів управління
Методологічні	методологічна нерозв'язаність безпекотворчих питань; відсутність усталеного способу оцінювання продовольчої безпеки регіону

Остаточний висновок про стан продовольчої безпеки може бути зроблений тільки на основі моніторингу відібраної сукупності показників соціально-економічного стану домогосподарств, стану продовольчого ринку, всіх сфер агропромислового комплексу і природних ресурсів сільськогосподарського призначення регіону, а також міжрегіональної і зовнішньої торгівлі. Необхідність вироблення такої системи індикаторів регіональної продовольчої безпеки визначається об'єктивними потребами управління нею на мезорівні. При цьому особлива увага повинна бути приділена виявленню формалізованих критеріїв і показників, що дозволить якісно і кількісно оцінити рівень продовольчої безпеки конкретного регіону.

Підбиваючи підсумки, варто підкреслити, що результативність оцінювання продовольчої безпеки великою мірою залежить від стану та якості організаційного забезпечення діяльності інформаційно-аналітичного центру. Тому виникає потреба в дослідженні важелів організаційного впливу на результативність оцінювання продовольчої безпеки регіону (табл. 2.9).

Абсолютні показники сформульованих важелів організаційного впливу на результативність оцінювання продовольчої безпеки регіону мають визначати експерти, виставляючи свою оцінку за кожним критерієм таким чином: цілком неефективний, неефективний, малоефективний, ефективний або високоефективний.

Таблиця 2.9

Важелі організаційного впливу на результативність оцінювання продовольчої безпеки регіону

Сфера виникнення важеля	Характеристика важеля	Значущість впливу
Постановка цілей	Актуальність цілей	0,30
	Чіткість постановки цілей	0,20
	Відповідність завдань із забезпечення продовольчої безпеки поставленим цілям	0,20
	Обізнаність членів центру щодо поставлених цілей	0,15
	Участь членів центру у досягненні поставленої мети	0,15
Організація управління	Розподіл управлінських функцій	0,30
	Дотримання норм керованості	0,25
	Дублювання повноважень	0,20
	Комунікаційна точність	0,15
	Конкуренція між членами центру	0,10
Кадровий менеджмент	Процедура відбору кадрів	0,30
	Розвиток компетенцій	0,25
	Валідність адміністрування	0,25
	Відкритість та прозорість управлінської діяльності	0,20
Здійснення контролю	Систематичність контролю	0,40
	Оприлюднення результатів контролю	0,60

При цьому за ідеал (еталонний абсолютний показник критерію) найраціональніше вибирати одиницю, оскільки за допомогою кваліметричних методів такі якісні параметри, як фактори та критерії, перетворюються на кількісні показники (коефіцієнти). Оцінний показник того чи іншого важеля розраховується як сума добутків вагомості та значущості критеріїв (табл. 2.10).

Таблиця 2.10

Коефіцієнти значущості важелів організаційного впливу
на оцінювання продовольчої безпеки регіону

Значущість відсутня	Значущість низька	Значущість середня	Значущість висока	Надзвичайно висока значущість
0	0,333	0,500	0,774	0,997

Встановивши дієвість кожного важеля, можна визначити загальний показник їх сукупного впливу на оцінювання продовольчої безпеки як середнє значення оцінних показників, проте, можна цього й не робити, а скористатися, наприклад, графічною інтерпретацією радіального профілю всіх важелів організаційного впливу на результативність діяльності інформаційно-аналітичного центру оцінювання продовольчої безпеки регіону. Побудова такого профілю може бути більш доцільною у зв'язку з тим, що створення інтегрального показника зазвичай передбачає перетворення одних аналітичних індикаторів на інші, а це супроводжується певними похибками і втратою адекватності у відтворенні реальних процесів.

Отже, дослідження дозволили виявити низку передумов щодо необхідності розроблення комплексного оцінювання продовольчої безпеки, серед яких: відсутність усталеного способу оцінювання продовольчої безпеки регіону; надмірна і несистематизована сукупність показників, за допомогою яких здійснюються спроби оцінити рівень продовольчої безпеки, розпорошеність по різних джерелах і низька релевантність інформації, використовуваної для оцінювання продовольчої безпеки, відсутність єдиного центру такого оцінювання на регіональному рівні; уривчастість, інформаційно-аналітична

фрагментарність та недостовірність результатів оцінювання внаслідок політичної заангажованості експертів, які проводять такі дослідження.

2.3. Аналіз моніторингу продовольчої безпеки в умовах глобальної конкуренції

Виходячи з того, що в роботі під продовольчою безпекою розуміється захищеність життєво важливих інтересів щодо харчування населення внаслідок створення достатніх соціально-економічних умов щодо забезпечення фізичної, економічної та соціальної доступності продовольства. та спираючись на результати попередніх досліджень, маємо розглянути основні характеристики моніторингу продовольчої безпеки як передумови її комплексного оцінювання, зазначивши, що такий моніторинг має високий ступінь складності й трудомісткості.

Розглянемо тлумачення поняття “моніторинг”. Дане поняття представляє інтерес з теоретичної точки зору, оскільки не має точного однозначного тлумачення, бо вивчається і використовується в рамках різних сфер науково-практичної діяльності. Складність формулювання визначення поняття “моніторинг” пов’язана також з приналежністю його як сфері науки, так і сфері практики (табл.2.11). Основна сфера практичного застосування моніторингу – інформаційне обслуговування управління в різних галузях діяльності. Моніторинг є достатньо складним і неоднозначним явищем, він використовується в різних сферах і з різними цілями, але при цьому, має загальні характеристики і властивості.

У теперішній час представляється найбільш точним і універсальним наступне визначення моніторингу незалежно від сфери застосування. Моніторинг – це багаторівнева ієрархічна система організації, збору, зберігання, обробки і розповсюдження інформації про досліджувану систему або окремі її елементи, орієнтована на інформаційне забезпечення управління,

яка дозволяє судити про стан об'єкту моніторингу у будь-який момент і може забезпечити прогноз його розвитку.

Таблиця 2.11

Галузева специфіка та можливості застосування моніторингу
щодо оцінювання продовольчої безпеки

Галузь знань	Тлумачення	Можливості застосування моніторингу щодо оцінювання продовольчої безпеки
Екологія	безперервне стеження за станом навколишнього середовища з метою попередження небажаних відхилень по найважливіших параметрах	при оцінюванні впливу загального антропогенного та техногенного навантаження як загрози на продовольчій безпеці регіону
Біологія	спостереження за реакцією живих організмів на забруднення навколишнього середовища	при оцінюванні антропогенного впливу на продовольчу безпеку регіону
Соціологія	систематичне спостереження за станом об'єктів, явищ, процесів з метою їх оцінки, контролю, прогнозу	при оцінюванні наслідків соціально-безвідповідального впливу на продовольчу безпеку регіону
Політологія	спостереження, оцінка, прогноз стану і розвитку якого-небудь політичного явища	при оцінюванні наслідків політично-безвідповідального впливу на продовольчу безпеку регіону
Медицина	відстеження змін параметрів життєво важливих функцій організму людини	при оцінюванні впливу вживання неякісних та/або небезпечних продуктів харчування жителями
Психологія	виявляє тенденції і закономірності психологічного розвитку певних груп людей	при оцінюванні впливу інформаційного пресингу та створення штучних психологічних панік як загрози забезпеченню продовольчої безпеки регіону
Педагогіка	форма організації збору, зберігання, обробки і розповсюдження інформації про діяльність педагогічної системи, що забезпечує безперервне стеження за її станом і прогнозування її розвитку	при оцінюванні впливу якості підготовки фахівців на забезпечення продовольчої безпеки регіону
Природничі науки	комплексна система спостережень за станом навколишнього середовища (атмосфери, гідросфери, ґрунтово-рослинного покриву і ін.) з метою її контролю, прогнозу і охорони	при оцінюванні наслідків соціально-безвідповідального впливу на продовольчу безпеку регіону
Економіка	спостереження, оцінка і прогноз стану якого-небудь явища або процесу, аналіз їх діяльності як складова частина управління	при оцінюванні впливу продовольчої безпеки регіону на економічну безпеку держави

На основі проведених теоретичних досліджень, можна констатувати, що однією з найважливіших характеристик моніторингу продовольчої безпеки є

слугування результатів його використання досягненню мети більш високого рівня, а саме забезпеченню продовольчої безпеки держави. Науковці збігаються у думці, що таку мету може бути досягнуто, якщо:

- населення країни забезпечене екологічно чистими, корисними для здоров'я продуктами харчування вітчизняного виробництва за науково обґрунтованими нормами з урахуванням статі, віку, умов праці, природно кліматичних умов і національних традицій;

- ціни на ці продукти харчування доступні всім громадянам, багатодітним сім'ям, пенсіонерам незалежно від національної належності і професії;

- створені стратегічні запаси продовольства на випадок стихійного лиха, війни або інших надзвичайних обставин;

- агропромисловий комплекс, рибне і лісове господарство розвиваються і мають резерви, які дозволяють нарощувати виробництво продовольства для збільшення запасів і на випадок надання продовольчої допомоги іншим країнам, які спіткали стихійні лиха;

- наука знаходиться на рівні вищих світових досягнень і забезпечує всі сфери життєдіяльності новітніми зразками техніки, технологіями, підтримує і покращує генофонд тваринництва і рослинництва, надає достовірні прогнози розвитку суспільства на перспективу;

- природоохоронна і природовідновлювальна політика мають усі ознаки соціальної відповідальності [10].

У роботі під моніторингом продовольчої безпеки розуміється технологія спостережень за тенденціями доступності продовольства на ринку у часі та просторі, узагальнені результати яких, представлені кількісно та дескриптивно, є передумовою комплексного оцінювання продовольчої безпеки регіону та ідентифікації загроз такій безпеці. Тому одне із завдань дослідження полягає у визначенні характеристик моніторингу продовольчої безпеки як передумови її оцінювання.

Отже, моніторинг продовольчої безпеки є технологією, яка об'єднує собою ряд послідовних дій, орієнтованих на аналіз проблематики, оформлення предмету моніторингу, роботу з експертами, розробку параметрів дослідження, математичну обробку отриманих даних, аналіз і інтерпретацію отриманих результатів. Моніторинг продовольчої безпеки представляє собою процес постійного спостереження змін, що відбуваються у продовольчій безпеці під впливом чинників зовнішнього і внутрішнього середовища з метою прийняття своєчасних і виважених управлінських рішень. Об'єктом моніторингу продовольчої безпеки є загрози, під впливом яких визначається певний рівень продовольчої безпеки регіону, оскільки саме загрози внутрішнього та зовнішнього походження, визначають тенденції забезпечення продовольчої безпеки.

Звичайно ж, для успішного планування й аналізу наявних тенденцій в цілому необхідно мати в своєму розпорядженні об'єктивні дані. Адже для забезпечення продовольчої безпеки необхідно розуміти і об'єктивно оцінювати ті проблеми і тенденції, які складаються в його внутрішньому і зовнішньому середовищі з метою завчасного попередження загрози і вживання необхідних заходів захисту і протидії.

Основні цілі моніторингу продовольчої безпеки: оцінка стану продовольчої безпеки регіону в системі його економічної безпеки; визначення негативних змін складових ресурсного забезпечення продовольчої безпеки регіону в системі його економічної безпеки; визначення причин, джерел, характеру, інтенсивності впливу загроз на продовольчу безпеку; розробка превентивних заходів щодо попередження, ліквідації або мінімізації загроз продовольчій безпеці.

Мета, зміст і предмет моніторингу продовольчої безпеки регіону визначають сутність завдань, що стоять перед ним. До числа найважливіших з них є: отримання максимально повної інформації, що характеризує продовольчу безпеку з урахуванням чинників внутрішнього та зовнішнього походження; вивчення особливостей впливу чинників зовнішнього середовища

на продовольчу безпеку; формулювання основних загроз продовольчій безпеці; надання інформації про основні загрози продовольчій безпеці (рис. 2.2).

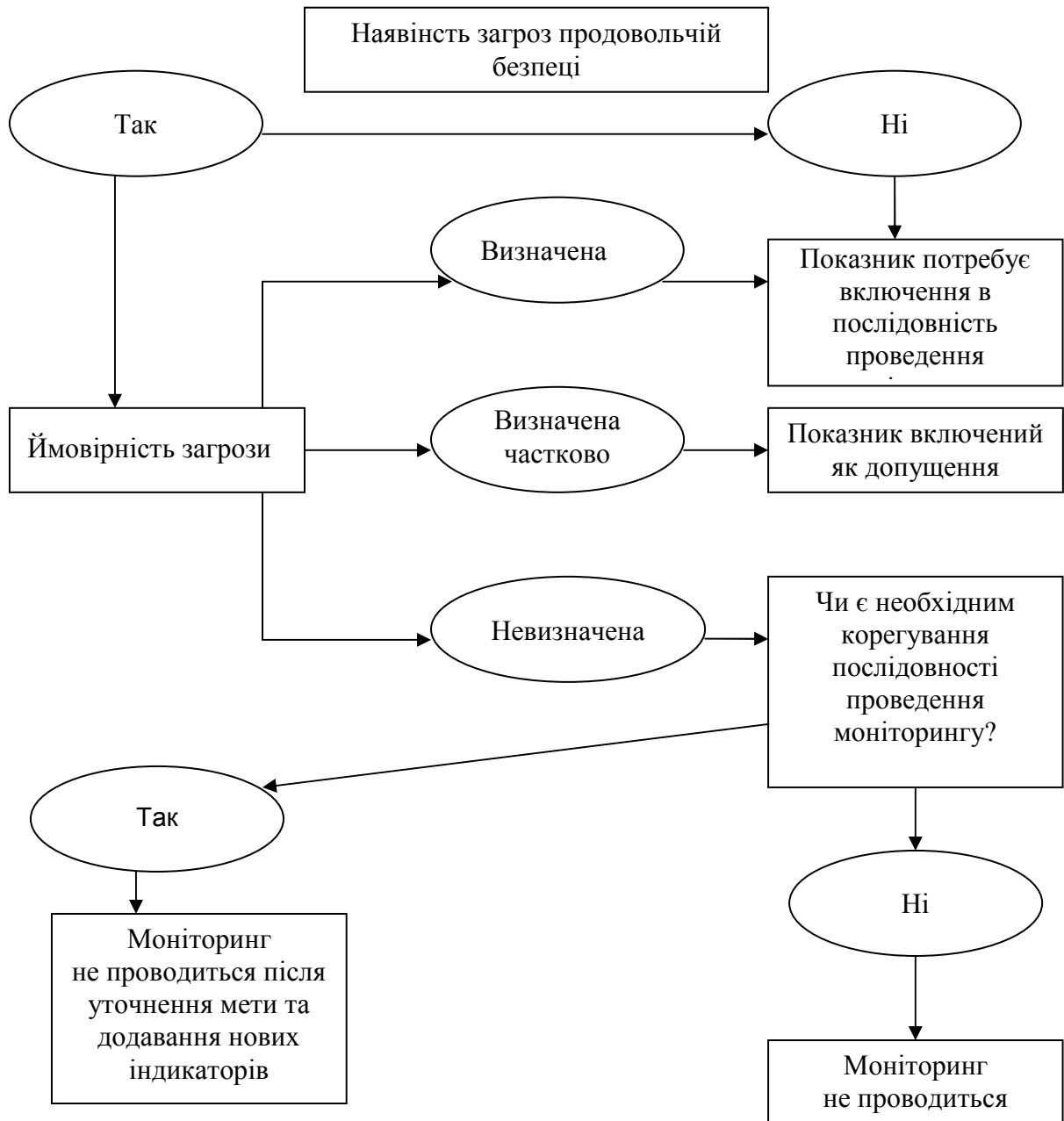

Рис. 2.2. Декомпозиція моніторингу продовольчої безпеки

Моніторинг продовольчої безпеки базується на комплексності, системності і регулярності використання одних і тих же принципів та одного і того ж інструментарію. Це дає можливість здійснювати поточний контроль динаміки змін продовольчої безпеки регіону впродовж певного часу і своєчасно коректувати напрями діяльності, використовуючи відповідні методи

і засоби. Вимоги до інформації, що мають бути дотримані при здійсненні моніторингу продовольчої безпеки: об'єктивність, точність, повнота, достатність, структурованість, оптимальність, оперативність, доступність

Послідовність моніторингу продовольчої безпеки є системою безперервного збору, оцінювання і вивчення статистичної, економічної і іншої інформації суб'єктів відносин продовольчої безпеки на всіх етапах їх діяльності з метою контролю виконання стратегії забезпечення продовольчої безпеки держави і ухвалення збалансованих управлінських рішень в умовах змін. Алгоритм моніторингу продовольчої безпеки наведено на рис. 2.3.

Саме така послідовність моніторингу продовольчої безпеки дозволить здійснювати спостереження за тенденціями доступності продовольства на регіональному ринку у часі та просторі, узагальнені результати яких, представлені кількісно та дескриптивно, є передумовою комплексного оцінювання продовольчої безпеки та ідентифікації загроз такій безпеці.

При розгляді проблематики забезпечення продовольчої безпеки найбільш відкритим залишається питання її моніторингу через відповідні індикатори – орієнтири розвитку, що визначають межу негативних процесів, подаючи сигнали учасникам продовольчого ринку про можливе зниження рівня безпеки. Використання відповідних індикаторів сприятиме виявленню загроз продовольчій безпеці та розробці комплексу програмно-цільових заходів із мінімізації цих загроз.

Рис. 2.3. Алгоритм моніторингу продовольчої безпеки

Моніторинг продовольчої безпеки можна проводити, базуючись на традиційній декомпозиції індикаторів (рис.2.4) з виділенням окремих груп індикаторів, що характеризують наявні загрози фізичній та економічній доступності продовольства. У межах такої декомпозиції пропонуємо поділити всі індикатори продовольчої безпеки на три групи: комплексні індикатори, індикатори фізичної та економічної доступності продовольства. При цьому, до

першої групи можна віднести показники динаміки фактичного споживання населенням окремих видів продуктів харчування, оскільки такі показники одночасно свідчать про економічну доступність продовольства.

Рис. 2.4. Традиційна декомпозиція індикаторів продовольчої безпеки

З одного боку, зростання обсягів споживання продовольства є свідченням збільшення попиту на продовольчому ринку за рахунок зростання доходів населення, з іншого боку, – збільшенням обсягів пропозиції продовольства на ринку (що викликало здешевлення продуктів харчування). І навпаки, зменшення фактичних обсягів споживання продовольства може бути результатом зниження рівня попиту на харчування внаслідок зубожіння населення або здорожчання продовольства внаслідок скорочення обсягів його місцевого виробництва. Використання традиційної декомпозиції груп індикаторів може слугувати підставою для ідентифікації загроз продовольчій безпеці в розрізі двох напрямів: погіршення фізичної доступності продовольства та відсутності можливості у місцевого населення купувати це продовольство в достатній кількості через низький рівень власних доходів.

Таку декомпозицію можна вдосконалити шляхом формування багаторівневої ієрархії індикаторів продовольчої безпеки регіону на основі виявлення причинно-наслідкового зв'язку між ними. Показники, що відображають фактичні обсяги споживання продовольства, добову енергетичну цінність та структуру раціону харчування місцевого населення, віднесені до

першого рівня з найвищим рівнем комплексності оцінювання продовольчої безпеки регіону (рис. 2.5).

До другого рівня віднесено ті індикатори, які характеризують фізичну та економічну доступність продовольства, тобто, чинники, що безпосередньо впливають на індикатори першого рівня.

До першої з названих підгруп можна віднести обсяги виробництва продовольства (як в абсолютному вираженні, так і в розрахунку на одного жителя), а також перехідні запаси зерна (як найбільш важливої сировини для виробництва продовольства, що підлягає тривалому зберіганню).

До підгрупи індикаторів економічної доступності продовольства в віднесено такі загальноприйняті показники продовольчої безпеки, як питома вага витрат на харчування у структурі сукупних витрат домогосподарств, а також співвідношення доходів населення із рівнем прожиткового мінімуму.

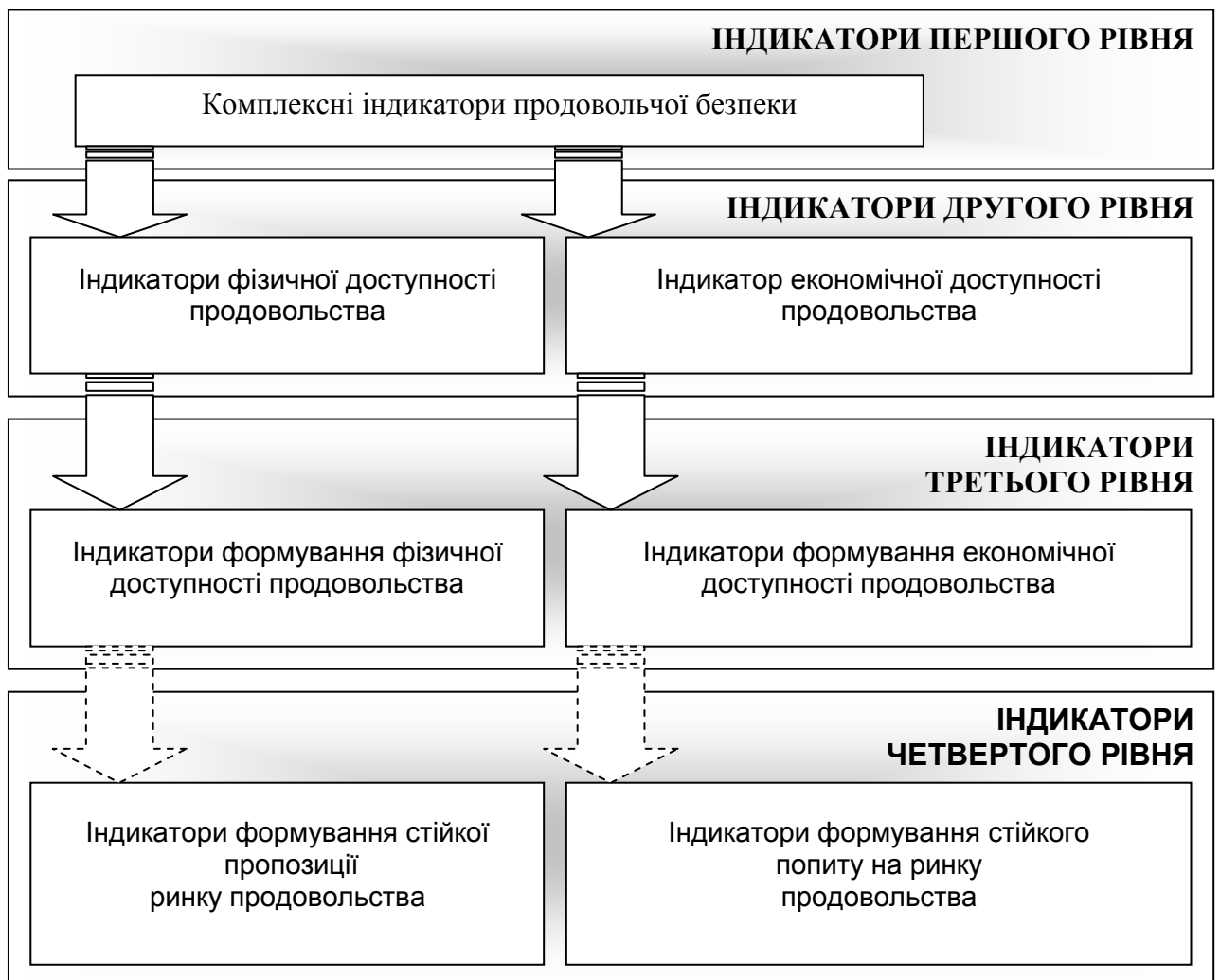

Рис. 2.5. Ієрархія індикаторів продовольчої безпеки

У свою чергу, до показників третього рівня належать індикатори, що відображають чинники формування фізичної та економічної доступності продовольства. Прикладами індикаторів формування фізичної доступності продовольства можуть бути такі: рівень продовольчої незалежності регіону за окремим продуктом – співвідношення між обсягом імпорту окремого продукту в натуральному вираженні та ємністю його внутрішнього ринку; посівні площі та врожайність сільськогосподарських культур; поголів'я та продуктивність сільськогосподарських тварин у регіоні. До індикаторів формування економічної доступності продовольства можна віднести показники реальних доходів усіх верств населення регіону.

До четвертого та наступних рівнів ієрархії пропонуємо зарахувати індикатори, що характеризують чинники формування усталеної пропозиції та попиту на регіональному ринку продовольства. Наприклад, до індикаторів усталеної пропозиції на ринку продовольства належать показники економічної ефективності сільськогосподарського виробництва, оскільки сталий розвиток цієї галузі економіки неможливий без достатнього рівня його рентабельності (що зумовлює її інвестиційну привабливість, сприяє посиленню конкурентної боротьби та розвитку сільськогосподарських виробників – суб'єктів пропозиції на ринку продовольства). До таких індикаторів можна також віднести показники динаміки родючості сільськогосподарських земель як невід'ємного ресурсу аграрного виробництва. За умови значного погіршення якості ґрунтів недоречно очікувати стабільних урожаїв сільськогосподарських культур, тривалої позитивної динаміки економічної ефективності рослинництва та сталого розвитку аграрного сектора економіки.

Серед найбільш важливих індикаторів формування попиту на продовольчому ринку регіону можна виділити коефіцієнти еластичності цього попиту за рівнем цін та доходів місцевого населення, оскільки саме реалізаційні ціни та доходи покупців називають головними детермінантами попиту на продукти харчування. Розрахунок рівня еластичності попиту дозволяє оцінити можливі трансформації даного попиту через моделювання поведінки

споживачів на ринку продовольства за умови змін цін та доходів населення. Використання запропонованої багаторівневої декомпозиції індикаторів для проведення моніторингу продовольчої безпеки Одеської області показало, що населення регіону протягом останнього десятиріччя значно збільшило обсяги споживання м'ясних продуктів, овочів та фруктів (табл. 2.12). Одночасно спостерігається чітка тенденція до зменшення обсягів споживання хлібних продуктів. Все це позитивно характеризує зміни в економіці регіону з позиції забезпечення його продовольчої безпеки, оскільки такі трансформації зазвичай свідчать про оптимізацію раціону населення за рахунок збільшення в його структурі відносно дорогих продуктів харчування тваринного та рослинного походження.

Таблиця 2.12

Оцінка споживання основних продуктів харчування
населенням Київської області (однією особою протягом року, кг)

Групи продуктів харчування	Раціональна норма	Фактичне споживання				Відхилення у споживанні, %	
		2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2016 р. від 2014 р.	2016 р. від 2015 р.
Хліб і хлібопродукти	101	125	124	111	110	-12,0	-0,9
М'ясо і м'ясопродукти	80	33	39	52	51	54,5	-1,9
Молоко і молокопродукти	380	199	226	206	205	3,0	-0,5
Риба і рибопродукти	20,0	8,4	14,4	14,5	13,2	57,1	-9,0
Яйця, шт.	290	166	238	290	310	86,7	6,9
Овочі та баштанні	161	102	120	144	165	61,8	14,6
Плоди, ягоди та виноград	90	29	37	48	53	82,8	10,4
Картопля	124	135	136	129	136	0,7	5,4
Цукор	38	37	38	37	38	2,7	2,7
Олія рослинна	13,0	9,4	13,5	14,8	13,5	43,6	-8,8

Разом із тим, фактичне споживання молочних та м'ясних продуктів харчування залишається на рівні, що не відповідає раціональним нормам. У структурі раціону середньостатистичного жителя регіону недостатність відносно дорогих продуктів тваринного походження все ще компенсується за

рахунок більшого за нормативний рівень споживання відносно дешевих продуктів рослинного походження та продуктів птахівництва.

У період 2010-2016 рр. в Київській області виробництво м'яса зменшилось на 67,8 тис. т (51%), молока – на 133,7 тис. т (24%), яєць – на 70,4 млн. шт. (11%), скоротилось поголів'я великої рогатої худоби на 236,1 тис. голів (56%), в т.ч. корів – на 122,2 тис. голів (54%), свиней – на 114,6 тис. голів (24%), птиці – на 2365,1 тис. голів (30%).

Основними причинами, які призвели до негативних наслідків у тваринництві є нестабільний рівень закупівельних цін на продукцію тваринництва, що не забезпечує стійкого рентабельного виробництва, а також залежність від низької платоспроможності населення. Разом з тим, розвиток тваринництва стримують морально застарілі технологічні та технічні засоби виробництва, що обумовлює високу енергоємність виробництва одиниці продукції та її собівартість. Також спостерігається негативний вплив функціонування недосконалого механізму державного регулювання імпорту продукції тваринництва, яка реалізується за значно нижчими цінами, що ставить вітчизняного товаровиробника в нерівні умови і несе загрозу подальшого згортання місцевого виробництва продовольства. Такі висновки підтверджуються результатами розрахунку значень коефіцієнтів фізичної доступності продовольчих товарів (табл. 2.13).

Таблиця 2.13

Оцінка коефіцієнта фізичної доступності продовольчих товарів

Види товарів	Роки			Відхилення рівня 2016 р. від рівня 2014р.
	2014	2015	2016	
1	2	3	4	5
1. М'ясо та м'ясопродукти	0,80	0,40	0,32	-0,48
2. Молоко та молочні продукти	0,99	1,13	0,77	-0,22
3. Яйця, шт.	1,10	1,13	0,97	-0,12
4. Цукор	0,66	1,01	-	-
5. Олія та інші рослинні жири	1,44	2,46	6,20	4,76

Продовження табл. 2.13

1	2	3	4	5
6. Картопля	1,14	1,60	0,84	-0,30
7. Овочі	1,03	1,84	1,60	0,57
8. Плоди, ягоди	3,10	2,79	2,19	-0,91

Аналіз значень коефіцієнтів фізичної доступності продовольства свідчить, що в регіоні спостерігається від'ємне значення даного показника за такими видами продуктів харчування: м'ясо та м'ясні продукти, молоко та молочні продукти, картопля. Причому, значення відповідних коефіцієнтів протягом останнього десятиріччя погіршилося. Якщо у 2016 р. коефіцієнт фізичної доступності продовольства за м'ясом дорівнював 0,8, то у 2014 р. він знизився до рівня 0,32.

Оскільки фізична доступність продовольства формується під впливом місцевого сільськогосподарського виробництва, то рівень прибутковості даної галузі можна також вважати важливим індикатором продовольчої безпеки: саме прибутковість (або збитковість) виробництва формує інвестиційну привабливість галузі, стан матеріально-технічного та кадрового забезпечення галузі, що безперечно впливає на загальний її рівень. Виходячи з цього, у контексті оцінювання продовольчої безпеки регіону вважаємо за доцільне проводити не лише факторний аналіз фактичних обсягів місцевого виробництва сільськогосподарської продукції, але й аналіз рентабельності такого виробництва. Саме такий аналіз дозволяє оцінити причини скорочення чи збільшення обсягів виробництва окремих видів сільськогосподарських культур та тварин (табл. 2.14).

Результатом даної тенденції є не лише незадовільний рівень фізичної доступності до продуктів харчування тваринного походження, але й втрата сільськогосподарським бізнесом визначальних рис сталого виробництва.

Таблиця 2.14

Динаміка рентабельності виробництва сільськогосподарської
продукції на сільськогосподарських підприємствах Київської області, %

Види продукції	2015 р.	2016 р.	Відхилення
1. Рослинництво – усього	26,7	31,8	5,1
1.1. Зернові і зернобобові культури	13,9	25,4	11,5
1.2. Насіння соняшнику	64,7	57,9	-6,8
1.3. Ріпак	26,6	31,9	5,3
1.4. Картопля	62,1	19,7	-42,4
1.5. Овочі відкритого ґрунту	23,5	10,7	-12,8
2. Тваринництво – усього	7,8	12,3	4,5
2.1. Велика рогата худоба на м'ясо	-35,9	-25,1	10,8
2.2. Свині на м'ясо	-7,8	-3,9	3,9
2.3. Птиця на м'ясо	-4,4	-13,4	-9,0
2.4. Молоко	17,9	18,4	0,5
2.5. Яйця курячі	18,6	37,0	18,4
3. Сільськогосподарська продукція – усього	21,1	26,5	5,4

Незважаючи на наявну позитивну тенденцію до покращення значень цілого ряду індикаторів продовольчої безпеки, незадовільне значення на сьогодні мають і деякі індикатори фізичної та економічної доступності продовольства. Все це свідчить про необхідність комплексного оцінювання продовольчої безпеки, що не лише дозволить узагальнити та поглибити результати проведеного аналізу, але й дасть змогу сформуванню найбільш пріоритетні напрями державного регулювання продовольчого ринку України.

Висновки до розділу 2

Значення продуктів харчування, що належать до найцінніших ресурсів нації, без яких її існування неможливе, і визначає центральне місце продовольчої безпеки в системі національної і економічної безпеки.

Обґрунтована нами концептуальна модель системи формування продовольчої безпеки складається з підсистем: забезпечення, функціональної, цільової, контролюючої і регулюючої. Функціональна підсистема охоплює виробництво продовольства, формування і розподіл продовольчих ресурсів. Вона пов'язана з підсистемами земельних ресурсів, фінансового, матеріально-технічного, інформаційного, кадрового та наукового забезпечення. Цільова підсистема реалізує головну ціль продовольчої безпеки – споживання продуктів харчування.

Продовольча безпека, на нашу думку, визначається стійкістю продовольчої системи, що динамічно розвивається і складається з функціональної і цільової підсистем. Стійкість продовольчої системи визначається продовольчим балансом, що відображається рівнянням, де ліва частина – це ресурси продовольства (пропозиція), а права – це сукупний попит на продовольство, який може бути визначений на рівні раціональної норми харчування в умовах економічної стабільності і на рівні мінімальної норми.

Стан продовольчої безпеки, як складової економічної безпеки, має постійно контролюватися системою індикаторів, яка відслідковує існуючий стан продовольчої безпеки, порівнюючи його з пороговими значеннями параметрів. Сформована нами система індикаторів розширена, в порівнянні з традиційними підходами, соціальними показниками, які визначають економічну доступність продовольства.

У роботі під моніторингом продовольчої безпеки розуміється технологія спостережень за тенденціями доступності продовольства на ринку у часі та просторі, узагальнені результати яких, представлені кількісно та дескриптивно, є передумовою комплексного оцінювання продовольчої безпеки та ідентифікації загроз такій безпеці.

Проведені дослідження дозволили виявити низку передумов щодо необхідності розроблення комплексного оцінювання продовольчої безпеки регіону, серед яких: численні загрози продовольчій безпеці, відсутність

усталеного способу оцінювання продовольчої безпеки регіону; надмірна і несистематизована сукупність показників, за допомогою яких здійснюються спроби оцінити рівень продовольчої безпеки, розпорошеність по різних джерелах і низька релевантність інформації, використовуваної для оцінювання продовольчої безпеки регіону, відсутність єдиного центру такого оцінювання на регіональному рівні; уривчастість, інформаційно-аналітична фрагментарність та недостовірність результатів оцінювання внаслідок політичної завантажованості експертів, які проводять такі дослідження.

У роботі досліджено ієрархічну декомпозицію індикаторів продовольчої безпеки, які враховують не лише фізичну і економічну доступність продовольства, але і причинно-наслідкові зв'язки між ними. Верхні щаблі декомпозиції індикаторів продовольчої безпеки стосуються фізичної та економічної доступності продовольства, найпоширенішими з яких є показники динаміки фактичного споживання населенням основних продуктів харчування, які характеризують і фізичну, і економічну доступність продовольства.

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ В СУЧАСНИХ РИНКОВИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ

3.1. Основні проблемні аспекти та перспективи розвитку у процесі формування продовольчої безпеки країни

Аналіз проблем оцінювання продовольчої безпеки дає змогу встановити причинно-наслідкові зв'язки між різноманітними проблемами. Дерево проблем є просто ієрархічним розташуванням проблем. Із заздалегідь сформульованих проблем необхідно вибрати одну як центральну, тобто таку проблему, яка є центром всієї проблематичної ситуації. У своєму первинному виборі центральної проблеми кожна із зацікавлених сторін керуватиметься своїм власним інтересом в проекті і своїми власними проблемами. Обговорення всього спектру проблем, пропонованих як центральні, слід вести до тих пір, поки не буде визначена як центральна єдина із запропонованого для обговорення списку проблем. Тому доцільно створювати дерево проблем оцінювання продовольчої безпеки у такій послідовності:

- якщо проблема є причиною, вона розміщується рівнем нижче;
- якщо проблема є слідством, вона розміщується рівнем вище;
- якщо проблема не є ні причиною, ні слідством, вона розміщується на той же самий рівень.

При розростанні дерева проблеми, що залишилися, додаються до нього за тим же принципом. Повторний аналіз проблем може привести до появи на пізнішій стадії іншої центральної проблеми, що, проте не зменшує обґрунтованості даної проблематики досліджень (рис. 3.1).

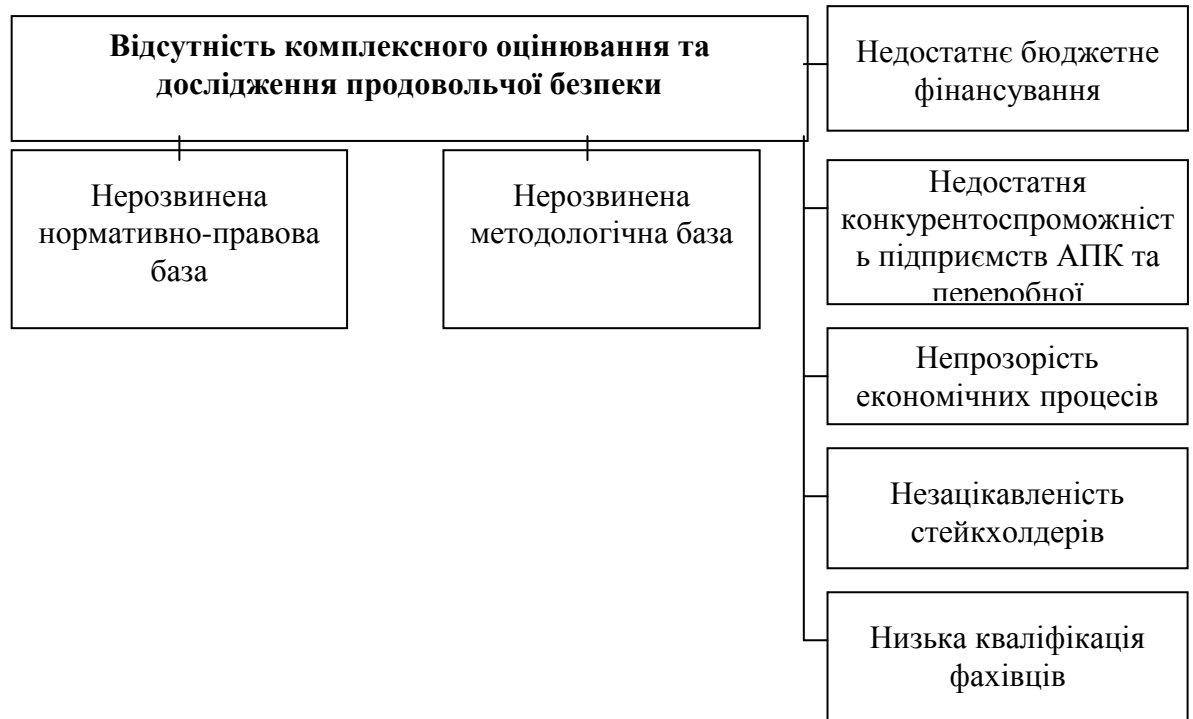

Рис. 3.1. Дерево проблем комплексного оцінювання продовольчої безпеки

Якщо аналіз проблем представляє негативні аспекти наявної ситуації, то аналіз цілей представляє позитивні аспекти бажаної майбутньої ситуації щодо отримання результатів оцінювання продовольчої безпеки. Таке дослідження включає переформулювання проблем в цілі – таким чином, дерево цілей може розглядатися як позитивне дзеркальне відбиття дерева проблем.

Центральна проблема формулюється як основна задача проекту, а відносини “причина – наслідок” стають відносинами “засоби – кінцевий результат”. Проте може виявитися, що в логіці первинного дерева цілей існують розриви або що насправді цілі мають бути розташовані на інших рівнях ієрархії. З цієї причини слід, у разі потреби, переглянути і інакше побудувати зв’язки між цілями.

Постановка цілей. Цілі оцінювання продовольчої безпеки мають бути комплексними, тобто, з одного боку, мають стосуватися узгодження інтересів стейкхолдерів, протистояння загрозам та забезпечення обох попередніх процесів ресурсами відповідної кількості та якості, з іншого боку – такі цілі мають бути інтегрованими до загальних цілей забезпечення продовольчої

безпеки. Останнє положення має органічне продовження та розкриття у вимозі сумісності цілей оцінювання продовольчої безпеки. Окрім того, що такі цілі мають бути сумісними в часі та просторі, вони мають не суперечити одна одній та, відповідно, не провокувати виконавців на суперечливі та антагоністичні дії. Безперечно, цілі оцінювання продовольчої безпеки мають бути обґрунтованими. Така вимога є надважливою саме для досліджуваних цілей, оскільки, наприклад, необґрунтоване протистояння загрозам або невиправдане створення ресурсних резервів може бути вкрай шкідливим, передусім через ймовірність зниження рівня керованості системи економічної безпеки. Очевидно, що реальність цілей є вимогою, яка є логічним продовженням обґрунтованості цілей оцінювання продовольчої безпеки, продиктованим необхідністю адекватності діяльності підприємств реальним умовам. Не менш важливою є вимога щодо зіставності цілей оцінювання продовольчої безпеки, оскільки, наприклад, зіставність цілей протистояння загрозам та узгодження інтересів може бути не такою прозорою, як це може здаватись на перший погляд.

Своєчасність є важливою вимогою для будь-якої з цілей оцінювання продовольчої безпеки, проте передусім, зі зрозумілих причин, така вимога стосується цілей протистояння загрозам. Дотримання вимоги гнучкості здебільшого зумовлене мінливістю умов функціонування регіону в цілому, також є актуальним. Вимоги зрозумілості та прозорості можна назвати “людяними”, оскільки цілі оцінювання продовольчої безпеки, передусім, мають бути усвідомленими та “розчиненими у серцях” безпосередніх виконавців. Вимірність, як вимога, потребує особливого підходу до вибору показників вимірювання цілей. Такі показники мають бути і кількісними, і якісними. Як вимога до цілей оцінювання продовольчої безпеки, вимірність тісно пов’язана із можливостями структуризації таких цілей, тобто типами формалізації цілей.

Баланс виробництва і споживання продовольчих ресурсів є основою системи економічних розрахунків, пов’язаних з оцінкою рівня життя населення,

оцінкою фактичного харчування, а також базою для планування і прогнозування виробництва життєво важливих продуктів харчування.

Для розробки прогнозних балансів базових продуктів споживання було використано економічну балансову модель, яка дозволяє проводити варіантні розрахунки формування продовольчих ресурсів, визначення місткості продовольчих ринків, оцінку витрат продукції в сільгоспвиробництві, при переробці її на нехарчові цілі, природних втрат та формування резервів, прогнози можливого експорту та імпорту даних видів продукції.

При розрахунково-прогнозному підході спрогнозовано складові кон'юнктури продовольчого забезпечення населення. "Кон'юнктура" (від лат. *conjungere* – зв'язувати, поєднувати) – сукупність умов, ознак, що характеризують і впливають на існуючий стан чогось, у даному разі кон'юнктура продовольчого забезпечення населення визначається рівнем виробництва агропромислової продукції, платоспроможним попитом населення, що характеризується доходами населення та цінами на продовольчі товари. Для визначення параметрів цього рівня розраховані і спрогнозовані коефіцієнти еластичності за доходами по 44 видах і групах продуктів харчування.

Концепція еластичності попиту по доходах дозволяє виміряти відсоткові зміни попиту на продукцію, обумовлену відсотковою зміною доходів споживачів. Коефіцієнт еластичності попиту за доходами (E_x) показує, як зміниться у відсотках попит (рівень споживання продукції) зі збільшенням доходів на 1%:

$$E_x = \% \Delta y / \% \Delta x \quad (3.1)$$

де Δx – зміна обсягу доходу; Δy – зміна обсягу попиту.

Продукти харчування, обсяги купівлі яких розширюються зі зростанням доходів, є продуктами вищої категорії, вищої якості з позицій споживання. Від'ємне значення коефіцієнту еластичності по доходу вказує на те, що мова

йде про товари нижчої якості. Коефіцієнт еластичності по доходу дозволяє прогнозувати, чи має виробництво даного товару перспективи для розширення на основі зростання попиту на нього. При невеликому додатному, а ще гірше від'ємному коефіцієнту, прогнозується скорочення виробництва в галузі.

В зарубіжній практиці прогнозного аналізу продовольчого ринку широко використовується даний підхід. Політика ЄС на ринках продовольства спирається на імітаційний модельний аналіз прогнозів ринків тієї чи іншої продукції з використанням коефіцієнтів еластичності.

Для прогнозу місткості продовольчих ринків на перспективу нами була використана методика прогнозування на основі попиту на продукти харчування [12]. Вона спирається на просторову інформацію про залежність у споживанні різних груп населення за сукупними доходами в конкретний час. Для цього коефіцієнт еластичності попиту за доходами розраховувався за формулою:

$$E_x = (\Delta y/y)/(\Delta x/x) = (\Delta y/\Delta x)/(x/y) = y'*(x/y), \quad (3.2)$$

де y' – похідна функції попиту, розрахована на основі кореляційно-регресійного рівняння залежності рівня споживання окремих продуктів харчування у розрахунку на 1 особу (кг) від сукупних річних доходів x , грн.

Вищевказана методика дозволяє прогнозувати обсяги споживання продуктів харчування залежно від зростання доходів населення як в середньому по Україні, так і по соціальним групам з різними доходами, визначати ємність внутрішніх продовольчих ринків. Для прогнозування використано сукупні доходи в домогосподарствах населення в розрахунку на душу населення в рік, при зростанні яких від групи до групи досліджується зміна коефіцієнтів еластичності конкретних продуктів харчування, які дозволяють з високою ймовірністю прогнозувати обсяги виробництва сільськогосподарської продукції продовольчого призначення.

У майбутньому, зі зростанням доходів населення (відповідно продовольчій політики, що проводиться в розвинутих країнах) структура

споживання має наближатися до рівня раціональної норми. Ці тенденції враховувалися нами при розрахунках. Передбачалося, що в групах населення, де норми споживання більш дешевших базових продуктів харчування, за існуючих доходів, були завищеними, зниження їх обсягів при зростанні доходів має зупинитися на рівні раціональної норми, що автоматично не передбачає алгоритм розрахунків коефіцієнтів еластичності. При цьому по кожному базовому продукту враховувався коефіцієнт розбіжності між фондом споживання у продуктовому балансі і даними з обстежень у домогосподарствах. Вивільнення частки витрат, яка раніше призначалася на харчування, дозволить населенню використовувати ці кошти на інше.

Серед основних показників, які характеризують методичний підхід до аналізу функціонування продовольчих ринків та прогнозування продуктових балансів на перспективу, є фактичний рівень виробництва відповідної продукції, в тому числі на душу населення; фонди споживання базових продуктів харчування як в цілому, так і фактичне споживання продуктів харчування в домогосподарствах з різними доходами, в тому числі на душу населення; формування інших ресурсів і витрат за статтями продуктових балансів, у тому числі зміна запасів, витрати на корми, насіння, втрати, переробка на нехарчові цілі тощо; потенційний обсяг виробництва продукції; потенційний обсяг споживання; потенційна місткість продовольчих ринків; науково обґрунтовані рівні споживання на душу населення базових продуктів споживання на душу населення; платоспроможний попит населення; чисельність населення; питома вага вартості харчування в структурі споживчого кошика; показники, що визначають обсяги виробництва продукції (урожайність, продуктивність, структура і розміри посівних площ, поголів'я худоби, витрати кормів на одиницю тваринницької продукції тощо) та інші.

Формувати обсяги виробництва продовольства, необхідні виробничі ресурси, розміри інвестицій тощо необхідно на основі оцінки сукупного попиту на той чи інший вид продовольчих товарів. Неврахування змін попиту споживачів, а значить місткості ринку, орієнтація при визначенні обсягів

виробництва виключно на наявні ресурси призводить або до перевиробництва, або до недовиробництва, тобто до порушення рівноваги ринку, а значить – до негативних наслідків для виробників і споживачів. У ринкових умовах виробництво продукції та її збут повинні знаходитись у функціональній залежності від попиту споживачів.

При визначенні місткості продовольчого ринку необхідно враховувати можливості національного виробництва сільськогосподарської продукції, його експортний потенціал, перехідні запаси і резерви, рівень споживання, доходи населення та інші фактори, що визначають величину попиту на даний вид продукту на внутрішньому ринку. Важливо також враховувати кон'юнктуру світового ринку, можливе розширення імпорту продукції в зв'язку зі вступом в СОТ. Лише після визначення місткості внутрішнього ринку та реальної оцінки можливого експорту можна програмувати обсяги виробництва, структуру основних виробничих фондів, розширювати виробничу і ринкову інфраструктуру.

При перспективі із зростанням доходів прогнозується значне збільшення споживання продуктів харчування тваринного походження, то при розрахунках визначалася потреба у зернофуражній продукції. Загальна потреба у виробництві основних видів сільськогосподарської продукції та продуктів їх переробки визначається із прогнозованих обсягів продовольчого споживання, експорту, імпорту та технологічних витрат на корми у тваринництві та насіння – у рослинництві. Отримані дані і прогнозовані рівні урожайності сільськогосподарських культур і продуктивності тварин дозволяють визначити потреби у ріллі та кількості поголів'я худоби і птиці на перспективу.

Таким чином, вирішення питання продовольчої безпеки в Україні передбачає здійснення комплексу заходів у двох напрямках:

– створення умов для нарощування обсягів виробництва продовольчих товарів до рівня, що забезпечує науково обґрунтовані потреби населення в їх споживанні;

– зростання доходів населення з метою підвищення платоспроможного попиту населення до рівня достатності забезпечення раціонального харчування.

Порівняння прогнозованих обсягів виробництва сільськогосподарської продукції продовольчого призначення з індикаторними параметрами продовольчої безпеки дозволяє вчасно корегувати напрями агропродовольчої політики, визначати конкретні заходи для досягнення високого рівня забезпечення населення нашої країни продовольчими товарами високої споживної якості.

3.2. Формування стратегічних орієнтирів забезпечення продовольчої безпеки

Забезпечення продовольчої безпеки країни є важливою складовою діяльності держави і вимагає розробки її стратегії. Під стратегією розуміють раціонально вибудований загальний напрям розвитку системи продовольчої безпеки у відповідності з її призначенням. Стратегія передбачає визначення довготривалих цілей та розробку шляхів їх реалізації. Вона включає в себе цілі, завдання, принципи, заходи досягнення головної стратегічної мети системи, необхідні для цього засоби, терміни та етапи її реалізації.

Актуальність Стратегії продовольчої безпеки важлива в зв'язку з необхідністю формування аграрної (аграрно-продовольчої) доктрини України. До цього часу сучасна аграрна політика зводилась в основному до реформування земельних відносин, реорганізації та приватизації підприємств. Власне продовольчої політики як такої у держави не було. Крім того, Стратегія продовольчої безпеки має органічно вписуватись у модель соціально-економічного розвитку України і реалізовуватися в рамках її стратегії розвитку.

Як складова стратегії національної безпеки держави стратегія продовольчої безпеки має передбачати:

– визначення характеристики зовнішніх і внутрішніх загроз продовольчій безпеці як сукупності умов і чинників, що створюють небезпеку важливим інтересам особистості та держави;

– визначення критеріїв і параметрів стану агропродовольчого комплексу, що відповідають вимогам продовольчої безпеки і забезпечують захист життєздатності країни та окремої особи;

– механізм забезпечення продовольчої безпеки країни, захисту її життєздатності на основі застосування всіма інститутами державної влади правових, економічних та адміністративних заходів впливу.

У сучасних умовах проблема продовольчої безпеки є комплексною також тому, що це не лише аграрна політика, але й політика доходів населення, розвиток продовольчої інфраструктури, інвестиційних пріоритетів тощо. Тому стратегія має відображати системний характер проблеми і лежати в основі формування – адекватної економічній ситуації – продовольчої політики держави.

Практика реалізації Державної стратегії продовольчої безпеки повинна здійснюватися через систему конкретних заходів, механізмів, що реалізуються на основі якісних індикаторів і кількісних показників, які визначають параметри продовольчої безпеки. Така система складає основу і зміст агропродовольчої політики держави.

Процес вибору стратегії забезпечення продовольчої безпеки можна подати у вигляді трьох послідовних стадій: розробка, доведення та оцінка. Однак на практиці їх розділити досить важко, оскільки вони являють собою різні рівні аналізу та синтезу і на кожний з них використовуються різні методологічні принципи і підходи. На стадії розробки створюється загальний алгоритм досягнення визначених цілей. Наступна стадія передбачає його доопрацювання до рівня, що адекватно відображає цілі у всій їх різноманітності і складності. Оцінка є кульмінаційним моментом відбору стратегії, коли одержані альтернативи старанно аналізуються і порівнюються за рівнем їх

придатності для досягнення поставлених цілей. Процес її розробки можна подати у вигляді схеми (рис. 3.1).

Рис. 3.1. Схема формування стратегії розвитку системи продовольчої безпеки

Генеральна стратегічна ціль забезпечення продовольчої безпеки визначається із призначення даної системи і конкретизується на заданий період часу з позицій якісних критеріїв продовольчої безпеки. Її основним змістом є стійке (надійне, безперебійне), достатнє і якісне задоволення фізіологічних потреб різних соціальних груп населення необхідними (основними) продуктами харчування, виробленими підприємствами вітчизняного агропромислового комплексу, незалежно від платоспроможного попиту.

З позицій етапності досягнення генеральної стратегічної цілі розвитку системи продовольчої безпеки доцільно визначити коротко-, середньо- та

довгострокові цілі. Ціль найближчого періоду – відтворити споживання основних продуктів рослинного походження на рівні досягнутих показників харчування в 90-му році, а продуктів тваринного походження – на рівні мінімальних (порогових) норм споживання. Середньострокова ціль – забезпечити споживання базових продуктів харчування на рівні раціональних норм харчування. Довгострокова ціль – формування структури продовольчого комплексу відповідно до вимог раціонального харчування населення та реалізації потенціалу України як провідної держави на зовнішньому ринку продовольства. Передумови для цього є. Україна – одна з небагатьох країн, що має високий рівень забезпечення високоякісними ґрунтами, має сприятливе географічне становище – знаходиться в центрі Європи. Ріст народонаселення в світі та обмеженість біологічних ресурсів обумовить загострення світової продовольчої проблеми і зробить затребуваним продовольчий потенціал країни.

Реалізація поставленої мети пов'язана з фізичною та економічною доступністю продуктів харчування для населення. Фізична доступність має бути досягнута за рахунок безперебійного надходження продуктів харчування в місця їх споживання, а економічна – можливістю їх споживання громадянами при існуючій системі цін, рівню доходів, соціальної допомоги і пільг, а також засобів, що виділяються для харчування військовим та споживачам, що прирівнюються до них.

Іншою важливою вимогою забезпечення продовольчої безпеки є незалежність, яка передбачає задоволення потреб населення в життєво важливих продуктах харчування, вироблених підприємствами вітчизняного АПК. Ця вимога обумовлена вступом України у Світову організацію торгівлі, що не повинно знизити рівень самозабезпечення нашої країни власними продовольчими товарами. При цьому необхідно підкреслити, що в інтересах забезпечення продовольчої незалежності України необхідно протидіяти посиленню залежності вітчизняного сільського господарства, харчової та переробної промисловості від імпорту матеріально-технічних ресурсів.

Політика продовольчої безпеки визначається рівнем розвитку всієї економіки України і, зокрема, здійсненням програм модернізації АПК з урахуванням підвищення його конкурентоспроможності на світовому продовольчому ринку і необхідності протидії кризовим явищам на ньому та іншим зовнішнім загрозам. Однією із найважливіших умов, що реалізує ці вимоги, є ефективне функціонування вітчизняних сільськогосподарських підприємств, підприємств харчової і переробної промисловості, тракторного і сільськогосподарського машинобудування, підприємств із виробництва мінеральних добрив, хімічних засобів захисту рослин, ветеринарних препаратів тощо.

В підтримці стабільності забезпечення населення продуктами харчування і недопущенні різких коливань цін особливу роль відіграє держава. Держава реалізує важливу умову продовольчої безпеки – організацію ефективного контролю за якістю продуктів харчування на стадії їх виробництва та реалізації з метою захисту здоров'я населення.

Продовольча безпека держави передбачає постійну готовність держави до запобігання порушень системи забезпечення населення продуктами харчування при стихійних лихах та інших надзвичайних ситуаціях, що вимагає наявності стратегічного продовольчого резерву держави. Різноманітність цілей і завдань, що включаються в Стратегію, вимагають системно-аналітичного підходу, який передбачає розчленування складної системи на її складові частини. Багаторівневий характер продовольчої безпеки вимагає використання різних підходів і методичних прийомів. Однак заходи з вирішення проблеми продовольчої безпеки повинні носити комплексний характер. Співставлення цілей розвитку системи продовольчої безпеки і її підсистем з реально існуючими показниками її стану дозволять сформулювати дерево цілей (рис. 3.2)..

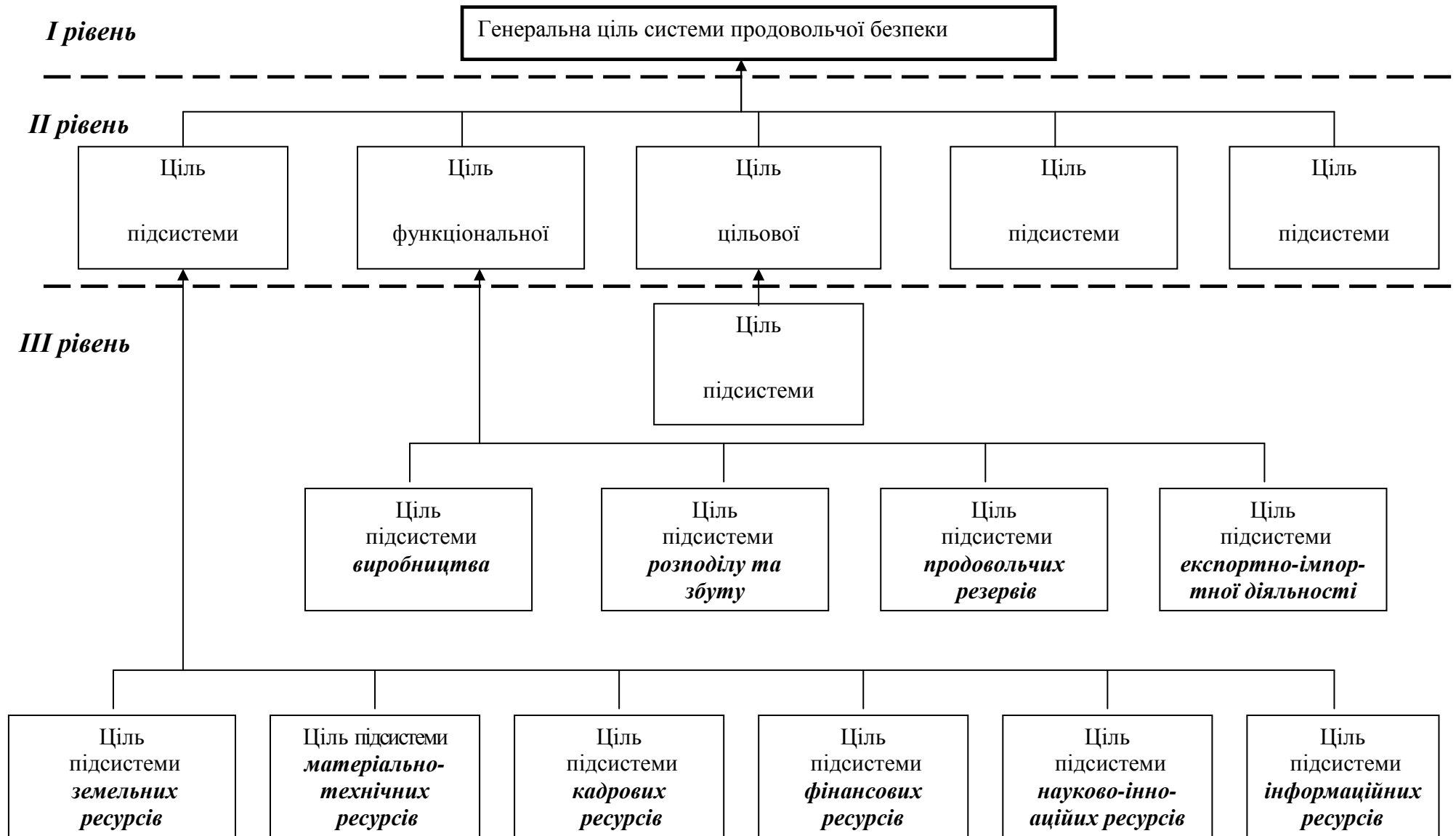

Рис. 3.2. Дерево цілей стратегії розвитку системи продовольчої безпеки

Згідно з рівнем їх постановки, стратегічні заходи реалізації цілей мають бути направлені на регулювання і оптимізацію зв'язків і пропорцій розвитку підсистем продовольчої безпеки, що визначить якісні зміни в характері зв'язків і умов її забезпечення. Ці зміни характеризуються певною потребою в ресурсах, умовами і термінами їх проведення, а також економічним ефектом.

Зупинимося на завданнях кожної з підсистем, реалізація яких дозволяє досягнути головної стратегічної цілі.

Ціль *підсистеми забезпечення* – у формуванні потоків ресурсів для підсистем продовольчої безпеки, що ефективно використовуються для виробництва, розподілу, обміну та споживання продуктів харчування населенням на рівні раціональних норм. Ресурсний потенціал – це сукупність природних, матеріальних, фінансових, трудових ресурсів, які використовуються в господарській діяльності з метою виробництва максимального обсягу продукції при мінімальних витратах на її одиницю. Ресурси становлять матеріальну основу виробництва, характеризуються конкретними показниками і відіграють певну роль у його процесі [46]. Кожний вид ресурсу має свої функції у підсистемі забезпечення продовольчої безпеки. Відсутність хоча б одного з них робить процес виробництва неможливим. Тому кожна з ресурсних підсистем (земельних ресурсів, матеріально-технічних, фінансових, кадрових, інформаційних, інноваційних тощо) має свою мету і свої конкретні завдання в реалізації генеральної цілі системи продовольчої безпеки.

Підсистема земельних ресурсів. Довгострокові перспективи забезпечення продовольчої безпеки в Україні визначаються можливостями земельних ресурсів та біологічним потенціалом виробництва основних продуктів харчування. Ціль підсистеми – оптимальне використання земельних ресурсів для забезпечення продовольчої безпеки країни. Довгострокові перспективи забезпечення продовольчої безпеки в Україні визначаються можливостями земельних ресурсів та біологічним потенціалом

виробництва основних продуктів харчування. Досить висока забезпеченість на душу населення земельними ресурсами, відповідні кліматичні умови дозволяють повністю задовольняти потреби країни в основних продуктах харчування, а країні – стати експортером продукції АПК.

Основні завдання підсистеми: подолання деградації природного середовища в агропромисловому виробництві на основі розробок і здійснення цільових програм по екологізації агропромислового виробництва, підвищення родючості ґрунтів тощо; розробка і вдосконалення загальних принципів земельної політики в сільському господарстві; удосконалення земельного законодавства; розвиток інфраструктури земельного ринку, що охоплює створення земельного банку; проведення масової оцінки землі, автоматизації ведення загальнодержавного земельного кадастру та реєстрації нерухомості тощо.

Підсистема матеріально-технічного забезпечення. Її ціль – забезпечити формування запасів та безперервних потоків матеріально-технічних ресурсів у системі продовольчої безпеки відповідно до з оптимальних потреб її підсистем для гарантування стійкої продовольчої безпеки.

Для досягнення цілей необхідна реалізація наступних завдань:

- проведення єдиної технологічної політики шляхом реалізації цільових програм, що забезпечують технологічний та технічний прогрес в агропродовольчому комплексі;
- впровадження найбільш ефективних і ресурсозберігаючих технологій;
- розвиток елітного насінництва та племінної справи;
- створення системи єдиних державних стандартів в АПК;
- визначення обсягів і раціональної структури капітальних вкладень для реалізації цих завдань;

- продовження розвитку лізингових поставок техніки при підтримці держави, яка має здійснювати заходи по зниженню цін на матеріально-технічні ресурси для села;

- цілеспрямовано формувати ефективну систему матеріальних та фінансових резервних фондів;

- розвивати ринок матеріально-технічних ресурсів, удосконалювати форми і методи торговельної діяльності та захисту інтересів сільських товаровиробників.

Реалізація цих та інших завдань дозволить розробити та освоїти систему інтенсифікації в агропродовольчому комплексі, що в умовах обмеженості енергетичних та інших матеріально-технічних ресурсів забезпечить високоефективне агропромислове виробництво з метою гарантування продовольчої безпеки.

Підсистема кадрового забезпечення. Її мета – забезпечення підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів на основі сучасних технологій за всіма спеціальностями, що необхідні для функціонування усіх підсистем продовольчої безпеки в умовах ринкової економіки.

Завдання підсистеми:

- розробка середньо- та довгострокового демографічного прогнозу та прогнозів трудових ресурсів села в цілому по Україні та регіонам;

- дослідження і розробка професійно-кваліфікаційної і вікової структури трудових ресурсів;

- дослідження проблем міграції і розробка методів її регулювання;

- посилення координації в діяльності служб зайнятості і кадрових служб сільськогосподарських органів та створення регіональних банків даних про вакансії в сільському господарстві, в тому числі з можливостями отримання житла;

- проведення кадрової політики, що охоплює створення системи підготовки та перепідготовки висококваліфікованих кадрів з урахуванням структурної перебудови АПК;

– покращання матеріальних умов праці та зайнятості в сільській місцевості тощо.

Підсистема фінансового забезпечення. Мета підсистеми – формування і спрямування фінансових потоків за рахунок вітчизняних та іноземних інвесторів на розвиток підсистем продовольчої безпеки при використанні переважно кредитних форм покриття затрат господарюючих та адміністративних суб'єктів агропродовольчого комплексу.

Для досягнення поставленої мети, необхідно реалізувати наступні завдання:

– створити цілісну фінансово-кредитну та банківську систему по обслуговуванню товаровиробників агропромислового комплексу, адекватну специфіці їх виробничої і постачально-збутової діяльності;

– розробити гнучку систему стимулювання переливу капіталу в агропродовольчий комплекс за допомогою пільгового оподаткування, пільгового кредитування, селективного фінансування тощо;

– розробити механізм адресної підтримки сільгосптоваровиробників при виконанні ними певних умов (зростання обсягів виробництва, зниження собівартості продукції, реструктуризації заборгованості тощо);

– удосконалення бюджетної політики, направленої на концентрацію державних ресурсів на пріоритетні напрями розвитку агропромислового виробництва;

– підтримка паритету цін у товарообміні між сільським господарством та постачальниками матеріально-технічних ресурсів для села;

– формування прозорих механізмів функціонування іпотечного ринку;

– розвиток системи страхування ризиків у сільському господарстві;

– визначення джерел матеріальних і фінансових ресурсів для розв'язання завдань соціального розвитку сільської місцевості тощо.

Підсистема інформаційного забезпечення. Її ціль – якісне інформаційне обслуговування, тобто прийом, передача, зберігання, накопичення, оновлення і переробка інформації про реалізацію завдань, які

стоять перед підсистемами продовольчої безпеки, та про рівень виконання і удосконалення функцій їх складових.

Завдання підсистеми:

– створення єдиного інформаційного простору, який би забезпечував розвиток інтеграційних процесів та ефективне функціонування системи продовольчої безпеки на базі сучасних комп'ютерних технологій та телекомунікаційних систем, у тому числі створення загальнодоступної державної системи інформаційного забезпечення агропродовольчих ринків та надання на зовнішні ринки інформації про виробництво вітчизняної продукції і нові технології;

– забезпечення системи продовольчої безпеки і її підсистем інформацією про новітні досягнення в області світової, національної та міжрегіональної продовольчої безпеки шляхом виходу у державні та міжнародні інформаційні мережі;

– створення спеціалізованих та загальних банків даних про виробничий потенціал АПК, родючість ґрунтів тощо для потреб суб'єктів продовольчої безпеки.

Підсистема наукового забезпечення. Ціль підсистеми – спрямувати інноваційний процес у системі продовольчої безпеки на нарощування науково-технічного потенціалу і забезпечення високоефективними технологіями всі підсистеми відповідно до їх функцій та завдань.

Реалізація цілі підсистеми передбачає виконання наступних завдань:

– розробка і обґрунтування основних напрямів науково-технічного прогресу в агропродовольчому комплексі;

– створення технопаркових формувань, в яких наукові дослідження і розробки спрямовані на досягнення певного ефекту в галузевих підкомплексах АПК;

– організація мережі місцевих та міжрегіональних консультативних служб, комерційних структур з упровадження наукових розробок, що безпосередньо обслуговують сільськогосподарські підприємства, організації,

окремих товаровиробників, співпраця з якими має базуватися на договірній основі;

- розробка механізмів стимулювання інновацій, у тому числі через звільнення прибутків науково-дослідницьких установ від оподаткування;
- створення банків, бірж інтелектуальної власності;
- координація досліджень з продовольчої безпеки і розвитку АПК в умовах формування світового та вітчизняного ринків продовольства тощо.

Функціональна підсистема охоплює підсистеми виробництва, розподілу та збуту, зовнішньоекономічної діяльності, продовольчих резервів. Її метою є виробництво, розподіл, обмін та формування запасів сільськогосподарської сировини і продовольчих товарів для забезпечення споживання продуктів харчування населенням на рівні раціональних норм.

Кожна з підсистем нижнього рівня має свої цілі та завдання.

Ціль *підсистеми виробництва* - виробництво сільськогосподарської сировини і продовольчих товарів для задоволення потреб населення у раціональному збалансованому харчуванні, що відповідає вимогам продовольчої безпеки, та здійснення експортної діяльності країни відповідно до її потенціалу.

Завдання підсистеми:

- удосконалити структуру функціонально-галузевих і виробничо-технологічних ланок у системі ведення сільського господарства (землеробство, рослинництво, кормовиробництво, тваринництво) та продуктових підкомплексів (зернового, м'ясо-молочного, картоплеовочевого, олієжирового, цукробурякового, плодово-виноградно-виноробного тощо) відповідно до вимог забезпечення продовольчої безпеки та на основі комплексного аналізу стану, тенденцій і перспектив їх розвитку;
- здійснювати територіально-галузеве розміщення виробництва за принципами: концентрація виробництва продукції в регіонах, де забезпечується максимум виходу продукції високої якості при мінімумі затрат на її виробництво і доставку до споживача; самозабезпечення регіонів

основними видами продовольства та продукцією, що має більшу ефективність виробництва, ніж доставку з інших регіонів; раціональне поєднання розміщення сільськогосподарської продукції як у місцях її виробництва, так і в системі оптового збуту; розміщення виробництва з урахуванням затрат на розвиток виробничої та соціальної інфраструктури;

– здійснення загальноекономічних заходів, що сприяють структурній перебудові АПК і оптимізують систему продовольчої безпеки тощо.

Підсистема збуту і розподілу. Її мета полягає в забезпеченні пропускної здатності і адаптації складових підсистеми до рівня, що забезпечує доставку таких обсягів продовольства в підсистему споживання, які задовольняють вимоги продовольчої безпеки у збалансованому раціональному рівні харчування населення.

Завдання підсистеми:

– розвиток продовольчого ринку на основі територіального розподілу праці, стійких міжрегіональних продовольчих і сировинних зв'язків;

– формування стійкого ринку зерна, як основи агропродовольчого ринку країни;

– включення в систему торгівлі оптових продовольчих ринків для проведення операцій по купівлі-продажу агропродукції та продовольчих товарів;

– розвиток ринкової інфраструктури, що охоплює систему заготівлі, оптової і роздрібною торгівлі, транспортного обслуговування, складського господарства;

– удосконалення способів доставки продовольчих товарів у роздрібну торгівлю, що забезпечить безперервний фізичний доступ населення до продовольства;

– покращення технології зовнішнього оформлення, розфасовки, глибини і якості переробки продукції;

– застосування механізмів регулювання та прогнозування ринків стратегічно важливих видів сільськогосподарської продукції і продовольства;

- впровадження галузевих балансів;
- підвищення купівельної спроможності населення при випереджаючому зростанні мінімальної заробітної плати, стипендій, пенсій;
- створення системи державної продовольчої допомоги малозабезпеченим громадянам та багатодітним сім'ям (розподіл талонів на отримання продуктів харчування, організація безкоштовних обідів та шкільних сніданків за пільговими цінами тощо).

Підсистема продовольчих резервів. Мета підсистеми – сформувати оперативні і стратегічні запаси та потужності і засоби для їх зберігання і доставки відповідно до вимог продовольчої безпеки з урахуванням зростаючих потоків продовольства із підсистеми виробництва через підсистему розподілу і збуту в підсистему споживання для підтримки стабільності продовольчого ринку та на випадок неврожаїв, стихійного лиха чи інших надзвичайних ситуацій в країні.

Завдання підсистеми:

- створення необхідних запасів сировини і готової продукції, що забезпечує стійкий розвиток виробництва та стабільне споживання продуктів харчування у відповідності до раціональних норм споживання;
- регулювання кон'юнктури ринку за допомогою інтервенцій сільськогосподарської сировини та продовольчих товарів із сформованих резервів;
- відшкодування можливого недовиробництва агропродукції у випадку неврожаю або стихійного лиха;
- введення системи страхування продовольчих резервів.

Підсистема експортно-імпоротної діяльності. Її мета – забезпечувати просування агропродукції та продовольчих товарів на зовнішні продовольчі ринки у обсягах, що відповідають експортному потенціалу держави, та імпортувати продукцію, яка не виробляється в Україні, реалізуючи в цілому принципи незалежності і самозабезпечення.

Основною метою цільової підсистеми, яка охоплює *підсистему споживання*, є повне задоволення потреб населення у повноцінних продуктах харчування шляхом реалізації наступних завдань:

- покращення структури споживання продовольства відповідно до вимог раціонального харчування;

- удосконалення асортименту продовольчих товарів, що дозволить задовольнити потреби різних соціальних прошарків і груп населення, які відрізняються за статтю, віком, родом занять, рівнем доходів тощо;

- підвищення якості продуктів споживання, зниження до безпечного рівня вмісту в продуктах харчування токсичних та інших шкідливих речовин, забезпечивши екологічні вимоги до сировини та продовольства.;

- покращити державне регулювання якості продовольчих товарів шляхом стандартизації та сертифікації продукції, що виключає фальсифікацію продуктів харчування;

- забезпечення в необхідній кількості і асортименті дієтичних продуктів;

- збільшення в раціоні харчування населення частки продуктів з підвищеною харчовою і біологічною цінністю, збагачених білком, вітамінами та мінеральними речовинами відповідно до наукових рекомендацій;

- створення раціональної організації харчування в лікувальних та профілактичних цілях;

- особливу увагу приділити забезпеченню повноцінного харчування дітей;

- вирівнювання сезонних коливань у споживанні окремих продуктів харчування.

Підсистема управління має на меті забезпечення мотивації, організації, планування та регулювання як по окремих підсистемах, так і в системі продовольчої безпеки в цілому, спираючись як на ринкові механізми функціонування системи, так і на методи державного управління.

Механізм державного регулювання агропродовольчим комплексом повинен враховувати його особливості: різноманіття природно-кліматичних умов виробництва сільськогосподарської продукції, неможливість повного саморегулювання сільськогосподарського виробництва і продовольчого ринку, недостатню конкурентоздатність вітчизняних підприємств у порівнянні з підприємствами розвинутих країн тощо.

З метою забезпечення продовольчої безпеки держави, регулювання і підтримки стійкого розвитку агропродовольчого комплексу підсистема має реалізувати наступні завдання:

- скоординувати головні цілі та завдання підсистем споживання, виробництва, збуту і розподілу, продовольчого резерву, експортно-імпортової діяльності, земельних ресурсів, фінансового, інформаційного, матеріально-технічного, науково-інноваційного та кадрового забезпечення;

- розробити економічний механізм, що забезпечує раціональне співвідношення між адміністративно-правовими та ринковими методами управління системою продовольчої безпеки в залежності від її існуючого стану та стратегічно визначеного;

- розробити прийоми та механізми стратегічного та оперативного планування на принципах індикативності;

- розробити механізмів управління системою продовольчої безпеки в надзвичайних умовах;

- розробити в кожній підсистемі агропродовольчого комплексу цільові та забезпечуючі програми, прогнози та плани стійкого розвитку, узгоджені на рівні всієї системи продовольчої безпеки;

- розробити організаційні структури, форми і типи підприємств для підсистем продовольчої безпеки, які б реалізували їх цілі та завдання;

- підготувати пакет нормативно-правових актів, що забезпечують функціонування та розвиток системи продовольчої безпеки;

- здійснити підготовку групи вищих менеджерів для структур управління цільовою, функціональною, забезпечуючою та контролюючою

підсистемами, які б реалізували інтеграцію останніх в єдиний об'єкт управління.

Підсистема контролю виділяється з підсистеми управління в окрему підсистему в зв'язку зі значенням функції контролю в системі продовольчої безпеки, що є підсистемою загальної системи безпеки і вимагає постійного контролю її стану, відслідковування стану системи на основі порівняння з пороговими значеннями безпеки основних параметрів системи, що і є ціллю даної підсистеми.

Основні завдання підсистеми:

- розробка порогових значень чинників, що характеризують стан системи продовольчої безпеки;
- забезпечення моніторингу продовольчої безпеки держави;
- організація екологічного моніторингу, що відслідковує вміст шкідливих речовин у навколишньому середовищі (воді, повітрі, ґрунті, рослинах, кормах, організмах тварин та агропродукції), що дозволить вносити своєчасні корективи у використання технологій вирощування сільськогосподарських рослин та тварин з наступною їх екологізацією;
- розробка соціального моніторингу, який відслідковує соціально-економічні показники, що впливають на продовольчу безпеку;
- об'єднання окремих видів моніторингу в єдину систему, що працює за встановленим переліком показників, порядком збору, обробки та аналізу інформації тощо.

У межах системи продовольчої безпеки провідне місце і значення належить АПК, який є комплексною підсистемою. Його галузі – основа всіх вище згаданих підсистем продовольчої безпеки. Пріоритетний розвиток агропромислового комплексу України є гарантією її продовольчої безпеки.

В якості цілей стратегічного розвитку системи продовольчої безпеки та її параметрів доцільно визначити як на найближчі роки, так і на більш віддалену перспективу обсяги фондів споживання базових продуктів

харчування та рівень виробництва основних видів сільськогосподарської продукції (табл. 3.2)

Таблиця 3.2

Фактичні та перспективні параметри виробництва продовольства
для забезпечення продовольчої безпеки України, (тис. тонн)

Рік	Рівень	Зерно	Картопля	Овочі	Плоди	М'ясо	Молоко	Яйця*	Олія	Цукор
2016	Фактичний	43477,6	16005,2	9158,3	5164,6	4044,0	23008,3	14219,7	811,7	3184,6
	Пороговий	32169,2	13076,7	6167,1	4104,6	2470,5	19552,8	11578,2	424	1580,4
	Самодостатній	42533,2	16335,2	9107,5	5044,6	3907,0	21599,5	14508,6	639,1	2105,3
2015	Стратегічний	48292,1	16127,6	9076,8	5128,0	4185,1	23579,6	14264,9	777,1	3284,1
	Пороговий	30651,4	12978,2	6081,4	4025,8	2341,0	19301,7	11451,6	417,6	1558,3
	Самодостатній	41730,2	16127,6	9026,0	5008,0	3825,3	21241,0	14228,0	624,4	2080,8
2014	Стратегічний	61499,4	16471,1	9029,7	5055,2	4213,8	23891,8	14042,7	766,5	5604,0
	Пороговий	30466,0	12855,6	5993,5	3964,7	2301,2	17280,5	11258,8	410,5	1536,2
	Самодостатній	41188,0	15972,1	8893,3	4935,2	3760,2	20859,6	13987,8	613,9	2050,0

Нормативно-прогнозний підхід передбачає визначення параметрів продовольчої безпеки на трьох рівнях: пороговий рівень - параметри балансів базуються на необхідності забезпечення мінімальних потреб населення у базових продуктах харчування; самодостатній рівень передбачає визначення параметрів продуктових балансів на основі досягнення раціональних норм харчування; стратегічний рівень параметри продуктових балансів визначаються на основі досягнення раціональних норм харчування та реалізації експортного потенціалу аграрного сектору економіки України.

Орієнтовні обсяги виробництва сільськогосподарської продукції, які забезпечують продовольчу безпеку держави, базуються на результатах багатоваріантних розрахунків та балансових у зв'язках загальнодержавних потреб у продовольстві і сировині з вимогами раціонального збалансованого харчуванням населення на основі оптимальної структури сільськогосподарського виробництва. Параметри виробництва передбачають

досягнення збалансованості ринку продовольства за рахунок власного виробництва сільськогосподарської продукції.

Однак продовольчі та сировинні ресурси України, обсяги яких нині недостатні для самозабезпечення країни з урахуванням потреб населення продуктами харчування за медичними нормами при раціональному використанні потенціалу і збереженні експортної орієнтації аграрної сфери, вимагають значного нарощування обсягів, що неможливо без проведення структурних перетворень в агропродовольчому комплексі і підвищенні життєвого рівня населення. Реалізація цих завдань у найближчий період у повному обсязі – малоімовірна. Тому загальна збалансованість внутрішнього ринку продовольства, яка відповідає нормативному споживанню при високому рівні безпеки, що досягається в результаті високорентабельного виробництва, повинна бути прийнятою в якості стратегії на віддалену перспективу.

Сучасний стан продовольчої безпеки вимагає виділення її в рамках економічної політики держави як самостійну проблему. Стратегія національної продовольчої безпеки повинна охоплювати питання підвищення виробництва продовольства, якості продуктів харчування, конкурентоспроможність продукції, сталий соціальний розвиток села, підвищення рівня життя населення. Для досягнення поставленої мети необхідно створити умови для розширеного відтворення в АПК, який є системоутворюючим ядром формування продовольчої безпеки країни.

Вирішення цього завдання можливе лише на основі реформування аграрної сфери, при державному регулюванні агропромислового виробництва. Досвід розвинутих країн, система агробізнесу яких тривалий час формувалась під впливом держави, переконливо засвідчує, що в умовах ринкової економіки ефективність аграрного виробництва, що визначає стабільність продовольчого ринку, зумовлені державним регулюванням. Масштаби регулювання залежать від рівня економічного і соціального розвитку економіки, збалансованості попиту і пропозиції на аграрних ринках.

Механізми досягнення стратегічних завдань розвитку системи продовольчої безпеки розглянуто в наступному параграфі.

3.3. Механізми державного регулювання системи продовольчої безпеки

На відміну від економічно розвинутих країн, де система державного регулювання продовольчого ринку відрізняється високою відпрацьованістю, охоплює всі ланки ринку і всіх його учасників, підкріплюється значною матеріальною підтримкою, в Україні (з її економікою перехідного періоду) цей процес знаходиться на стадії становлення. Незважаючи на велику кількість прийнятих нормативно-правових актів, донині ще не вирішено чимало ключових проблем забезпечення продовольчої безпеки держави.

Державне регулювання стійкого розвитку системи продовольчої безпеки являє собою систему економічних, організаційних, соціальних, правових, політичних відносин забезпечення середовища формування і розвитку агропродовольчого комплексу з метою надійного задоволення потреб населення в продуктах харчування і безпеки країни.

В цілому концепція державного управління і підтримка стійкого розвитку системи продовольчої безпеки України має базуватися на наступних положеннях:

– без державної участі і підтримки механізм ринкового регулювання не здатний забезпечити стійке відтворення продовольчого комплексу;

– виробництво в сільському господарстві, як ключовій галузі продовольчого комплексу, є одним з найбільш ризикованих, капіталомістких і енергоємних, отже, менш привабливих для підприємців та інвесторів;

– потреба в державному регулюванні стійкості розвитку агропродовольчого комплексу України значно вища, ніж в інших країнах. Це обумовлено трансформацією всієї соціально-економічної системи, нинішніми

соціальними, матеріально-технічними умовами, специфікою структури вітчизняного агропромислового комплексу, диспаритетом цін на сільськогосподарську і промислову продукцію тощо.

В системі продовольчої безпеки країни, з метою підтримки необхідного її рівня, держава має здійснювати також заходи з підвищення платоспроможності населення та забезпечення доступності продуктів харчування в кількості і якості, що достатні для здорового фізичного і соціального розвитку кожної особистості в звичайних умовах та мінімально необхідних для підтримки здоров'я і працездатності в надзвичайних продовольчих ситуаціях.

Механізм забезпечення продовольчої безпеки формується під дією ринкових відносин при державній підтримці сільськогосподарських товаровиробників та активній соціальній політиці держави. Основною складовою механізму державного регулювання є методи державного регулювання, під якими потрібно розуміти способи впливу держави через законодавчі, виконавчі органи на сферу підприємництва, інфраструктуру ринку, некомерційний сектор економіки, з метою створення або забезпечення умов їхньої діяльності [18, С. 22]. Основними формами впливу держави на розвиток системи продовольчої безпеки є фінансово-економічна (бюджетно-податкова, кредитно-грошова, цінова), організаційно-адміністративна, інституційно-правова та соціально-психологічна.

Один із головних чинників продовольчої безпеки є формування нормативно-правової бази, яка створює формальну інституційну основу розвитку економічних відносин з приводу забезпечення продовольчої безпеки держави.

Формування законодавства в аграрній сфері, яке враховує сучасні реалії в цьому важливому народногосподарському комплексі, здійснюється в кількох напрямках. Це цілий блок законів, що визначають зміни відносин щодо власності на землю і на засоби виробництва, починаючи з Земельного кодексу. Сюди ж відноситься ряд законів, що регламентують процеси

формування нових форм господарювання на селі, стимулюють розвиток сільськогосподарського виробництва, регулюють окремі сфери АПК та види виробництва сільськогосподарської продукції, її імпорт та експорт, податки, питання раціонального використання та охорони природних ресурсів, забезпечення економічної безпеки в сфері АПК. Частина з них вимагає узгодження з іншими нормативно-правовими актами, доповнення, удосконалення відповідно до вимог, що виникають в процесі здійснення реформи.

На основі проведених досліджень встановлено, що необхідно законодавчо закріпити наступні основні положення формування і функціонування системи продовольчої безпеки:

– правова основа продовольчої безпеки має відповідати нормам міжнародного права, міжнародних угод України, а також прийнятих на їх основі інших нормативно-правових актів із реалізації прав громадян України на повноцінне харчування і свободу від голоду;

– забезпечення продовольчої безпеки має базуватися на: необхідному рівні виробництва в Україні сільськогосподарської сировини та продовольчих товарів; наявності, оновленні та поповненні державного продовольчого резерву незалежно від впливу внутрішніх та зовнішніх несприятливих факторів; відповідності якості продуктів харчування, що виробляються і реалізуються в Україні, до вимог державної системи стандартів;

– проведення органами виконавчої влади на державному та регіональному рівнях єдиної державної політики в сфері продовольчої безпеки; розробка і реалізація державних та регіональних цільових програм забезпечення продовольчої безпеки; управління державним продовольчим резервом та відповідальність за його збереження, використання і відновлення; захист населення в умовах продовольчої кризи з можливістю встановлювати на обмежений час особливий режим забезпечення

продовольчої безпеки, в тому числі визначати заходи по нормативного розподілу продуктів харчування;

– визначення потреб країни в продовольстві, оцінка існуючого внутрішнього потенціалу країни в його виробництві; побудова галузевих балансів для визначення рівня забезпечення і дефіциту основних груп продуктів;

– формування державної системи стимулювання та регулювання виробництва продовольства, в якій, відповідно до закону, “Про державне регулювання агропромисловим виробництвом” (що також необхідно прийняти), передбачити конкретні напрями і механізми державного регулювання виробництва сільськогосподарської продукції (створення системи сільськогосподарського кредиту; введення програм підтримки цін; розробка програм страхування в сільському господарстві; впровадження систем контролю і регулювання ринку основних продовольчих товарів); визначити основні принципи і механізми зовнішньоекономічної аграрної політики України тощо;

– створення комплексу державних програм допомоги соціально незаможним групам населення;

– державний моніторинг продовольчої безпеки на основі інформації: про стан виробництва продуктів харчування, постачання їх, споживання та динаміку змін; державні та регіональні баланси необхідного та фактичного рівня виробництва продовольства; стан і тенденції розвитку внутрішнього та зовнішнього ринків сільськогосподарської сировини та продовольства; виконання державних цільових програм і здійснення заходів із забезпечення продовольчої безпеки; державні та галузеві стандарти, норми та нормативи в сфері продовольчої безпеки.

В Україні з більшою гостротою, ніж у розвинутих країнах, стоїть питання державної підтримки аграрного сектору, що є механізмом компенсації за втрати, які понесла галузь у період трансформаційних перетворень. Однак нині можна говорити, в основному, лише про

формування правової бази і організаційно-економічного механізму державного регулювання складовими продовольчого ринку, масштаби ж матеріальної підтримки агропродовольчого комплексу – неспівставні із тими засобами і з тим рівнем протекціонізму власним товаровиробникам, які характерні для економічно розвинутих країн. Нині ці країни на підтримку конкурентоспроможності свого сільського господарства виділяють до 1 млрд. дол. у день [50, С.9]. Без такої підтримки інтеграція вітчизняного агропромислового виробництва в єдину систему світового продовольчого ринку на рівних конкурентних засадах відбутися не може. Ось чому наша держава має продовжувати і розвивати практику прямого бюджетного фінансування пріоритетних напрямів розвитку аграрного сектору.

У першу чергу вимагає вирішення проблема довгострокового кредитування. Особливу потребу в ньому відчують реформовані підприємства, подальший розвиток яких неможливий без оновлення технологій, розширення виробництва і кооперації з іншими господарствами. Ось чому, за даними Міжнародної фінансової корпорації, 64% сільськогосподарських підприємств потребують довгострокових кредитів, 16% – середньо- і лише 10% – короткострокових кредитів [44, С.72.]. Використання землі як заставного капіталу може забезпечити для аграрного сектору більшу доступність до кредитних ресурсів, однак це вимагає розробки прозорих механізмів реалізації іпотечних відносин під контролем держави

З метою запровадження довгострокового, підконтрольного державі іпотечного кредитування доцільно створити інституції у вигляді державної структури або фонду гарантування кредитів для сільськогосподарських виробників, вивчивши досвід європейських країн, де така практика досить поширена.

Різновидом довгострокового кредиту, що надається в натуральній формі і погашається у розстрочку, є лізинг. Він є надійним і вигідним як для товаровиробника, так і для держави, засобом захисту інвестицій в АПК, що

забезпечує стабілізацію продовольчого ринку. Існує пряма залежність між розвитком лізингу і залученням капіталу, про що свідчить світовий досвід. Наприклад, частка лізингу у виробничих інвестиціях становить у США 25%, у країнах ЄС – 12-19, в Японії – 8, в Австралії – 13%. Це пояснюється тим, що лізингові угоди дозволяють організувати сільськогосподарське виробництво в умовах нестачі коштів, коли розрахунки за оренду техніки можуть проводитись після збирання врожаю. Нині в Україні успішно займаються лізингом близько 20 компаній.

Створення державного фонду кредитної підтримки підприємств АПК, запровадження механізмів здешевлення кредитів через компенсацію комерційної ставки за кредити, розробка стратегії та механізмів управління ризиками в агропродовольчому комплексі дозволить спрямувати фінансові ресурси на технічне переоснащення аграрного сектору. В умовах, коли переозброєння вимагають практично всі галузі, мультиплікативний ефект від інвестицій складає 4-5 разів. У більш стабільних в економічному плані державах – цей показник значно нижчий.

Для стабілізації доходи сільськогосподарських товаровиробників необхідний механізм підтримки цін на вироблену ними продукцію [9]. Із урахуванням загальної концепції державного регулювання системи продовольчої безпеки при визначенні форм і методів ціноутворення необхідно виходити з особливостей формування і розвитку ринку сировини і продовольства, а також із його організаційної структури. Ціновий механізм має формуватися через систему вільних, договірних та регульованих державою цін, до яких відносяться гарантовані, заставні, граничні.

Вільні ринкові ціни складаються з урахуванням лише попиту і пропозиції. Договірні ціни, що є різновидом вільних, встановлюються на основі попередньо заключених між постачальниками та покупцями продукції угод. При визначенні рівня цих цін необхідно враховувати платоспроможний попит на кінцеву продукцію, а також можливості регулювання роздрібних цін на продовольство. Гарантовані ціни доцільно встановлювати на основні

види сільськогосподарської продукції масового споживання. Ці ціни мають доводитися до товаровиробників не пізніше, ніж за два місяці до початку чергового календарного року, а рівень їх цін повинен забезпечити відшкодування затрат, що складаються в господарствах з відносно гіршими об'єктивними умовами товарного виробництва даної продукції і отримання прибутку для розширеного відтворення. Необхідно передбачити і щоквартальну їх індексацію з метою підтримки паритету та компенсації невідшкодованих затрат сільськогосподарським товаровиробникам за придбані матеріально-технічні ресурси та послуги, зміни процентних ставок податків та кредитів.

Можливі два варіанти використання гарантованих закупівельних цін при реалізації сільськогосподарської продукції в державні ресурси:

– товаровиробники реалізують свою продукцію (відповідно до укладених контрактів) за гарантованими закупівельними цінами;

– товаровиробники реалізують свою продукцію за ринковими цінами (вільними чи договірними на основі укладення угод із заготівельними організаціями) і отримують грошову надбавку в розрахунку на одиницю реалізованої сільськогосподарської продукції, якщо ці ціни будуть нижчими, ніж гарантовані закупівельні ціни.

Близькою за ідеєю до функціонування заставної ціни, коли сільськогосподарський товаровиробник продає своє зерно за даною ціною, маючи можливість його повернути назад, якщо продукцію можна продати на ринку за вищою ринковою ціною, є застосування механізму системи складських квитанцій.

Поруч з регулюванням пропозиції на ринку продовольства, формуванням резервів держава має здійснювати ефективне управління процесом формування вартості сільськогосподарської сировини та продовольства. З цією метою доцільно в органах державної влади різних рівнів сформувати підрозділи, які б відслідковували матеріальні баланси,

тобто з'ясували б механізм формування ціни, і вносити відповідні пропозиції щодо удосконалення цього процесу.

При цьому слід враховувати, що підвищення роздрібних цін на продовольчі товари має свої граничні межі, обумовлені платоспроможним попитом населення. Тому при формуванні закупівельних та оптових цін на сільськогосподарську сировину все більшою мірою базовими мають ставати роздрібні ціни, що формуються з урахуванням попиту та пропозиції. З цією метою для регулювання ціни на продовольчі товари в переробній промисловості, посередницьких, заготівельних та торгових підприємствах доцільно використовувати механізм регулювання їх доходів за допомогою коефіцієнтів співвідношення вартості сировини в кінцевій продукції за наступною схемою:

- визначаються нормативи – співвідношення вартості сировини і кінцевої продукції, а також рівні торгових надбавок;

- розраховується нормативна величина виручки (валового доходу). Для цього вартість реалізованої продукції множиться на норматив співвідношення вартості сировини і кінцевої продукції;

- нормативні показники порівнюються з фактичними за період, як правило, квартал, коли регулювалися ціни. При цьому фактичні дані визначаються за бухгалтерськими звітами;

- у випадку, коли фактична виручка (валовий дохід) перевищують нормативну величину названих показників за даний період, сума перевищення вилучається і направляється в позабюджетний фонд підтримки АПК з метою стабілізації продовольчого ринку або для цільового використання на потреби АПК.

Запропонований механізм перерозподілу доходів не має на меті зачепити правомірні інтереси підприємств переробної та торгово-заготівельної сфер. Основна мета вказаних заходів – з позицій економічної справедливості щодо отримання норми прибутку на затрачений капітал, удосконалити механізми вилучення у цих підприємств неправомірного, з

точки зору економічної приналежності, доходу, що створюється в сільському господарстві, і ними привласнюється.

В цілому механізм регулювання цінових відносин в агропромисловому комплексі повинен охоплювати гарантовані ціни на продукцію, яка закупається для державних потреб за квотами; визначати граничні нормативи витрат і прибутку для заготівельних і переробних підприємств усіх форм власності; встановлювати нормативне співвідношення між вартістю сировини і оптовою ціною готової продукції; використовувати граничні торгові надбавки на рівні не більше 10-15%.

Значним джерелом необхідних інвестицій та вирішення проблеми удосконалення процесу формування цін як на сільськогосподарську продукцію, так і роздрібних цін на продукти харчування, є інтеграція сільськогосподарських і переробних підприємств. Держава має стимулювати посилення інтеграційних процесів в об'єднанні сільських товаровиробників з переробними підприємствами шляхом створення агропромислових структур у формі акціонерних товариств або товариств з обмеженою відповідальністю, в тому числі холдінгових компаній. Засновниками таких інтегрованих структур повинні виступати промислові підприємства АПК, інші підприємства і організації при зростаючій участі держави. Стимулювання в створенні вертикально інтегрованих аграрних компаній по всьому технологічному ланцюгу створить, в свою чергу, сприятливі умови для формування рівноправних економічних відносин між сільгосптоваровиробниками і переробними підприємствами на коопераційній основі та дозволить проводити злагоджену політику в сфері виробництва, реалізації, ціноутворення, інвестицій тощо.

На основі проведених досліджень виявлено необхідність функціонування інформаційно-аналітичного центру оцінювання продовольчої безпеки. Метою інформаційно-аналітичного центру оцінювання продовольчої безпеки є створення, організація та забезпечення діяльності ради з числа представників профільних регіональних органів

державної влади та місцевого самоврядування, а також наукових установ регіону з питань моніторингу продовольчої безпеки регіону та розробки рекомендацій щодо забезпечення продовольчої безпеки як складової стратегії соціально-економічного розвитку регіону. Метою створення інформаційно-аналітичного центру оцінювання продовольчої безпеки може бути розкрито в декількох аспектах, а саме: в організаційному аспекті його створення передбачає розбудову системи забезпечення продовольчої безпеки на засадах соціального діалогу та партнерства органів державної влади, місцевого самоврядування та наукових установ; в соціальному – його створення стосується задоволення очікувань населення щодо усунення загроз продовольчої безпеки регіону; в економічному – забезпечення науково-обґрунтованого та регуляторно-узгодженого інформаційно-аналітичного підґрунтя розділів стратегії соціально-економічного розвитку регіону, що стосуються забезпечення продовольчої безпеки регіону.

Структуру інформаційно-аналітичного центру оцінювання продовольчої безпеки регіону наведено на рис. 3.3.

У якості вихідних даних для роботи центру планується використовувати інформацію державної системи статистики, інших профільних органів влади та місцевого самоврядування, а також результати власних спеціальних досліджень експертів. Для оцінювання економічної та соціальної доступності продовольства для місцевого населення необхідна інформація про рівень доходів та структуру витрат домогосподарств регіону (середній та у розрізі окремих соціальних груп). Визначення рівня фізичної доступності продовольства у регіоні потребуватиме інформації про виробництво сільськогосподарської продукції та продуктів харчування, а також про рівень перехідних запасів цієї продукції у регіоні.

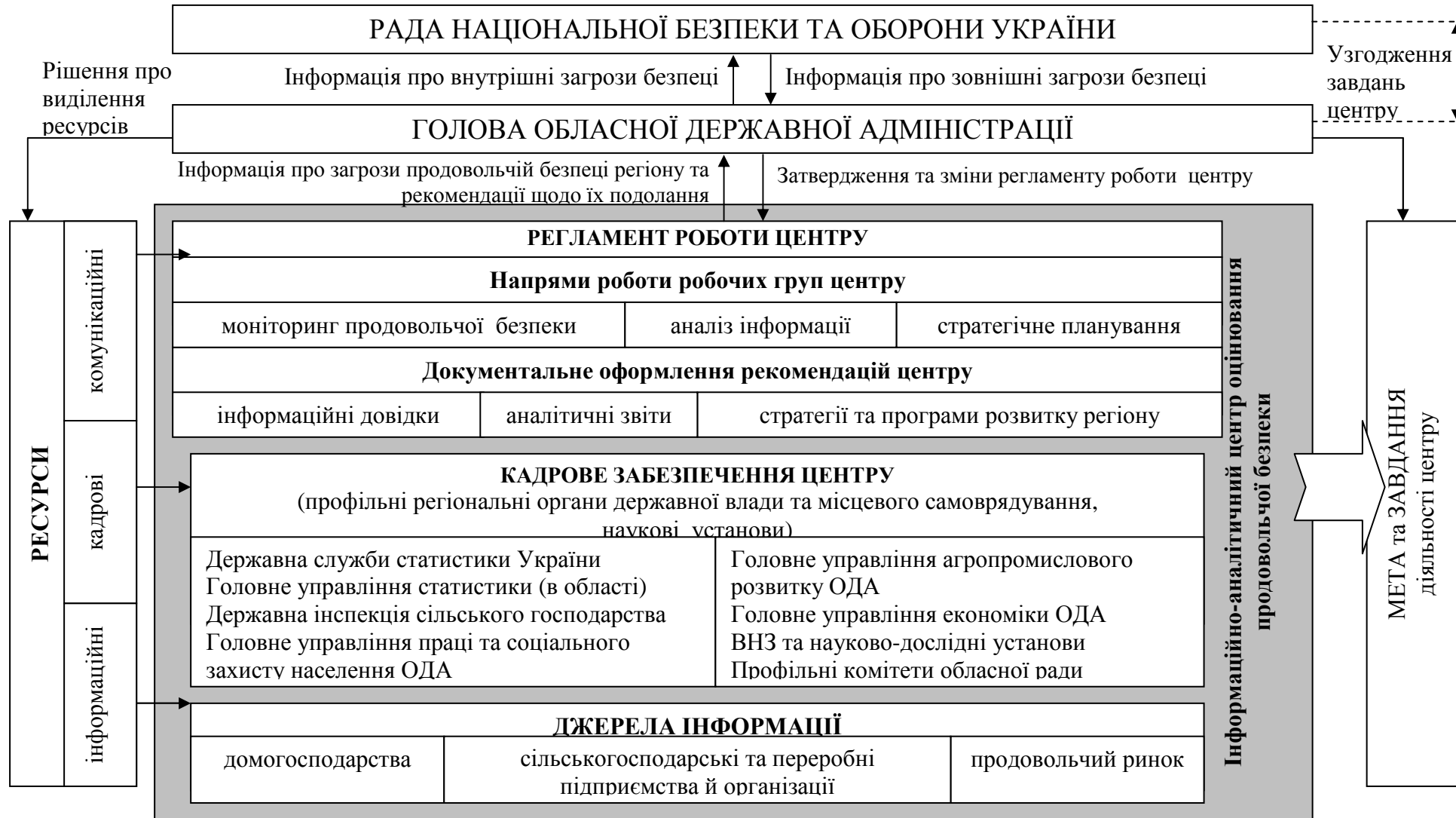

Рис. 3.3. Структура інформаційно-аналітичного центру оцінювання продовольчої безпеки

У свою чергу, комплексне оцінювання продовольчої безпеки регіону потребуватиме інформації про кон'юнктуру регіонального, національного та світового продовольчого ринку, з урахуванням співвідношення основних параметрів попиту і пропозиції, а також динаміки визначених цим співвідношенням ринкових цін на продовольство. Виходячи з цього, пропонуємо згрупувати інформаційні потоки, необхідні для організації діяльності центру, за трьома джерелами інформації: домогосподарства, сільськогосподарські та переробні підприємства регіону, а також продовольчий ринок.

Важливою функцією державного регулювання є формування і підтримка стійкого попиту на продукти харчування, з урахуванням змін, структури і обсягів споживання в залежності від статі, віку, трудової діяльності, регіону проживання, платоспроможного попиту тощо. Для підтримки здоров'я і нормальної життєдіяльності всім верствам населення повинні бути доступні продукти харчування в необхідній кількості і якості. Підтримка необхідного рівня продовольчого забезпечення різних категорій населення відповідно до їх матеріальних можливостей і споживчих переваг є пріоритетним обов'язком держави.

Держава виконує ці функції за допомогою впливу на формування доходів окремих груп населення, підтримуючи необхідний рівень пенсій, допомог, стипендій тощо в першу чергу тих верств населення, які не можуть або ще не можуть самостійно отримувати відповідні доходи. В той же час держава об'єктивно має створювати умови і можливості працездатному населенню для ефективної зайнятості, зростанню суспільної продуктивності. Будь-яка трудова діяльність повинна забезпечувати такі доходи, які б були достатніми для відтворення матеріальних і життєвих благ та задоволення потреб кожної людини у відповідності з офіційно визнаними у країні стандартам.

Одним з механізмів реалізації агропродовольчої політики в напрямі забезпечення продовольчої безпеки є програмний підхід. Поняття "програма" широко використовується при виборі пріоритетів і їх інвестуванні на вищому

державному рівні як за кордоном, так і в Україні. Програма – комплекс економічних, соціальних, виробничо-технічних, організаційних і науково-дослідницьких методів, що направлені на досягнення якоїсь однієї, чітко окресленої мети суспільного розвитку. Програма використовується як основний об'єкт і первинний елемент процесу управління. Її призначення полягає в концентрації ресурсів для вирішення комплексних проблем.

Сьогодні в Україні запроваджуються державні цільові програми “Продовольче зерно”, “Фуражне зерно”, “Цукрові буряки та цукор”, “Олійні культури та олія”, “М'ясо”, “Молоко”. У зазначених державних цільових програмах визначаються обсяги та якісні параметри стратегічно важливих видів продукції, регламентуються умови виробництва (дотримання сівозмін, виконання протиерозійних заходів, недопущення визрівання бур'янів, рівень забезпеченості кормами, нормативи мінімуму продуктивності та собівартості продукції), яких необхідно дотримуватися при виробництві стратегічно важливих видів продукції, щоб забезпечити використання природного та ресурсного потенціалу кожної природно-економічної зони України; передбачаються обсяги мінімально гарантованого державного авансування товаровиробників – учасників виконання державних цільових програм, під заставу продукції у розмірі, починаючи з 10% від загальної суми укладених угод на виробництво стратегічно важливих видів продукції; передбачається застосування заставних цін (цін підтримки), за якими визначаються обсяги фінансування виробництва стратегічно важливих видів продукції. За підрахунками, які враховують мінімальні потреби внутрішнього ринку, на реалізацію вказаних програм, при попередньому 10-відсотковому авансуванні товаровиробників-учасників державних цільових програм потрібно понад 900 млн. грн. [28, С. 32.].

В ході удосконалення державного регулювання соціально-економічних процесів, що стосуються продовольчої системи, необхідно забезпечити комплексність заходів з метою недопущення зниження показників цієї важливої сфери економіки. Це необхідно тому, що стан продовольчої системи по ряду

показників не відповідає нормам і стандартам продовольчої безпеки, а іншим – наближається до їх критичного значення.

Висновки до розділу 3

Визначення напрямів забезпечення стійкої системи продовольчої безпеки вимагає розробки стратегії її розвитку. Запропоновані нами концептуальні підходи до визначення напрямів, цілей, завдань, принципів та етапів реалізації стратегії національної продовольчої безпеки, яка має охоплювати проблеми підвищення виробництва продовольства, якості продуктів харчування, конкурентоспроможності продукції, сталого соціального розвитку села та підвищення рівня життя населення.

Якщо прогнози дозволяють лише визначити, як буде розвиватися система продовольчої безпеки у перспективі, то стратегічні цілі передбачають формування стратегічних параметрів продовольчої безпеки, які ми пропонуємо розглядати на трьох рівнях: пороговий рівень – параметри балансів базуються на необхідності забезпечення мінімальних потреб населення у базових продуктах харчування; самодостатній - визначення параметрів продуктових балансів на основі досягнення раціональних норм харчування; стратегічний - параметри продуктових балансів визначаються на основі досягнення раціональних норм харчування та реалізації експортного потенціалу аграрного сектору економіки України.

Реалізація поставлених завдань вимагає розробку механізмів державного регулювання системою продовольчої безпеки, проведення комплексу заходів науково-технічного, організаційно-економічного, фінансового та технологічного спрямування. Основні функції органів управління всіх рівнів – підтримка виробників сільськогосподарської продукції різних форм власності і господарювання, регулювання ринку, підтримка стабільної ємності внутрішнього ринку і стимулювання експорту.

ВИСНОВКИ

У дипломній роботі наведені результати теоретико-методологічних узагальнень і нового вирішення наукової проблеми формування стійкої системи продовольчої безпеки, здійснено розробку науково-прикладних підходів щодо забезпечення продовольчої безпеки на різних рівнях. Дослідження характеризується комплексністю та науковою новизною. Реалізація мети і завдань дослідження дають можливість зробити такі основні висновки:

Продовольча безпека – невід’ємна складова економічної безпеки держави та умова її незалежності. Забезпечення продовольчої безпеки є актуальною проблемою як країн з низьким рівнем економічного розвитку, так і розвинутих країн, які постійно вдосконалюють механізми підтримки продовольчої безпеки, особливо що стосується малозабезпечених груп населення. Держави світу поділяються на ті, що досягають продовольчої безпеки за рахунок власного виробництва необхідних обсягів продовольства, та на ті, які змушені значну частину продовольчих товарів імпортувати, що вимагає коштів і призводить до економічної і політичної їх залежності від розвинутих країн.

Продовольча безпека має національні особливості, їй притаманна комплексність і перманентність. В залежності від особливостей національної продовольчої системи, періоду її розвитку, досягнутого рівня, а також від того, яка складова продовольчої проблеми на тому чи іншому етапі є пріоритетною, її забезпечення модифікується разом зі змінами внутрішніх і зовнішніх загроз.

Національну продовольчу безпеку в широкому розумінні слід розглядати як стан економіки, а у більш вузькому значенні – як гарантовану здатність держави на принципах самозабезпечення основними базовими продуктами та їх економічної і фізичної доступності, незалежно від впливу зовнішніх і внутрішніх факторів, задовольняти потреби населення в особі кожного громадянина продуктами харчування в необхідному обсязі, асортименті і якості на рівні, що забезпечує його здоров’я та розвиток.

Рівень продовольчої безпеки визначається її критеріями. Показником продовольчого забезпечення є рівень задоволення фізіологічних потреб

населення в енергії та харчових речовинах відповідно до вимог збалансованого раціону харчування людини за відсутності в продуктах харчування шкідливих для її здоров'я речовин, який залежить від фізичної та економічної доступності продуктів харчування для різних соціальних груп населення.

Наявність базових продуктів харчування та їх фізична доступність забезпечується вітчизняним АПК, рівень і темпи розширеного відтворення якого є основою національної продовольчої безпеки та реалізації його експортного потенціалу. Економічна доступність продовольства характеризується рівнем розвитку економіки, який визначає розміри доходів, що дозволяють населенню купувати необхідні продукти харчування за цінами, що встановлюються на продовольчому ринку.

Розміри стратегічного продовольчого резерву держави та достатність оперативних продовольчих запасів визначаються можливостями забезпечення населення продуктами харчування в розмірах споживчого кошика та необхідністю підтримки балансу попиту і пропозиції та кон'юнктури цін на продовольчому ринку.

Виявлення загроз і прогнозування наслідків їх дії доцільно здійснювати на основі моніторингу показників продовольчої безпеки, враховуючи комплексну їх оцінку в порівнянні з пороговими значеннями індикаторів продовольчої безпеки. Проведена оцінка рівня продовольчої безпеки в Україні на основі системи індикаторів свідчить про недостатність її забезпечення. Особливо це стосується показників, які визначають економічну доступність продовольства і мають критичне значення. Найвищий ступінь безпеки досягається за умови, коли весь комплекс показників знаходиться в допустимих межах своїх порогових значень, а порогові значення кожного з показників досягаються не на шкоду іншим.

З метою забезпечення національної продовольчої безпеки потрібен системний підхід у вирішенні цієї проблеми, аналогічний тому, що застосовується в країнах з розвинутою економікою, який включає: відпрацювання ринкового механізму господарювання та справедливий

перерозподіл прибутку між галузями народного господарства; забезпечення ресурсної достатності продовольчих товарів за рахунок нарощування їх власного виробництва; стабільність продовольчого постачання протягом року на всій території України за будь-яких умов; доступність харчових продуктів усім верствам населення незалежно від їх доходів, що вимагає надання дотацій з боку держави; забезпечення належної якості продовольчих товарів; формування раціональної структури споживання.

Особливість забезпечення продовольчої безпеки України в порівнянні з деякими іншими державами полягає не лише в самозабезпеченні основними видами продовольства, але й у створенні потужного експортного агропродовольчого потенціалу, у т.ч. екологічно чистої продукції. Цьому сприяють природно-економічні умови України.

Сучасний стан продовольчої безпеки вимагає виділення її в рамках економічної політики держави як самостійну проблему, вирішення якої передбачає розробку стратегії розвитку системи продовольчої безпеки та її параметрів. Запропоновані концептуальні підходи до визначення напрямів, цілей, завдань, принципів та етапів її реалізації. Стратегія національної продовольчої безпеки має охоплювати питання підвищення виробництва продовольства, якості та конкурентоспроможності продуктів харчування і сільськогосподарської продукції, сталий соціальний розвиток села, підвищення рівня життя населення. Для досягнення необхідного рівня продовольчої безпеки необхідно здійснити заходи державного регулювання в двох напрямках. З одного боку, створити умови для нарощування обсягів виробництва продуктів харчування і розширення продовольчого ринку до рівня, який дозволить забезпечити населення продуктами харчування незалежно від платоспроможного попиту, з іншого – необхідно проводити активну соціальну політику, що дозволить підвищувати платоспроможний попит населення до рівня, який забезпечує раціональне харчування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Азарян О. М. Методологія розробки системи продовольчої безпеки регіону / О. М. Азарян // Торговля і ринок України : темат. зб. наук. праць. Вип. 33. — Донецьк: ДонНУЕТ, 2012. — С. 14–21.
2. Азарян О. М. Проблеми забезпечення продовольчої безпеки в системі чинників розвитку галузей та територій / О. М. Азарян // Торговля і ринок України : темат. зб. наук. праць. Вип. 34. — Донецьк: ДонНУЕТ, 2012. — С. 116–124.
3. Амартья Сен. Экономическая взаимосвязь и мировая продовольственная проблема / С. Амартья // Проблемы теории и практики управления. — 1999. — № 2. — С. 8–15.
4. Андрійчук В. Г. Оцінка макро- та мікропараметрів економіки в контексті продовольчої безпеки України / В. Г. Андрійчук // Економіка АПК. — 2001. — № 5. — С. 61–65.
5. Бабанов В. Н. Экономическая безопасность региона : учеб. пособ. / Бабанов В. Н., Печенкина В. В., Цикорев Н. Н. — Орел: Изд-во ОРАГС, 2001. — 196 с.
6. Балабанов В. С. Продовольственная безопасность: международные и внутренние аспекты / В. С. Балабанов, Е. Н. Борисенко. — М.: ЗАО "Издательство Экономика", 2002. — 544 с.
7. Борщевский П. П. Продовольча безпека країни: стан і тенденції / П. П. Борщевский, Л. В. Дейнеко // Розбудова держави. — 2010. — № 1-6. — С. 66–73.
8. Бублик І. В. Продовольча безпека регіонів України / І. В. Бублик, С. П. Запотоцький // Національне господарство України: теорія та практика управління. — 2012. — № 3. — С. 145–153.
9. Вівчар О. І. Прагматизм прискорення бізнесу при моніторингу його економічної безпеки в контексті трансформаційних змін / О. І. Вівчар // Сталий

розвиток економіки. – Міжнародний науково-виробничий журнал – 1'2014 [23] – С. 194–199.

10. Вівчар О. І. Специфіка управління системою фінансово-економічної безпеки бізнесу в умовах турбулентності економічних процесів / О. І. Вівчар // Галицький економічний вісник – 2015. – № 2 (49). – с. 106–111.

11. Вівчар О. І. Процесний підхід до менеджменту якості / О. І. Вівчар, Зяйлик М. Ф. // Інноваційна економіка. – Всеукраїнський науково-виробничий журнал – 1'2013 [39] – С. 191–194.

12. Гнатюк С. А. Продовольча безпека та можливості її досягнення в Україні / С. А. Гнатюк // Економіка АПК. — 2005. — № 7. — С. 42–45.

13. Гойчук О. І. Продовольча безпека / О. І. Гойчук. — Житомир: Полісся, 2004. — 348 с.

14. Гребенюк М. Міжнародно-правовий досвід забезпечення продовольчої безпеки [Електронний ресурс] / М. Гребенюк // Право України. — 2010. — № 2. — Режим доступу : <http://www.info-prensa.com/article-221.html>

15. Губський Б. В. Економічна безпека України: Методологія виміру, стан і стратегія забезпечення : [монографія] / Б. В. Губський. — К.: ПП. "Фірма граніна", 2010. — 122 с.

16. Дацків Р. М. Економічна безпека держави в умовах глобальної конкуренції / Ростислав Михайлович Дацків. — Л.: Центр Європи, 2006. — 160 с.

17. Доманчук Д. П. Деякі економічні аспекти парадигми формування стратегії продовольчої безпеки в регіонах / Д. П. Доманчук. — В кн.: Нова економічна парадигма у формуванні стратегії національної продовольчої безпеки України у XXI столітті. — К.: ІАЕ УААН, 2001. — С. 207–210.

18. Єгорова-Гудкова Т. І. Економічне зростання та проблема безпеки / Т. І. Єгорова-Гудкова, Н. С. Морозюк // Аграрний вісник Причорномор'я : зб. наук. праць Одеського державного аграрного університету. Вип. 37. — Одеса: ОДАУ, 2007. — С. 104–107.

19. Єдинак В. Ю. Світовий досвід розв'язання проблеми забезпечення економічної безпеки / В. Ю. Єдинак // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. — 2009. — № 3. — С. 51–54.

20. Закон України від 18 жовтня 2005 р. № 2982-IV “Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року” [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <<http://www.zakon.rada.gov.ua>>. — Офіційний сайт Інтернет-представництва Верховної Ради України.

21. Закон України від 19 червня 2003 р. № 964-IV “Про основи національної безпеки” // Офіційний вісник України. — 2003. — № 29. — Ст. 1433 (зі змінами, внесеними згідно із Законом № 2411-VI (2411-17) від 01.07.2010 р.

22. Закон України від 22 грудня 2011 року № 4227-VI “Про продовольчу безпеку України” [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>. — Офіційний сайт Інтернет-представництва Верховної Ради України.

23. Звіт Міністерства економічного розвитку та торгівлі України “Про стан продовольчої безпеки України у 2011 році” [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.me.gov.ua>. — Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку та торгівлі України.

24. Звіт Міністерства економічного розвитку та торгівлі України “Про стан продовольчої безпеки України у 2009 році” [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.me.gov.ua>. — Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку та торгівлі України.

25. Ільяшенко В. А. Продовольча безпека як складова державної агропродовольчої політики України / В. А. Ільяшенко // Економіка та держава. — 2008. — № 6. — С. 99–101.

26. Козаченко А. В. Экономическая безопасность предприятия: сущность и механизм обеспечения: [монография] / Козаченко А. В., Пономарев В. П., Ляшенко А. Н. — К.: Либра, 2003. — 280 с.

27. Кочетков О. В. Формування системи показників продовольчої безпеки країни / О. В. Кочетков, Р. В. Марков // Економіка АПК. — 2012. — № 9. — С. 43–49.
28. Кощій О. Продовольча безпека України / О. Кощій // Економіст. — 2004. — № 11. — С. 40–44.
29. Лозинська Т. М. Національний продовольчий ринок в умовах глобалізації : [монографія] / Т. М. Лозинська. — Х.: Вид-во ХарРІНАДУ “Магістр”, 2007. — 272 с.
30. Лукінов І. І. Про стратегію трансформації АПК і забезпечення продовольчої безпеки України / І. І. Лукінов, П. Т. Саблук // Економіка АПК. — 2009. — № 8. — С. 3–37.
31. Лушпаєв С. О. Деякі аспекти поняття продовольчої безпеки України / С. О. Лушпаєв // Часопис Київського університету права. — 2011. — № 2. — С. 211–214.
32. Лютова И. И. Организационно-экономические основы обеспечения продовольственной безопасности: [монография] / И. И. Лютова. — Невинномысск, 2008. — 299 с.
33. Ляшенко О. М. Концептуалізація управління економічною безпекою підприємства: [монографія] / Олександра Миколаївна Ляшенко. — Луганськ : СНУ ім. В. Даля, 2011. — 400 с.
34. Ляшенко О. М. Основні засоби досягнення продовольчої безпеки у регіоні / О. М. Ляшенко // Вісник Східноукраїнського державного університету. — 2000. — № 4(26). — С. 161–164.
35. Ляшенко О. М. Продовольча безпека як засаднича функція національної економічної безпеки / О. М. Ляшенко, Р. В. Марков // Вчені записки Університету “КРОК” : зб. наук. праць. Вип. 25. — Київ: ВНЗ “Університет економіки та права “КРОК”, 2011. — С.81–86.
36. Марков Р. В. Вплив кон’юнктури ринку зерна на рівень продовольчої безпеки регіону / Р. В. Марков // Культура народів Причорномор’я. — 2010. — № 191. — С. 88–94.

37. Марков Р. В. Передумови формування системи показників рівня продовольчої безпеки країни / Р. В. Марков // Зб. наук. праць Луганського державного аграрного університету. Серія: Економічні науки. Вип. 14(26). Т. 2. — Луганськ: Элтон, 2002. — С. 361–366.
38. Матеріали саміту “Продовольча безпека для всіх” [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.un.org.ua/ua/news/2009-01-27-2/>
39. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/control/ru>
40. Миценко І. М. Продовольча безпека України: оцінка стану та світовий досвід вирішення проблеми / І. М. Миценко. — Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2011. — 204 с.
41. Міляр Л. Ф. Сучасні підходи до оцінювання рівня продовольчої безпеки / Л. Ф. Міляр // Наука й економіка. — 2012. — № 1 (25). — С. 193–198.
42. Морозюк Н. Продовольственная безопасность, мониторинг ее уровня в системе экономической безопасности государства / Н. Морозюк // Collection of Scientific Article Expectation and challenges for Food Sector from the EU enlargments perspective. no 31(1). — Warsaw: Institute of agricultural and food economics national research institute, 2011. — S. 114–128.
43. Морозюк Н. С. Індикатори оцінювання продовольчої безпеки / Н. С. Морозюк // Управління проектами та розвиток виробництва : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. Вип. 2(42). — Луганськ: СХУ ім. В. Даля, 2012. — С. 92–97.
44. Морозюк Н. С. Комплексне оцінювання продовольчої безпеки регіону / Н. С. Морозюк // Економіка. Менеджмент. Підприємництво : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. Вип. 24. Ч. II. — Луганськ: СХУ ім. В. Даля, 2012. — С. 186–193.
45. Новий тлумачний словник української мови : у 3 т. / [під ред. В.В. Яременко]. — вид. 2-е, виправлене. — К.: Видавництво “Аконіт”, 2008. — 1 т. (А-К). — 926 с.

46. Пасхвер Б. Продовольча доступність / Б. Пасхвер // Економіка України. — 2010. — № 7. — С. 69–77.
47. Продовольчий комплекс України: проблеми теорії та практики / [Дейнеко Л. В., Загній О. Г., Шелудько Е. І. та ін.]. — К., 2006. — 262 с.
48. Пропозиції Президента України до проекту Закону України від 28.04.2011 № 8370-1 “Про продовольчу безпеку України” [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>. — Офіційний сайт Інтернет-представництва Верховної Ради України.
49. Саможенков В. М. Мониторинг и управление инвестиционным процессом на промышленных предприятиях: дис. ... кандидата экон. наук : 08.00.05 / Саможенков В. М. — М., 2010. — 175 с.
50. Сенчагов В. К. Экономическая безопасность: Геополитика, глобализация, самосохранение и развитие : В 4 кн. / В. К. Сенчагов. — М.: Финстатинформ, 2002— . — Кн. 4. — 2007. — 170 с.
51. Сеперович Н. Продовольча безпека в Україні: стан, проблеми, шляхи вирішення / Н. Сеперович, О. Шевцов // Актуальні питання аграрної політики : зб. наук. праць, 1999-2000 рр. — К.: Проект “Аграрна політика для людського розвитку”, 2006. — С. 254–301.
52. Система економічної безпеки: держава, регіон, підприємство : [монографія] / [Козаченко Г. В., Ляшенко О. М., Погорелов Ю. С. та ін.]. — Луганськ: Елтон-2, 2010. — 282 с.
53. Система продовольственной безопасности: закономерности формирования и факторы развития / Ильина З. М. [и др.] ; под. ред. З. М. Ильиной. — Минск: Ин-т экономики НАН Беларуси, 2007. — 112 с.
54. Сіташ С. Д. Проблеми та фактори підвищення продовольчої безпеки регіону / С. Д. Сіташ // Формування ринкових відносин в Україні. — 2012. — № 4. — С. 184–187.
55. Скидан О. В. Формування регіональної аграрної політики продовольчої безпеки: дис. ... кандидата экон. наук : 08.07.02 / Скидан О. В. — Житомир, 2004. — 245 с.

56. Сладкова О. Б. Информационный мониторинг / О. Б. Сладкова. — М., 2001. — 245 с.
57. Соснін О. В. Проблеми державного управління системою національних інформаційних ресурсів з наукового потенціалу України / О. В. Соснін. — К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2010. — 572 с.
58. Соціально-правові основи інформаційної безпеки : навч. посіб. / [Петрик В. М., Кузьменко А. М., Остроухов В. В. та ін.]. — К.: Росава, 2007. — 496 с.
59. Суперсон В. І. Методологічні аспекти системного аналізу розвитку регіонального аграрного сектора України / В. І. Суперсон // Статистика України. — 2002. — № 2. — С. 50–57.
60. Суперсон В. І. Продовольча безпека України та її забезпечення на регіональному рівні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.07.02 “Економіка сільського господарства і АПК” / В. І. Суперсон. — К., 2006. — 21 с.
61. Сухоруков А. І. Концепція національної програми забезпечення економічної безпеки України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.niurr.gov.ua/ukr/conference/krug_stil_nov_2000/suhorukov.htm
62. Тебенко В. М. Проблема продовольчої безпеки / В. М. Тебенко // Зб. наук. праць Таврійського державного агроекологічного університету (економічні науки). Вип. 3(11). — Мелітополь: Люкс, 2010. — С. 478–482.
63. Ткач А. В. Продовольственная безопасность государств – участников СНГ / А. В. Ткач. — М.: ОАО "НПО Экономика", 2002. — 84 с.
64. Указ Президента України від 01.02.2012 № 45/2012 "Про Стратегію державної кадрової політики на 2012-2020 роки" [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/45/2012#n7>. — Офіційний сайт Інтернет-представництва Верховної Ради України.
65. Указ Президента України від 8 червня 2012 року № 389/2012 "Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 року

"Про нову редакцію Стратегії національної безпеки України" [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>. — Офіційний сайт Інтернет-представництва Верховної Ради України.

66. Урба С. І. Продовольча безпека в умовах глобалізації / С. І. Урба // Науковий вісник НЛТУ України. — 2010. — № 20.12. — С. 279–284.

67. Чашин В. К. Мониторинг в системе продовольственной безопасности / В. К. Чашин, А. Л. Пустуев. — М.: ГУП "Агропресс", 2008. — 440 с.

68. Чорна А. М. Загрози ресурсному забезпеченню економічної безпеки підприємства / А. М. Чорна // Актуальні проблеми економічного і соціального розвитку регіонів України : Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф., 16-26 листоп. 2009 р. : тези доповід. — Дніпропетровськ: ДДФА, 2009. — Т. II. — С. 167–168.

69. Шадура-Никипорець Н. Т. Методологічні аспекти оцінки продовольчої безпеки на мезорівні / Н. Т. Шадура-Никипорець // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія "Економічні науки": зб. наук. праць. Вип. 1(48). — Чернігів: ЧДТУ, 2011. — С. 15–24.

70. Шаповал В. Сутнісні характеристики конституції як основного закону держави / В. Шаповал // Право України. — 2008. — № 10. — С. 4–12.

71. Шевченко О. О. Критерії та показники оцінки регіональної продовольчої безпеки / О. О. Шевченко // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. праць. Вип. 1(35). — Х.: Вид-во ХарРІ НАДУ "Магістр", 2009. — С. 188–195.

72. Шевченко О. О. Особливості регіональної політики продовольчої безпеки / О. О. Шевченко // Економіка та держава. — 2008. — № 11(71). — С. 104–106.

73. Шкаберін В. М. Державне регулювання забезпечення продовольчої безпеки в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. управ: спец. 25.00.02 "Механізми державного управління" / В. М. Шкаберін. — Запоріжжя, 2006. — 22 с.

74. Экономическая безопасность: новая парадигма формирования и обеспечения: [монография] / [под ред. Э. М. Сороко, И. А. Белоусовой, Т. И. Егоровой-Гудковой]. — Одесса: ИКТ, 2011. — 544 с.

75. Яновский Р. Г. Социальная безопасность как исследовательская проблема / Р. Г. Яновский, В. В. Серебряников // Вестник РАН. — 1996. — Т. 66. № 4. — С. 291–304.